T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

COĞRAFYA ANA BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

ÇORUM'DA ŞEHİRSEL GELİŞME VE MEKÂNSAL DEĞİŞİM

ABDURRAHMAN ÖZBAKIR

2502110008

TEZ DANIŞMANI:

DOÇ. DR. HÜSNİYE DOLDUR

İstanbul - 2021

ÖZ

ÇORUM'DA ŞEHİRSEL GELİŞME VE MEKANSAL DEĞİŞİM

ABDURRAHMAN ÖZBAKIR

Kendi adını taşıyan ovada kurulan Çorum şehri, yakın çevresiyle beraber Anadolu'nun en eski yerleşim sahalarından birisidir. Başta Hititler olmak üzere çeşitli uygarlıkların egemenliği altına giren Çorum, Büyük Selçuklular döneminde Türk egemenliğine geçmiştir. Osmanlılar döneminde çoğu kez sancak merkezi olan Çorum, Cumhuriyet döneminde (1924 yılı) il merkezi olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarım ve hayvancılığa dayanan durağan bir ekonomik yapıya sahip olan Çorum'da ilk üretim faaliyetleri yerel hammaddelere dayanan atölyelerle başlamıştır. Günümüzde Çorum'u önemli bir ticaret ve sanayi şehri yapacak en önemli adımlar ise 1955 yılı sonrasında atılmıştır. Bu adımların ilki, tarih boyunca hiçbir zaman ulaşım ağlarının kavşak noktasında yer almayan Çorum'dan, Ankara – Samsun karayolunun (1955 yılı) geçmesi olmuştur. Günümüzde şehrin ana aksı olan bu karayolu sayesinde şehir gelişimini sürdürmüştür. Şehrin ekonomik yapısını değiştirecek ikinci önemli adım ise sanayileşme faaliyetlerinin başlaması ile olmuştur. Çorum Çimento Fabrikasının kurulmasıyla başlayan sanayileşme süreci günümüze kadar devam etmiştir. Çeşitli sanayi kollarının gelişmesi ile şehrin ekonomik yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Sanayi faaliyetleri şehir ekonomisinin yanı sıra şehrin mekânsal kullanımında da değişimlere yol açmıştır. Bu sayede Çorum'da yeni yerleşim alanları (mahalleler) oluşmuştur. Çorum'un mekânsal kullanımının değişiminde sanayi yanında tarım, ticaret, ulaşım ve turizm faaliyetlerinin gelişmesinin de etkisi olmuştur. Ekonomik yapının değişmesi ile Çorum hem kendi kırsal bölgelerinden hem de yakınındaki şehirlerden göç alarak nüfus özellikleri açısından da değişime uğramıştır. Günümüzde tarım, sanayi ve ticaret şehri olarak gelişimini sürdüren Çorum, henüz yapım aşamasında olan demiryolu projesinin tamamlanması ile Türkiye'nin hızlı tren hattı içerisine dahil olacaktır. Bu gelişme yakın yıllarda şehrin sosyal ve ekonomik yaşamında önemli değişiklikler yaratacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Çorum, Coğrafya, Şehirler, Şehirleşme

ABSTRACT

THE URBAN DEVELOPMENT AND SPATİAL CHANGE İN ÇORUM

ABDURRAHMAN ÖZBAKIR

Çorum which is established in its own plain is one of the ancient settelement of Anatolia. Çorum which entered various sovereignty such as Hittite, passed the Turkish sovereignty during the Great Seljuks. Çorum became settlement center many times during the Ottoman Empire and it also became provincial center during the Republican Era in 1924. At the begining of the Republican Era Çorum had a stagnant economy which was based on agriculture and livestock and later we saw that the first manufacturing activities started with workshops based on local raw material. At the present day, the most important steps which makes Çorum as the ındustry and trade center have been made after 1955. One of the first step was the opening of highway from Çorum to Ankara Samsun which never take place in the junction of transportation network in history was constructed in 1955. This highway provided to develop the city's geographical location development. Another important development providing the city development is the starting of industrial acitivities lasting at the present day. With the construction of cement factory the industrial period in Çorum started to continue. Çorum's economic development started to develop with the improvement of various industry branches. Apart from the economic development the industrial activities helped to develop the city's spatial development. Thanks to this development the new settelements have been constructed. In the variation of this spatial usage agriculture,trade and transportation activities played an important role apart from the industry. With the variation of economic structure, Çorum started to get migration from both it's rural areas and urban areas. Nowadays, Çorum that maintains its development as an agriculture,industry and trade city will be in the group of fast train line which is still under construction when the railway project finishes. This development will bring important changes in the advancement of the city's social and economic lives in the near future.

Keywords: Turkey, Çorum, Geography, Cities, Urbanization

ÖNSÖZ

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de şehirleşmenin yaygınlaşmasında sanayi faaliyetlerinin etkisi büyüktür. Sanayi faaliyetleri yarattıkları iş olanaklarıyla kırsal bölgelerdeki nüfusu şehirsel alanlara çekmekte ve şehirleşmenin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. 1950 yılı sonrasında Türkiye'de de sanayileşme faaliyetlerinin yaygınlaşması kırsal alanlardan şehirlere göç hareketini başlatarak şehirleşmenin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Türkiye'de sanayileşme faaliyetlerinin etkisiyle ağırlıklı olarak Marmara Bölgesi'nde gerçekleşen bu değişim, aynı zamanda Anadolu'nun çeşitli kesimlerindeki (uygun ulaşım olanakları ve sanayi için gerekli yerel ham maddeye sahip) bazı şehirlerde de sanayi yatırımlarının oluşturulmasını sağlamıştır. Bu şehirlerden biri de tezimizin konusunu oluşturan Çorum şehridir. Çorum sahip olduğu yerel hammadde kaynakları (çimento için kil, kalker, kireçtaşı, taş ve toprak sanayisi için killi toprak, alçı, linyit, gıda sanayisi için tarım ürünleri) ve 1950'li yıllarda açılan Samsun – Ankara karayolunun da etkisiyle sanayi faaliyetlerinin geliştirilmesi için uygun şehirlerden biri haline gelmiştir. 1950 yılı sonrasında şehirde geliştirilen çeşitli sanayi kolları (çimento fabrikası, tuğla ve kiremit fabrikası, un ve yem fabrikaları vs.) yarattıkları iş olanakları sayesinde şehrin yakın çevresinden başlayarak göç almasına dolayısıyla şehir nüfusunun daha da artmasına neden olmuşlardır. Bu durum Çorum'da şehirsel gelişme ve mekânsal kullanımda değişiklikler yaratmıştır. Hazırladığımız tez çalışmasında Çorum'un şehirsel gelişme aşamaları ele alınmıştır.

Tez konusunun belirlenmesinde beni yönlendiren ve her türlü desteğini eksik etmeyen değerli Hocam Prof. Dr. Ayşenur TİMOR' a, görüş, öneri ve yardımlarıyla bu teze çok büyük katkısı olan ve bu çalışmanın tamamlanmasında büyük emeği geçen değerli Hocam Doç. Dr. Hüsniye DOLDUR'a, minnet ve teşekkürleri sunarım. Tez çalışmam sırasında yapılan arazi çalışmalarında her türlü yardımlarını eksik etmeyen değerli Çorum halkına, tüm kamu kurum ve kuruluşlarının yetkilileri ile çalışanlarına en içten teşekkürlerimi sunarım.

ABDURRAHMAN ÖZBAKIR

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ ……...II

ABSTRACT ……III

ÖNSÖZ ……IV

İÇİNDEKİLER ……..…….....V

TABLOLAR LİSTESİ …...……..VIII

GRAFİKLER LİSTESİ …….....X

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ …...……XI

HARİTALAR LİSTESİ ……...XIV

GİRİŞ ……..…1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇORUM ŞEHRİNİN FİZİKİ YAPISI

1. 1. Jeolojik Özellikler…… 7

1. 2. Morfolojik Özellikler …… 11

1. 3. İklim Özellikleri …… 13

1. 4. Bitki Örtüsü ……... 16

1. 5. Toprak ……... 17

1. 6. Hidrografya ……... 19

İKİNCİ BÖLÜM

ÇORUM'UN NÜFUS ÖZELLİKLERİ

2.1. Nüfusun Gelişme Seyri ……..…… 25

2.1.1. Cumhuriyet Döneminde Nüfus …… 28

2.2. Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Özellikleri …….. 33

2.3. Şehirsel Nüfusun Dağılışı ve Yoğunluğu …….. 39

2.4. Çorum Şehrine Olan Göçler …….. 41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇORUM'DA YERLEŞME

3.1. Yerleşmenin Tarihsel ve Mekansal Gelişimi ……. 44

3.2. ÇORUM ŞEHRİNİN GÜNÜMÜZDEKİ ÖZELLİKLERİ ……... 51

3.2.1. Mahalleler …… 51

3.3. YERLEŞMENİN MEKANSAL ÖZELLİKLERİ: ŞEHİR İÇİNDEKİ BAŞLICA FONKSİYONLAR ……70

3.3.1. ŞEHİR İÇİNDE BAŞLICA ARAZİ KULLANIMLARI ……70

3.3.1.1. İkamet Fonksiyonu: Konut Alanları ……. 70

3.3.1.2. Merkezi İş Alanı (CBD) ve Başka Ticaret Alanları …….. 74

3.3.1.3. İdari Fonksiyonların Yer Aldığı Alanlar ……... 82

3.3.1.4. Askeri Alanlar ……... 83

3.3.1.5. Eğitim Alanları …….. 83

3.3.1.6. Sağlık Tesislerin Bulunduğu Alanlar …… 90

3.3.1.7. Açık ve Yeşil Alanlar …… 93

3.3.1.8. Sanayi Alanları ……. 98

3.3.1.9. Toplumsal Alanlar……... 99

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇORUM'UN EKONOMİK YAPISI

4.1. Tarım Faaliyetleri ……. 102

4.1.1. Sebze ve Meyve Üretimi …… 108

4.2. Hayvancılık …….. 110

4.3. Ticaret Faaliyetleri ……... 115

4.3.1. Ticaretin Günümüzdeki Durumu ……120

4.3.1.2. Ticaret Faaliyetlerinin Dağılışı …….. 122

4.4. Sanayi Faaliyetleri ……... 124

4.4.1. Sanayi Faaliyetlerinin Dağılışı ……... 138

4.5. Ulaşım Faaliyetleri ……... 140

4.6. Turizm Faaliyetleri ……... 151

SONUÇ VE ÖNERİLER …….. 172

KAYNAKÇA ……..... 178

İNTERNET KAYNAKÇA …….. 191

ÖZGEÇMİŞ …….. 192

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Çorum'a Ait İklim Değerleri (DMİGM, 1960 -2016) ……... 15
Tablo 2: XIX. yy. Son Çeyreği'nde Çorum'da Nüfus Miktarları …… 27
Tablo 3: 20. yy. Başlarında Çorum Nüfus Miktarları …….. 28
Tablo 4: Sayım Yıllarına Göre Çorum Nüfusu …… 30
Tablo 5: Sayım Yıllarına Göre Çorum'da Şehirsel ve Kırsal Nüfus Miktarı …….32
Tablo 6: Çorum'da Yaşayan Nüfusun Kayıtlı İllere Göre Durumu (2019) ……. 34
Tablo 7: Çorum'da Erkek ve Kadın Nüfus Miktarları …….. 35
Tablo 8: Çorum'da Nüfusun Eğitim Düzeyi (2019) …… 37
Tablo 9: Çorum'da Çalışanların Ekonomik Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı ….. 38
Tablo 10: Çorum'un Ortalama Hane Halkı Büyüklüğü ……... 38
Tablo 11: Çorum Mahalle Nüfusları …… 40
Tablo 12: Çorum'dan Yurt Dışına Olan Göçlerin Ülkelere Dağılımı ……. 42
Tablo 13: 1456 Yılı Çorum Mahalleleri …… 48
Tablo 14: 1520 Yılı Çorum Mahalleleri ……... 49
Tablo 15: Günümüz Çorum Mahalleleri …….. 51
Tablo 16: 1899 – 1900 Yıllarında Çorum'daki Medreseler ……. 85
Tablo 17: 1927 Yılı Tahıl Tarımı Üretim Miktarları ……. 104
Tablo 18: 1950 Yılı Tahıl Tarımı Üretim Miktarları …….. 105
Tablo 19: Çorum'da Yetiştirilen Tahıllar ……... 107
Tablo 20: Çorum'da Yetiştirilen Yem Bitkileri ……. 108
Tablo 21: Çorum'da Yetiştirilen Sebzeler …… 109
Tablo 22: Çorum'da Yetiştirilen Meyveler …… 109
Tablo 23: Çorum İlindeki Çeki Hayvan Sayıları …… 111
Tablo 24: Çorum İlindeki Büyükbaş Hayvan Sayıları ……... 111
Tablo 25: Çorum İlindeki Küçükbaş Hayvan Sayıları ……... 112
Tablo 26: Çorum İlindeki Kümes Hayvanları …… 112
Tablo 27: Çorum'daki Küçükbaş Hayvan Sayıları …… 112
Tablo 28: Çorum'daki Büyükbaş Hayvan Sayıları …… 112
Tablo 29: Çorum'daki Çeki Hayvanları Sayısı …….. 113

Tablo 30: Çorum'daki Kümes Hayvan Sayısı 113
Tablo 31: Çorum'da Yetiştirilen Küçükbaş Hayvan Sayıları 114
Tablo 32: Çorum'da Yetiştirilen Büyükbaş Hayvan Sayıları 114
Tablo 33: Çorum'da Yetiştirilen Yük Hayvan Sayıları 114
Tablo 34: Çorum'da Kümes Hayvanları Sayısı 115
Tablo 35: 1845 Çorum Temettuat Defterine Göre Meslek Grupları 117
Tablo 36: Çorum'da Ticari Kuruluşların Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı 121
Tablo 37: Çorum'da İş Yeri Türüne Göre İşletme Sayıları 122
Tablo 38: Çorum'daki İşletme Sayıları ve İşçi Sayıları 126
Tablo 39: 1927'de Çorum'daki Fabrikalar 126
Tablo 40: Çorum İlinde Endüstri Kollarına ve Kuruluş Yıllarına Göre İş Yerleri Sayısı (1964 Yılı Öncesi) 130
Tablo 41: Çorum'da Yıllara Göre Kurulan Sanayi Tesisleri 136
Tablo 42: Çorum'daki Sanayi Kolları ve İşletme Sayıları 137
Tablo 43: Çorum'un İlçelere Olan Uzaklıkları 148
Tablo 44: Çorum'un Bazı Şehirlere Olan Uzaklığı 148
Tablo 45: Çorum Şehir İçi Otobüs Ulaşım Hat İsimleri 150
Tablo 46: Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesisleri 167
Tablo 47: Belediye İşletme Belgeli Konaklama Tesisleri (Otel) 167
Tablo 48: Belediye İşletme Belgeli Konaklama Tesisleri (Pansiyon) 168
Tablo 49: Belediye İşletme Belgeli Konaklama Tesisleri (Kamu Misafirhaneleri).. 169
Tablo 50: Çorum'daki Seyahat Acenteleri 170
Tablo 51: Çorum'da Konaklama Türüne Göre Kalan Turist Sayıları (2003 – 2018).171

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Çorum Nüfusunun Yıllara Göre Değişimi (1927 – 2019) ……. 29
Grafik 2: Çorum'un Şehirsel ve Kır Nüfus Miktarları ……. 31
Grafik 3: Çorum Nüfus Piramidi …….. 36

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Foto 1: Eymir (Gölünyazı) Gölü …….. 22
Foto 2: 1960'lı Yıllar Hürriyet Meydanı…….. 53
Foto 3: Binevler (Üçtutlar Mahallesi)…… 56
Foto 4: Üçtutlar Mahalllesi …… 57
Foto 5: Ilıca Bağları'ndaki Bağ Evlerinden Bir Görünüm …… 57
Foto 6: Cemilbey Caddesi (Gülabibey Mahallesi) ……... 59
Foto 7: Kale Mahallesi ……. 60
Foto 8: Çok Katlı Konutlar Arasında Kalan Az Sayıdaki Esnaf Evleri'nden Bir Görünüm …… 61
Foto 9: Çevre Yolu Bulvarındaki Garanti Evler'den Bir Görünüm ……... 62
Foto 10: Bahçelievler Mahallesi'nde İlk Yapılan Konutlardan Bir Görünüm ……... 63
Foto 11: Mimar Sinan Mahallesi'nin (Zabıta Evleri) İlk Konutlarından Bir Görünüm ……..... 65
Foto 12: Hititevler'den Bir Görünüm ……... 66
Foto 13: Besayko Konutları'ndan Bir Görünüm ……... 66
Foto 14: Slimkent'ten Bir Görünüm …….. 67
Foto 15: Haskent ile Arkasında Yapım Aşamasındaki TOKİ Konutları'ndan Bir Görünüm ……... 67
Foto 16: Akkent Mahallesi'nden Bir Görünüm ……..... 68
Foto 17: Üçtutlar Mahallesi'ndeki Bakımsız Geleneksel Bir Konut …… 71
Foto 18: Katipler Konağı ……... 71
Foto 19: Kunduzhan Mahallesi'nde Kentsel Dönüşüm Sonrası İnşa Edilen Toplu Konutlar ……..... 73
Foto 20: Kuyumcular Çarşısı (Eğridere Çarşısı) ……..... 75
Foto 21: Ayakkabıcılar Arastası (Çöplük Çarşısı) ……..... 77
Foto 22: Eskiciler ve Dikiciler Çarşısı ……... 77
Foto 23: 1960'lı Yıllarda Gazi Caddesi'nden Bir Görünüm ……..... 79
Foto 24: Günümüzde Gazi Caddesi'nden Bir Görünüm …… 79
Foto 25: 1970'li Yıllarda İnönü Caddesi'nden Bir Görünüm …… 80
Foto 26: Günümüz İnönü Caddesi'nden Bir Görünüm …….. 80

Foto 27: Gıda Toptancıları Sitesi (Akkent Mahallesi) ……..…... 81
Foto 28: Çorum Valiliği (Gazi Caddesi) ……..…. 82
Foto 29: İstiklal İlkokulu ……..… 86
Foto 30: Tanyeri İlkokulu …….……..... 86
Foto 31: Hitit Üniversitesi Erol Olçok Eğitim ve Araştırma Hastanesi …… 90
Foto 32: Çorum Devlet Hastanesi (1930'lu Yıllar) ……..…… 91
Foto 33: 15 Temmuz Hürriyet Parkı …….…… 93
Foto 34: Atatürk Anıtı (Yunus Emre Parkı) ……...……... 94
Foto 35: Pir Baba Parkı'ndaki Sanat Sokağından Bir Görünüm ……...…… 95
Foto 36: Millet Parkı (Kent Park) ……..... 96
Foto 37: Sıklık Tabiat Parkı (Çorum – Samsun Karayolu) …….. 97
Foto 38: Çorum Sanayi Sitesi (Mimar Sinan Mahallesi) ……..... 98
Foto 39: Şehir Çevresinde Yer Alan Tarım Alanları (Akkent Mahallesi) …….. 107
Foto 40: Olmuksan (Ankara Yolu Üzeri) …….……... 120
Foto 41: Saat Kulesi Çevresindeki Bazı Dükkanlardan Bir Görünüm ……..... 123
Foto 42: Hatap Un Fabrikası ……... 127
Foto 43: Çorum Çimento Fabrikası ……..... 128
Foto 44: Çorum Kiremit Fabrikasından Bir Görünüm ……..... 129
Foto 45: Bakırcılar Çarşısı ……... 131
Foto 46: Çorum Yem Fabrikası …….. 132
Foto 47: Çorum Organize Sanayi Bölgesi …….. 133
Foto 48: Çorum Şeker Fabrikası ……..... 135
Foto 49: Çorum Saat Kulesi Çevresindeki Arabalar ……..... 143
Foto 50: Veli Paşa Hanı (1940'lı Yıllar) ……..... 145
Foto 51: Çorum Eski Otogarı …….. 146
Foto 52: Çorum Otobüs Terminali (Akşemseddin Caddesi) ……..... 146
Foto 53: Yeni Çorum Şehirlerarası Otobüs Terminali …… 147
Foto 54: Çorum Kalesi (Kale Mahallesi) ……..... 152
Foto 55: Ulu Cami (Çöplü Mahallesi) ……..... 152
Foto 56: Gülabibey Cami (Gülabibey Mahallesi) …… 154
Foto 57: Eski Kilise Binası (Çepni Mahallesi) …… 154
Foto 58: Veli Paşa Konağı (Kale Mahallesi) ……... 155

Foto 59: Veli Paşa Hanı (1980'li Yıllar) ……..... 156
Foto 60: Taşhan (Kunduzhan Mahallesi) …… 157
Foto 61: Taş Mağaza (Çepni Mahallesi) ……..... 158
Foto 62: Taş Bina (Çepni Mahallesi) …….. 158
Foto 63: Çorum Belediye Binası (Yeniyol Mahallesi) …… 161
Foto 64: Çorum Müzesi (Gülabibey Mahallesi) ……...…….. 161
Foto 65: Çorum Saat Kulesi …….…….. 163
Foto 66: Çatak Tabiat Parkı …… 164
Foto 67: Çomar Barajı ……..... 165
Foto 68: Bahabey Çamlığı …….. 166
Foto 69: Anitta Otel (Çepni Mahallesi) …….. 168

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Çorum'un Lokasyon Haritası ……. 4
Harita 2: Çorum Merkez İlçe ve Çevresinin Jeolojik Yapısı ……..…. 8
Harita 3: Çorum Deprem Haritası ……..……... 9
Harita 4: Çorum Şehri ve Çevresindeki Jeomorfolojik Birimler ……12
Harita 5: Çorum Şehri ve Çevresinin Topoğrafyası ……..……. 13
Harita 6: Çorum Şehri ve Çevresindeki Toprak Grupları ……..... 18
Harita 7: Çorum Şehri ve Çevresinin Hidrografyası ……..... 20
Harita 8: Çorum'un Mahalle Nüfus Yoğunluğu Haritası.……. 43
Harita 9: Çorum'da Şehirsel Gelişim …….. 50
Harita 10: Günümüz Çorum Mahalleleri ……. 52
Harita 11: Şehir İçi Arazi Kullanımı ……72
Harita 12: Selçuklular Döneminde Kervan Yolları ……... 141
Harita 13: Osmanlılar Döneminde Anadolu'da Ulaşım Ağı ……. 142

GİRİŞ

Şehir kavramı, birçok disiplin tarafından değişik şekillerde tanımlamışlardır. Yaşadığı çevre ile sürekli etkileşim halinde olan coğrafyacılar da şehir kavramını geçmişte ve günümüzde çeşitli ölçütler kullanarak tanımlamaya çalışmışlardır. Bu tanımlardan birini 19. yüzyılda Ratzel yapmıştır. Buna göre şehir "İnsan ve her türlü binaların yoğun ve devamlı olarak yer aldığı, büyük ticaret yollarının birleştiği, geniş alanlar kaplayan yerleşmelerdir" (Timor, 1992: 2). Ratzel'in şehir tanımlamasında üzerinde durduğu ölçütler (ekonomik faaliyetler, bina yoğunluğu ve asgari nüfus miktarı) sonraki şehir tanımlamalarına da temel teşkil etmiştir. Ratzel'den sonraki pek çok araştırıcı da şehir tanımlamalarında ekonomik faaliyetlere dikkat çekmişlerdir. Örneğin Richthofen şehri, tarım yerine ticaret ve sanayi faaliyetlerinden oluşan organize bir yer olarak tanımlamıştır (Timor, 1992: 2). Aynı şekilde Christaller, şehri tanımlarken sanayi faaliyetlerini fazla önemsemeyerek, ticaret, idari fonksiyon ile el sanatları üzerinde dururken, M. Auronssean ise şehri sahip olduğu tüm faaliyetleri (orada nakliye yapılır, fabrika kurulur, başka yerlerden gelmiş hammadde alınır ve satılır, eğitim yapılır, devlet teşekkülleri yönetilir veya basit bir deyişle oturulur) ile tanımlamıştır (Timor, 1992: 2). Vidal de la Blache ise şehrin çeşitli tanımlamaları içine "hayat tarzı" kavramını da katarak şehir ve köy hayatı ayrımındaki önemli farklılığı belirtmeye çalışmıştır (Timor, 1992: 4). Dorries ise şehri; az veya çok plân dahilinde inşa edilmiş, toplu veya ekseriya bariz şekilde tefrik edilebilen bir çekirdek etrafında gruplanmış ve çok çeşitli unsurların birlikte yer aldığı bir yerleşme olarak tarif etmiştir (Göney, 1995: 7).

Şehirlerin tanımlanmasında kullanılan ölçütlerden biri de nüfus miktarları olmuştur. Nüfus miktarları kullanılarak yerleşmeler şehir ve kırsal yerleşmeler olarak ayrılmıştır. Özellikle sanayi devriminden sonra şehirlerin nüfuslarında meydana gelen artışlar dünya genelinde şehirleşme olgusunu daha da yaygınlaştırmıştır. Nitekim Adna Ferrin Weber, 19. yüzyılda yayınladığı "The Growth of Cities in the Nineteenth Century" adlı eserinde "İçinde bulunduğumuz yüzyılın en dikkate değer toplumsal olayı nüfusun şehirlerde toplanmasıdır" diyerek konuya vurgu yapmıştır (Özgüç ve Tümertekin, 1998: 422). Nüfus artışına bağlı şehirleşmeye Tümertekin de vurgu yapmıştır. Buna göre, bir memleket ya da bölgede belli bir süre içinde genel nüfusun

herhangi bir kritere göre şehir olarak kabul edilmiş olan yerleşmelerde yaşayan oranının yükselmesi şehirleşme olarak adlandırılmıştır (Tümertekin, 1973:1).

Türkiye'de şehirleşme hareketlerinin gelişim seyri incelendiğinde, Osmanlı İmparatorluğu ve daha sonra Cumhuriyet'in yıllarında çok yavaş bir gelişim seyrinin olduğu görülmüştür. Şehirleşme hızının yavaş olmasının nedenleri arasında; sanayi faaliyetlerinin gelişmemesi, kırsal nüfus artışının az olması, geçim türü ziraat faaliyetlerinin hakim olması yanında tarımda henüz makineleşmenin olmaması gibi faktörler yer almaktadır. 1950 yılı sonrasında ise Türkiye'de sanayi faaliyetlerinin gelişmesiyle, şehirleşme faaliyetleri de hız kazanmıştır. Sanayi faaliyetlerinin şehirlerde ve yakın çevresindeki kırsal alanlarda yer almasına bağlı olarak kırsal nüfus şehirlere doğru göç etmeye başlamıştır (Tümertekin, 1973: 2 – 3). Keleş, Türkiye'de yaşanan şehirleşme hareketlerini "itici, iletici ve çekici" olmak üzere üç faktörle açıklamaya çalışmıştır. Bunlardan itici faktörler; tarım alanlarının parçalanışı, tarımda makineleşme, tarımda gelirlerin azlığı gibi nedenlerle kırsal kesimde yaşayan nüfusun tarımdan ayrılışını ifade etmektedir. Çekici faktörler; şehirlerdeki sanayi, iş ve ticaret imkanlarının yarattığı iş olanaklarından yararlanmak üzere nüfusun şehirlere göç etmesini ve iletici faktörler ise, ulaşım araçlarının ve ulaşım yollarının gelişimi ile mal ve hizmet değişimini kapsamaktadır (Uzuneminoğlu, 1992: 7 – 8).

Türkiye'de şehirleşme hareketleri iki şekilde gerçekleşmektedir: İlki mevcut şehirlerin sahip olduğu sanayi faaliyetleri neticesinde daha fazla nüfus toplayarak metropoliten bir karakter kazanmaları; diğeri ise birçok yerleşmenin sahip olduğu tarım, genel hizmetler, idari ve askeri fonksiyonel özellikleri ile nüfusları 10.000'ini aşarak şehir haline gelmeleridir (Timor, 1992: 22). Türkiye'de şehirleşmenin gelişmesinde şehirlerin çekim gücünden çok kırsal nüfusun itilmesi önemli olmuştur (Uzuneminoğlu, 1992: 10 - 11).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de şehirleşme oldukça düşük bir seyir izlemiştir. Nitekim 1935 yılında İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirler, şehirli nüfusun toplandığı belli başlı yerleşmeler olmuştur. Bu dönemde Doğu Anadolu ve İç Anadolu'da oldukça seyrek bir şehirleşme mevcut iken; Ege Bölgesindeki şehirleşme ise bir yoğunlaşma göstermektedir (Tümertekin, 1973: 7). 1950 – 1955 yılları arasında şehirleşme esas olarak Marmara ve Ege Bölgelerinde dikkat çekerken; 1955 – 1960 yılları arasında şehirleşme eğilimleri Karadeniz Bölgesinde ve güneyde Adana ve

çevresinde görülmektedir. 1960 – 1965 yılları arasında İstanbul ve İzmir çevrelerinde yeni yerleşimler ortaya çıkarken, bu devrede esas olarak askeri ve idari nedenlerle İç Anadolu Bölgesinde şehirleşmenin gelişimi dikkat çekmektedir. 1965 – 1970 yılları arasında ise ülke genelinde yeni şehirleşme alanları Doğu Anadolu'nun güneyi, Karadeniz ve Akdeniz kıyı bölgeleri olmuştur (Tümertekin, 1973: 15).

Türkiye'de özellikle kırdan şehirlere olan göçler bir taraftan sanayi kuruluşlarının olduğu yerlerde sürerek onların nüfuslarını artırırken; diğer yandan da Anadolu'nun birçok kırsal yerleşimleri yakın çevresinden aldıkları nüfuslarla şehir haline gelmişlerdir. Nitekim 1970 yılında gelindiğinde Türkiye'de nüfusları 50.000 ve üzeri olan şehirlerin sayısı 40'ı aşmıştır (Tümertekin, 1973: 17). Tez çalışmamızın konusunu oluşturan Çorum şehri de 1970 yılındaki şehir nüfusu (54.576 kişi) ile bu gruba dahil olmuştur.

1960 yılından sonra Türkiye'de planlı kalkınma döneminin başlaması ile sanayi faaliyetlerinin Anadolu'nun uygun doğal kaynaklara sahip şehirlerine yaygınlaştırılması ile şehirleşme faaliyetleri de hız kazanmıştır. Bu kapsamda Çorum sahip olduğu ulaşım olanakları ve sanayi için hammadde oluşturacak kaynaklarıyla sanayi faaliyetlerinin geliştirilmesi için belirlenen şehirlerden biri olmuştur (Timor, 1997: 90). Kalkınma planları öncesinde birkaç küçük atölye işletmesi (un fabrikası, hızar atölyesi) ile küçük bir yerleşim merkezi olan Çorum, uygulamaya konulan kalkınma planları dönemleri boyunca sanayisi geliştirilen şehirlerden biri olmuştur. 1972 yılında Çorum'un "Kalkınmada Öncelikli Yöreler" kapsamına alması da şehirdeki sanayi çeşitliliğini arttırmıştır. Çorum'da sanayi faaliyetlerinin artması şehri, yakın çevresinin göç merkezi haline getirmiş, şehrin nüfusu 1980'de 75.726'a, 1990'da da 116.810'a, 2000'de 161.321'e, 2010'da 218.130'a, 2019' da 267.302'e yükselmiştir. Günümüzde de Çorum yakın çevresinin nüfus çekim merkezi olarak "Orta Büyüklükte Şehir" grubunda yer almaktadır (Yüceşahin ve Özgür, 2008: 119). Büyük şehirler ile kırsal yerleşimler arasında tampon vazifesi gören orta büyüklükteki şehirler, kalkınmakta olan ülkelerde dengeli bir kademeli nüfusun oluşturulmasında önemli bir role sahiptirler (Timor, 1997: 100). Çorum bulunduğu konum ve sahip olduğu ekonomik özellikleriyle nüfusun dengeli dağılışına katkı sağlayan şehirlerden biridir.

Kendi adını taşıyan ovanın doğusunda yer alan Çorum şehri, Karadeniz Bölgesinin Orta Karadeniz Bölümünde yer almaktadır. Çorum'un kuzeyinde Sinop, kuzeydoğusunda Samsun, kuzeybatısında Kastamonu, doğusunda Amasya ve Tokat, güneyinde Yozgat, batısında ise Çankırı ve Kırıkkale yer almaktadır (Harita 1). 1924 yılında il merkezi olan Çorum'un günümüzde kendi merkez ilçesi ile beraber 14 ilçesi (Alaca, Bayat, Boğazkale, Dodurga, İskilip, Kargı, Laçin, Mecitözü, Oğuzlar, Ortaköy, Osmancık, Sungurlu, Uğurludağ), 1 beldesi (Düvenci) ve 198 köyü bulunmaktadır.

Harita 1: Çorum'un Lokasyon Haritası

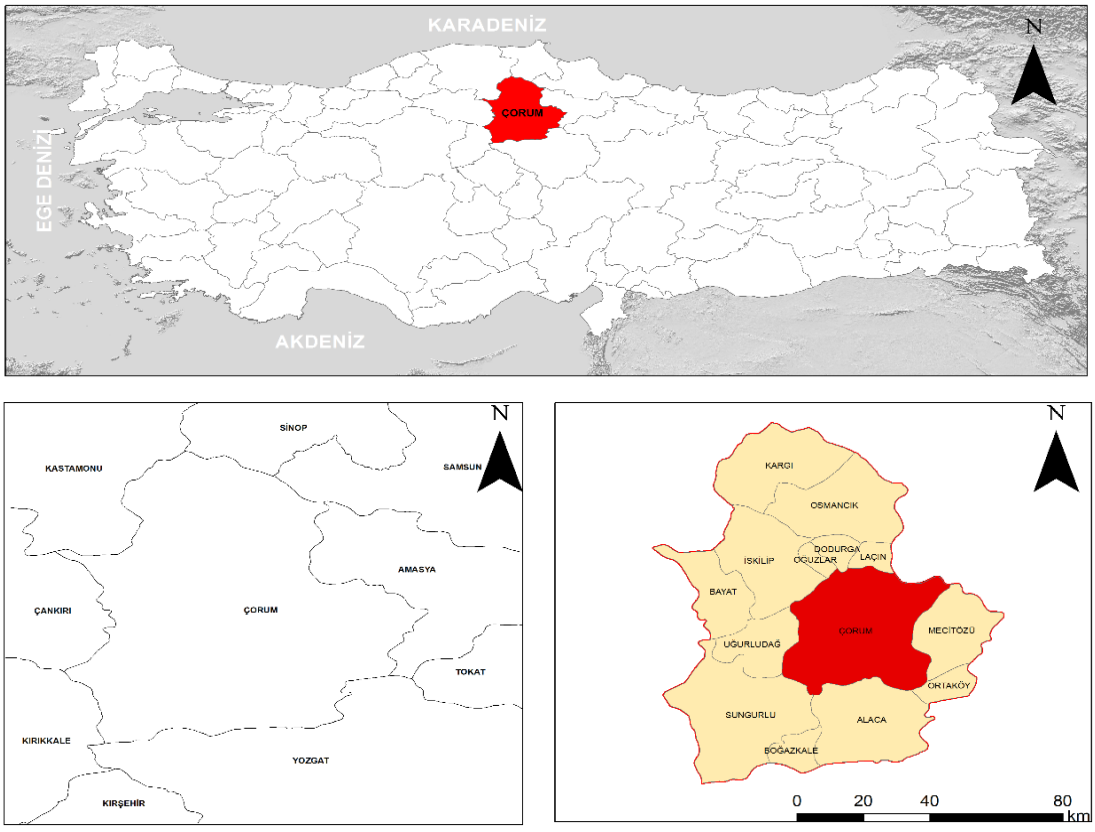

Kabaca üçgen şeklinde olan Çorum Ovası, kuzey kesiminde sıradağlarla çevriliyken, güneye doğru genişleyen alüvyon kökenli bir ovadır. Ovanın jeolojik yapısı içinde çeşitli dönemlere ait seriler yer almaktadır. Bunlar içerisinde geniş alana sahip Kuaterner alüvyonları, yerleşme (Çorum şehri ve diğer yerleşmeler) ve tarım

alanları olarak değerlendirilmektedir. 1957 yılında faaliyete geçen çimento fabrikası ile şehirde sanayileşme hız kazanmış; sonraki yıllarda sanayi faaliyetlerinin çeşitlenmesi ile şehir, yakın çevresindeki kırsal kesimlerden göç alarak hızlı bir şehirleşme sürecine girmiş ve mekânsal olarak büyümüştür. Bu büyüme diğer ova şehirlerinde olduğu gibi tarım arazilerinin aleyhine olmuştur (Doldur, 2003: 15, Doldur, 2014:8).

Çorum iklim bakımından "Nemli ılıman – denizel iklim tipi" ile İç Anadolu'nun "Yarı kurak – karasal iklim tipi" arasında Karadeniz etkili "kıyı ardı yörelerin kış soğuklarının etkili olduğu geçiş iklim tipi" ne sahiptir (Şahin, 2004: 35). Çorum'un hidrografyasının başlıca su kaynağını Derinçay ve kolları (Ahiilyas deresi, Çorum deresi) oluşturur.

Çorum, 1927 nüfus sayımına göre 60.869 nüfusa sahipti. Cumhuriyet'in ilk yıllarında şehir nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı % 32.3 (19.664) iken; kır nüfusu ise % 67.7 (41.205) idi. Şehrin sanayileşme süreci ile beraber yakın çevresinin çekim merkezi olması ile şehir nüfusu 1955'de 25.765'e sonraki yıllarda giderek artarak, 1990'da 116.810'a, 2007'de 202.322'ye yükselmiştir. 2019 yılında ise Çorum'un nüfusu 267.032 kişi olmuştur (TÜİK, 2020).

Çorum ve yakın çevresi Anadolu'nun en eski yerleşim alanlarından biridir. Bölgede yerleşme (Alacahöyük, Boğazköy, Eskiyapar, Pazarlı, Elvan Çelebi) Tunç Çağı'nda başlamıştır. Bölge aynı zamanda Anadolu'nun ilk siyasi birliğini kuran Hitit uygarlığının merkezini oluşturmaktaydı (Uluç, 2015: 31). Hititler'in yıkılmasından sonra çeşitli uygarlıkların egemenliğinde sönük bir yerleşme olarak varlığını sürdüren Çorum, Osmanlı döneminde sancak merkezi olarak yeni bir gelişme süreci içine girse de, önemli gelişmeler kaydedememiştir. Çorum'un tarih boyunca sönük bir yerleşme olarak kalmasında, bulunduğu konum itibarıyla işlek yolların uzağında olmasının etkisi büyüktür. Ulaşım faaliyetlerinin yetersizliği şehir ekonomisinin içe kapanık bir yapıda gelişmesine neden olmuştur. Uzun yıllar boyunca daha çok tarım ve hayvancılığa dayalı ekonomik yapı, Cumhuriyet döneminde sanayi alanında yapılan yatırımlarla değişime uğramıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında kasaba görünümüne sahip olan Çorum, 1950 sonrasında Samsun – Ankara kara yolunun (D 795) açılması ile gelişmeye başlamıştır. Bu yol sayesinde Çorum'un diğer merkezlerle bağlantısı sağlanınca, şehirdeki ekonomik yatırımlar da artmıştır. Bu yatırımlardan en önemlisini

Samsun – Ankara kara yolunun hemen yakınında faaliyete başlayan Çorum Çimento Fabrikası oluşturmuştur. Fabrika sayesinde şehrin durağan ekonomik yapısı hızla değişmeye başlamıştır. Çimento fabrikasının ardından başka bazı sanayi tesislerinin (un fabrikaları gibi makine, metal sanayi) faaliyete başlaması da şehrin beşeri ve iktisadi yaşantısında değişimler yaratmıştır. Giderek çeşitlenen sanayi faaliyetleri sayesinde yakın köylerden başlayarak kırsal alandan Çorum'a göçler başlamıştır. Şehir merkezine yönelen göçler, şehir nüfusunun artması yanında şehirsel alan kullanımında da önemli değişikliklerin meydana gelmesine neden olmuştur. Yeni mahalleler ve sanayi alanları yaratılarak şehrin mekânsal kalıbında önemli değişiklikler meydana gelmiştir.

Bu tez çalışmasında köklü bir tarihi geçmişe sahip olan Çorum şehrinin yaşadığı şehirsel gelişme ve mekânsal değişim incelenmiştir. Tez çalışması dört bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünde Çorum'un doğal fiziki yapısı incelenmiştir. Bu bölümde Çorum'un jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri, iklim ve doğal bitki örtüsü, toprak grupları ve hidrografya özellikleri ele alınmıştır. Tezin ikinci bölümünde, Çorum'un nüfus coğrafyası incelenmiştir. Çorum'da nüfusun tarihsel gelişimi, Cumhuriyet dönemi sonrasında nüfusun gelişimi, dağılışı, nüfusun günümüzdeki sosyal ve ekonomik nitelikleri ve göçler incelenmiştir. Tezin üçüncü bölümünde, Çorum'da yerleşmenin tarihi gelişimi, şehrin günümüzdeki mekansal yapısı ve fonksiyonel sahalarının dağılışı ele alınmıştır. Dördüncü bölüm de ise Çorum'un ekonomik yapısı (tarım, sanayi, ticaret, ulaşım ve turizm) incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇORUM ŞEHRİNİN FİZİKİ YAPISI

Bu bölümde Çorum şehrinin jeolojik, morfolojik, iklim, bitki örtüsü, toprak yapısı ve hidrografya özellikleri ele alınmıştır.

1.1. Jeolojik Özellikler

Araştırma sahasını oluşturan Çorum şehrinin jeolojik yapısında çeşitli jeolojik devirlere ait seriler bulunmaktadır. Bu jeolojik seriler Paleozoik dönemden Kuaterner dönemine kadar uzanan çeşitli dönemlere ait arazilerle temsil edilmektedirler (Harita 2).

Araştırma sahasının en eski jeolojik serisini Permo-Triyas yaşlı kayaçlar (çakıltaşı, kumtaşı) oluşturur. Bu döneme ait araziler Çorum şehrinin doğusundaki Eğerci Dağı ve Kırlar Dağı arasında ve güneyde Ulaştıranbaba Tepesi çevresinde geniş parçalar halinde uzanırken; Seydim Beldesi doğusunda ve Çorum şehrinin kuzeydoğusundaki Köse Dağı'nda ise küçük parçalar halinde uzanmaktadırlar (Gülersoy, 2013:171 – 172).

Mesozoik yaşlı radiolâritler, şiştler, beyaz kalkerler ve bu kayaçlarla beraber zengin ofiolitlerden oluşan seri (gabro, dioritporfir, plâjioklazı çok yeşil taşlar) Köse Dağı'nda uzanır (Ketin, 1962: 22). Yine aynı seri tabakalar, Çorum şehrinin güneybatısında da geniş bir sahada bulunmaktadır.

Bölgede Tersiyer döneme ait araziler geniş bir sahada yayılış göstermektedirler. Bu döneme ait Eosen yaşlı volkanitler (andezit, serpantin) Eğerci Dağı'nda geniş bir sahada yayılış gösterirken, Köse Dağı'nda ve Çorum şehrinin güneybatısında da küçük parçalar halinde bulunurlar. Alt – Orta Eosen dönemlerine ait sedimentler (fliş, kumtaşı, kireçtaşları, kumlu şişt) Seydim Beldesi çevresinde, Köse Dağı'nın batısında geniş bir alanda bulunurken; Çorum şehrinin kuzeydoğusu ile güneydoğusunda ise küçük parçalar halinde yer alırlar (Gülersoy, 2013: 172).

Kuaterner döneme ait alüvyonlar Çorum Ovası'nda geniş yer kaplar ve kalınlığı 1 – 10 metre arasında değişen çakıl, kalın ve ince kumlarla kilden oluşmaktadırlar (Akarsu, 1959: 24). Çorum Ovası'nda kumlu, siltli ve killi tabakalar halinde geniş alanlar kaplayan alüvyonlar, tarıma elverişli topraklardır (Yurt Ansiklopedisi, 1982:

2014). Çorum ve çevresindeki kalker, kil, marn ve jipslerin varlığı sayesinde Çorum'da taş ve toprağa dayalı sanayi faaliyetleri gelişebilmiştir (Şahin, 2001: 33), (Harita 2).

Harita 2: Çorum Merkez İlçe ve Çevresinin Jeolojik Yapısı

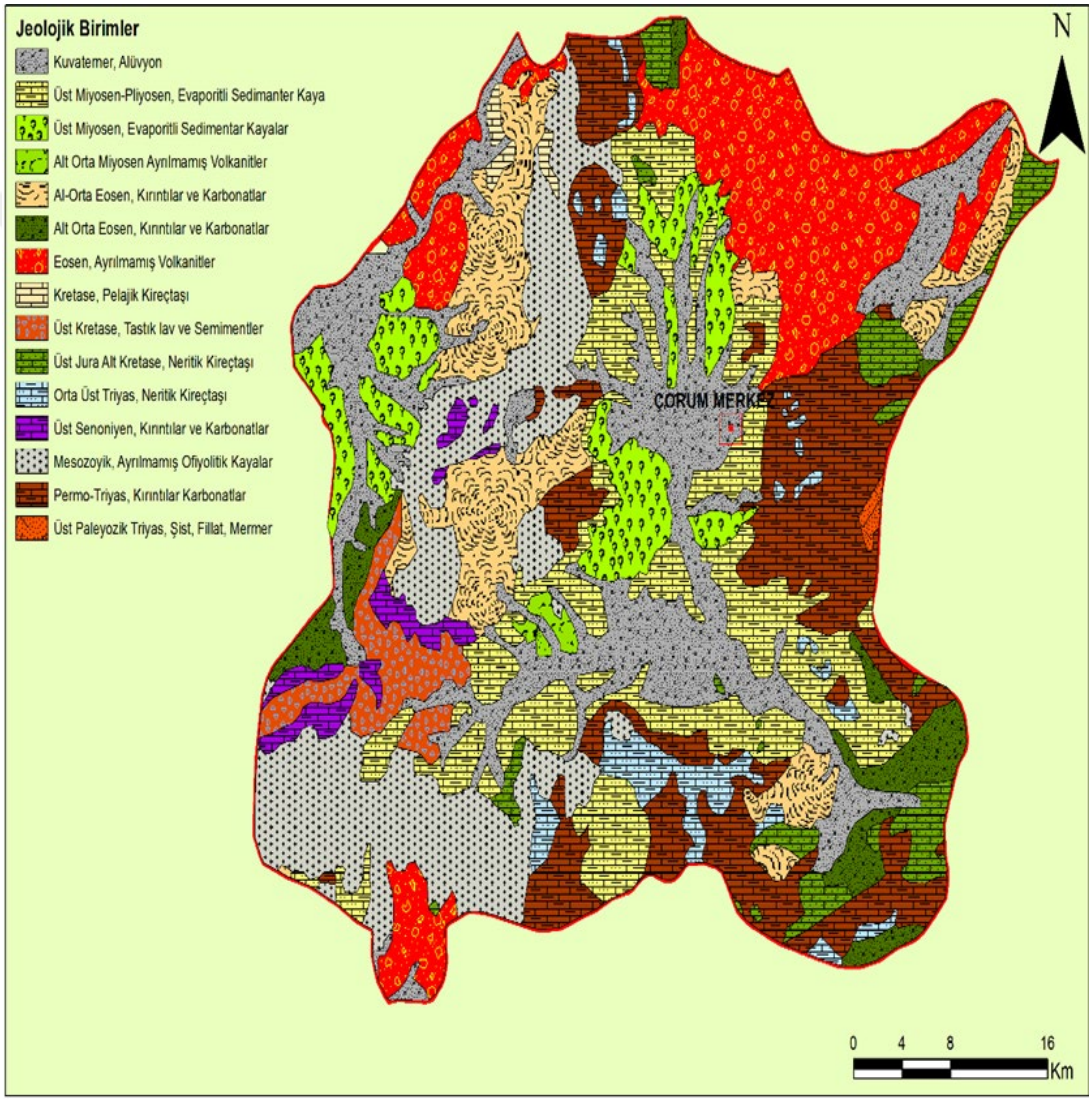

Kaynak: MTA, 1/500.000

Çorum şehrinin üzerinde yer aldığı Çorum Ovası depremsellik açısından değerlendirildiğinde, Kuzey Anadolu Fay Hattına yaklaşık 55 kilometre uzaklığı ile deprem riskinin bulunduğu bir konumdadır (Harita 3). Ancak şehir merkezinin fay hattına olan uzaklığı şehirde orta büyüklükte depremlerin yaşanma olasılığını güçlendirmektedir (Aylar, 2008: 32).

Çorum şehrinin ve yakın çevresinin sismik hareketliliği üzerinde etkili olabilecek diğer fay hatları arasında Salhançayı fay hattı, Merzifon fay hattı ve Ezinepazarı fay hattı bulunmaktadır. Bu fay hatlarından Çorum şehrinin kuzeydoğusunda bulunan Salhançayı Fayı, Çorum Ovası ile Merzifon Ovası arasında yaklaşık 45 kilometre uzunluğa sahiptir (Aylar, 2008: 30 - 31).

Harita 3: Çorum Deprem Haritası

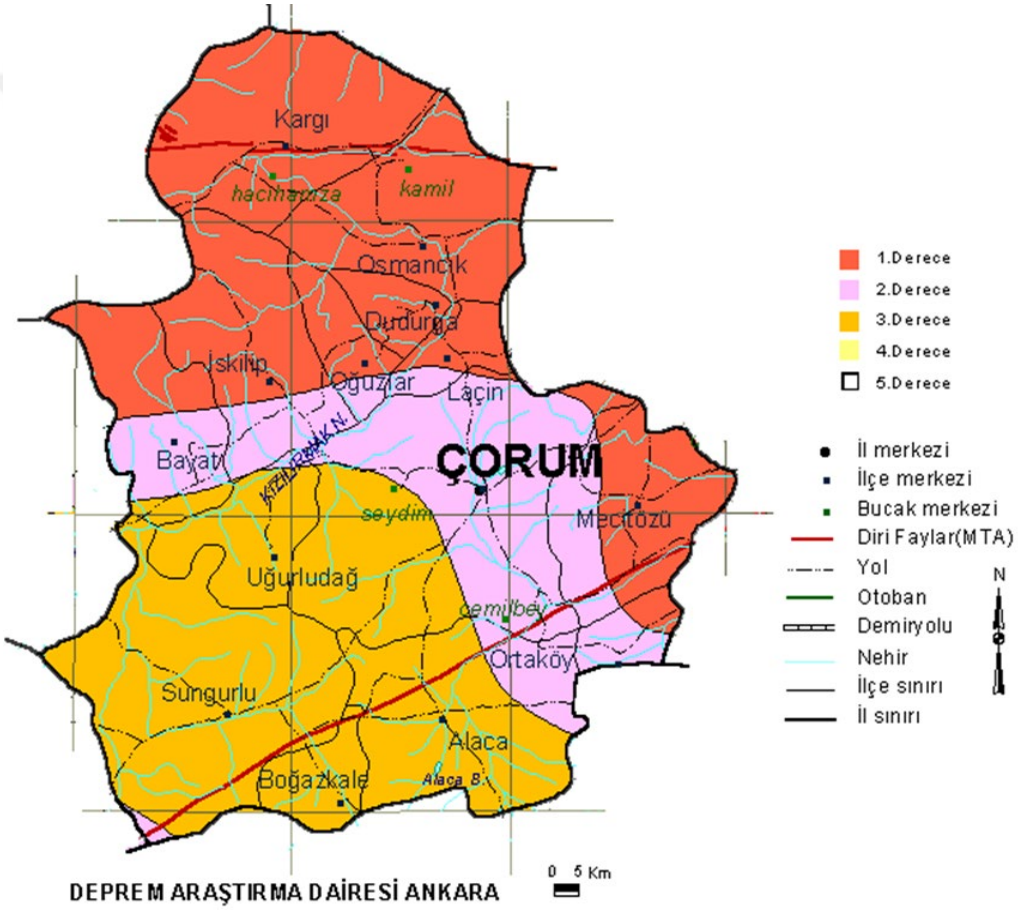

Kaynak: Deprem Araştırma Dairesi, 2015

Çorum şehrinin yaklaşık 30 kilometre güneyinde yer alan diğer bir fay hattı ise kuzeydoğu – güneybatı yönünde uzanan Ezinepazarı Fay Hattı'dır. Kuzey Anadolu Fay Hattı'nın güneybatıya doğru devamını teşkil eden bu fay hattı, yaklaşık 250 kilometre uzunluğundadır. Çorum şehrinin doğusunda ve 45 kilometre uzaklığında yer alan bir diğer fay hattı ise Merzifon Fay Hattı'dır. Bu hat Merzifon Ovası'nın güneyinde doğu – batı yönünde uzanmaktadır (Aylar, 2008: 31).

Çorum şehri, tarihsel dönemler boyunca meydana gelen çok sayıda depremlerin yıkıcı etkisine maruz kalmıştır. Bunlardan kayıtlara geçen ilk deprem, 1543 yılında oluşan depremdir. Bu depremde Çorum'da 30 ev yıkılmıştır (Çorum İl Yıllığı,1973: 21).

1579 yılına ait III. Murad dönemine ait bir vesikaya göre ise Çorum şehrinde vuku bulan depremde şehirdeki birçok bina ile Çorum sancakbeyi Gülabibey'in yaptırdığı cami ve minaresi tahrip olmuştur (Dağlıoğlu, 2009: 222).

17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın ilk yarısında Çorum şehrinde 1692, 1729, 1733, 1734 ve 1758 tarihlerinde de önemli depremler olmuştur. Özellikle 1758 depreminde, depremin yarattığı tahribat yanında kıtlık baş göstermiş ve insan ve hayvan ölümleri olmuştur. Daha sonra 1786 yılında yaşanan depremde ise çok sayıda yapı yanında Ulucami de harap olmuştur (Aktüre, 2015: 136).

1793 tarihinde meydana gelen şiddetli depremde ise büyük şehirde yıkımlar meydana gelmiş ve 800'den fazla kişi başka yerlere göç etmek zorunda kalmıştır. 1800 yılında meydana gelen depremde ise 800 ev harap olmuş ve halk çadırlarda yaşamak zorunda kalmıştır. Çorum şehrinde 19. yüzyılın son depremi ise 1824'te yaşanmış bu depremde de şehirde tahribat meydana gelmiş, halk çadır ve barakalarda yaşamak zorunda kalmıştır (Aktüre, 2015: 136).

14 Ağustos 1996'da Çorum ile Amasya şehirleri arasında Salhançayı Fay Hattı üzerinde 5,4 ile 5, 2 büyüklüğünde iki deprem yaşanmıştı (Demirtaş, 1996: 13). Deprem üssü Çaybaşı Köyü olan deprem, bu fay hattının Sarıbuğday Beldesi – Düvenci Ovası arasında uzanan kısmında gerçekleşmişti (Aylar, 2008: 31). Araştırma sahasında tahribat yapmayan bu depremde Çorum iline bağlı köyler (246 ev ağır, 303 ev orta ve 706 ev hafif derecede) hasar görmüştü (Demirtaş, 1996: 13).

02.04.2010 tarihinde Çorum'da Mecitözü Fay Hattı ile bağlantılı 4,8 şiddetinde meydana gelen depremde ise şehir merkezinde tahribat yaşanmamıştır. Depremin 2,6 ve 3,1 şiddetinde iki artçı sarsıntısı olmuştur (Aylık Deprem Raporu, 2010: 2).

Çorum şehri, gerek sahip olduğu jeolojik formasyonları gerekse de fay hatlarına yakınlığı nedeniyle sismik hareketlilikten etkilenen bir yerleşim merkezidir. Bu nedenle Çorum deprem bakımından riskli bir alanda yer almaktadır.

1.2. Morfolojik Özellikler

Çorum şehrini çevreleyen bölgenin morfolojik özellikler içinde dağlık alanlar, platoluk alanlar ve ovalık alanlar bulunmaktadır (Harita 4). Bunlardan dağlık alanlar daha çok şehrin kuzey kesiminde yer almaktadırlar. Bu kesimde uzanan yüksek alanlar, Köse Dağı, Alagöz Dağı ile Eğerci Dağları'dır (Harita 5). Çorum'un kuzeybatısında yer alan Köse Dağı 1750 m. yükseltisine sahip olup, kuzey – güney doğrultusunda uzanmaktadır. Kuzey kısımda yüksekliğin fazla olduğu Köse Dağı üzerinde en yüksek nokta 1784 m. yükselti ile Zımbalının Tepe'dir (Gülersoy, 2013: 173).

Çorum'un kuzeydoğusunda yer alan Eğerci Dağı ise 1758 m. yükseltisine sahip olup kuzeybatı – güneydoğu doğrultusunda uzanmaktadır. Dağlık sahada yükselti, doğu kesiminden batı kesimine doğru azalmakta ve dağlık saha vadilerle parçalanmış alçak bir plato görünümü kazanmaktadır (Şahin, 2004: 25 - 26). Kuzeyden Hamamözü Çayı, güneyde Çorum Çayı tarafından sınırlandırılan Eğerci Dağı'nın en yüksek noktasını 1776 m. yükseltisine sahip Kaldırım Tepesi oluşturmaktadır (Aylar, 2008: 37).

Çorum şehrinin kuzey kesiminde uzanan dağlık sahalar, birbirine yaklaşarak Çorum Ovası'nın adeta çatısını oluştururken; Çorum Ovası'nın güneyinde uzanan dağlık sahalar ise münferit kısımlar halinde yer alırlar. Bu dağlık sahalardan Kırlar Dağı (1129 m.) ile Karadağ Tepe (1532 m.) Çorum Ovası'nın güneydoğusunda karşılıklı uzanırlar. Yine bu münferit dağlık sahalardan Ulaştıranbababa Tepe (1522 m.), Çorum Ovası'nın güneyinde uzanırken; Urlu Dağı ise Çorum Ovası'nın güneybatısında uzanmaktadır.

Çorum Ovası'ndaki morfolojik yapılardan platoluk alanlar (Harita 4) ise dağlık sahalar ile ova tabanı düzlükleri arasında geçiş alanını oluşturmaktadırlar. Pliosen sonu Pleistosen başlarındaki tektonik yükselmenin eseri olan platoluk alanlar, alçak platolukplatoluk alan ile yüksek platoluk alan olarak dağılış gösterirler. Çorum Ovası'nda alçak platoluk alanlar (850 – 950 m.) pek fazla dağılış göstermezken; yüksek platoluk alanlar (1000 – 1150 m.) ise daha fazla yer kaplamaktadır (Gülersoy, 2013: 173).

Harita 4: Çorum Şehri ve Çevresindeki Jeomorfolojik Birimler

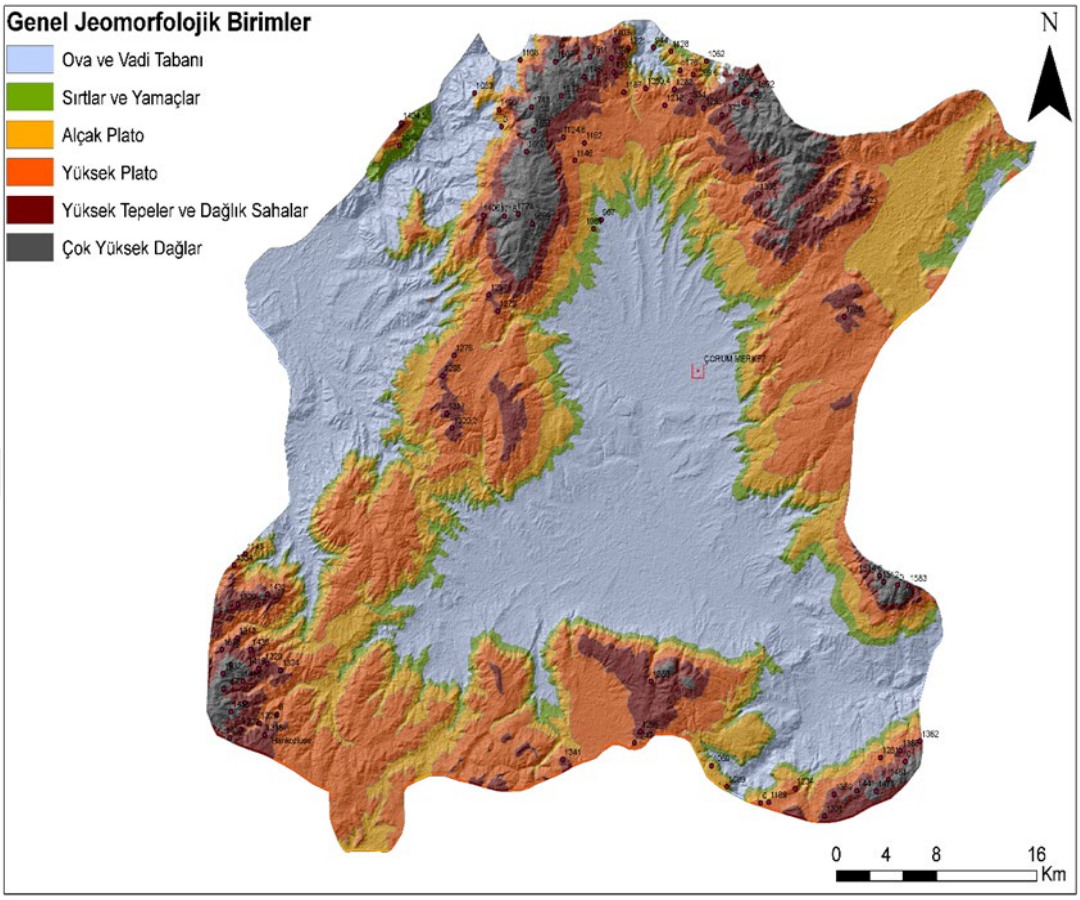

Kaynak: https://asterweb.jpl.nasa.gov/gdem.asp

Çalışma sahasındaki üçüncü morfolojik ünite ovadır. Denizden ortalama 750 m. yüksekliğe sahip olan Çorum Ovası, çevresi yaklaşık 1800 m. civarındaki orta yüksekliğe sahip ve çeşitli jeolojik zamanlarda üzerleri aşınmış dağlarla çevrilmiş depresyon (çöküntü) ovasıdır. Kuzeydoğu kenarında Çorum şehrinin yer aldığı Çorum Ovası, kabaca üçgen şeklindedir. Denizden ortalama 750 m. yükseltiye sahip olan Çorum Ovası, iki seviyeden oluşmaktadır. Bu seviyelerden ilki, Çorum şehrinin yer aldığı kuzey ovası iken diğeri ise şehrin hemen güneyinde yer alan bir eşik ile kuzeyindeki ovadan ayrılan Ovasaray olarak bilinen düzlüklerdir. Çorum Ovası'nın kuzeydoğusunda yer alan Çorum şehri de kuzeyindeki dağlık alandan ovaya doğru az bir eğimle uzanan birikinti yelpazesi üzerinde yer almaktadır (Gülersoy, 2013:173).

Çorum şehrinin üzerinde kurulduğu Çorum Ovası, tektonik kökenli bir depresyon (çöküntü) ovasıdır. Kabaca üçgen şeklinde olan Çorum Ovası'nın güneybatısında Yenihayat Köyü, güneydoğusundaki Sazak Köyü arasında 32 km.

iken; kuzeyindeki Akçakaya Köyü ile güneyindeki Kılıçören Köyü arasındaki mesafe ise 30 km.'dir (Aylar, 2008: 48). Doğudan batıya doğru eğimli olan (% 0 – 6) Çorum Ovası'nın en yüksek yeri Köse Dağ kütlesi üzerindeki Zımbalının Tepesi (1784 m.) dir. (Gülersoy, 2013: 173).

Harita 5: Çorum Şehri ve Çevresinin Topoğrafyası

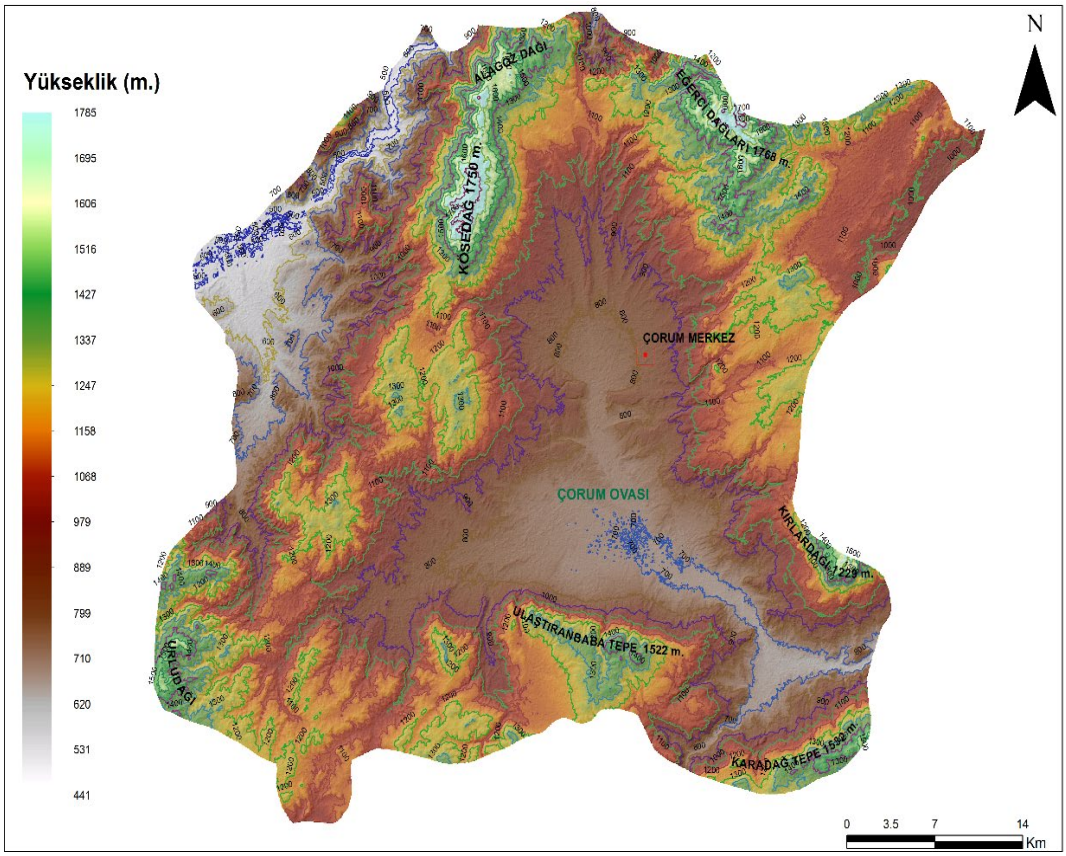

Kaynak: https://asterweb.jpl.nasa.gov/gdem.asp

1.3. İklim Özellikleri

Çorum, Orta Karadeniz Bölümü ile İç Anadolu Bölgesi arasında yer alan coğrafi konumu, sahip olduğu topoğrafya şartları ve yükseltinin etkisiyle iklim özellikleri açısından bir geçiş bölgesi özelliğine sahiptir. Çorum şehrinin iklim tipi "Nemli ılıman – denizel iklim tipi" ile İç Anadolu'nun "Yarı kurak – karasal iklim tipi" arasında Karadeniz etkili "kıyı ardı yörelerin kış soğuklarının etkili olduğu geçiş iklim tipi" olarak tanımlanmaktadır (Şahin, 2004: 35).

Çorum meteoroloji istasyonun 56 yıllık rasat ölçümlerine göre, Çorum şehrinin yıllık sıcaklık ortalaması 10.7 °C'dir. Yıllık ortalama sıcaklığın en fazla olduğu aylar Temmuz (21.2 °C) ve Ağustos (21.1 °C) aylarıdır. Yıllık ortalama sıcaklığın en düşük olduğu ay ise Ocak (-0.3°C) ayıdır. Yıllık ortalama sıcaklığın düşük değerlere sahip olduğu diğer ayları ise Aralık (1.8°C) ile Şubat (1.0 °C) aylarıdır. Şehirde minimum sıcaklık ortalamasının en düşük olduğu ay Ocak (-4.3°C) iken, maksimum sıcaklık ortalamasının en yüksek olduğu ay ise Ağustos (29.4°C)'tur Çorum şehrinin ölçülen en yüksek maksimum sıcaklık değeri 2000 yılı Temmuz ayı içerisinde 42.6°C olarak gerçekleşirken; en düşük minimum sıcaklık değeri ise 1985 yılı Şubat ayında -27.2°C olarak ölçülmüştür (Tablo 1).

Çorum şehrinde yıllık ortalama yağış miktarı yine Çorum meteoroloji istasyonun 56 yıllık meteorolojik ölçümlerine göre 442 mm.'dir. En düşük ortalama yağış miktarı Ağustos (14.8 mm.) ayında gerçekleşirken, en yüksek ortalama yağış miktarı ise Mayıs (59.4 mm.) ayında gerçekleşmektedir. Elde edilen veriler değerlendirildiğinde Çorum'a düşen yağış miktarı mevsimlere ve aylara göre düzensiz bir dağılış göstermektedir (Tablo:1).

Çorum şehrine düşen yağışın mevsimlere göre durumu incelendiğinde, en fazla yağış ilkbaharda (149.4 mm.) düşerken, onu sırasıyla kış (114 mm.), yaz (89.4 mm.) ve sonbahar (89.2 mm.) izlemektedir. Yağışın aylara göre dağılışı incelendiğinde ise Nisan (51.3 mm.), Mayıs (59.4 mm.) ve Haziran (55,2 mm.) aylarında yağış miktarının arttığı, Haziran ayından sonra yağışlarda azalma olduğu ve bu durumun Eylül sonuna kadar devam ettiği görülmektedir. Yıl içerisinde yağışların artış gösterdiği diğer dönem ise Ekim (29.9 mm.) ve Kasım (35.6 mm.) ayları olmaktadır. Aralık ayından itibaren azalan yağış miktarı ancak Mart ayından sonra tekrar artmaktadır. Çorum şehrinde yağışların aylara göre gösterdiği bu durum şehrin İç Anadolu yağış rejimi tipine sahip olduğunu göstermektedir (Temuçin, 1990: 174). Çorum şehrinde yağışların büyük bir kısmı yağmur şeklinde olsa da, kar yağışlı günler de görülmektedir. Kar yağışlı günler sayısı en fazla Ocak (8.5) ayında yaşanırken onu sırasıyla Şubat (7.2), Aralık (5.5), Mart (4.8) ve Nisan (1.0) ayları izlemektedir.

Tablo 1: Çorum'a Ait İklim Değerleri (DMİGM, 1960 -2016)

Meteorolojik Elemanlar	Rasat Süresi (Yıl)	Aylar											
		o	ş	m	n	m	h	t	a	e	e	k	a
Ortalama yerel basınç (hPa)	56	925,6	924,0	922,8	921,4	922,4	922,1	921,1	922,2	924,7	927,0	927,2	926,4
Ortalama sıcaklık (C)	56	-0,3	1,0	5,2	10,5	14,9	18,5	21,2	21,1	17,1	11,8	5,9	1,8
Ortalama yüksek sıcaklık	56	4,3	6,4	11,7	17,4	22,1	25,9	29,1	29,4	25,6	19,7	12,7	6,3
Ortalama düşük sıcaklık	56	-4,3	-3,6	-0,5	3,8	7,3	10,3	12,4	12,4	9,1	5,2	0,7	-2,0
Ortalama bağıl nem (%)	56	78,5	74,6	68,9	64,8	64,4	61,2	57,2	57,3	61,2	67,0	73,4	79,1
Ortalama toplam yağış miktarı (mm)	56	38,5	30,0	38,7	51,3	59,4	55,2	19,4	14,8	23,7	29,9	35,6	45,5
Ortalama kar yağışlı günler sayısı	53	8,5	7,2	4,8	1,0	0,0					0,1	2,0	5,5
Ortalama kar örtülü günler sayısı	56	9.5	7.3	2.4	0.3							0.7	4.7
Ortalama rüzgar hızı (m/s)	56	1,3	1,6	1,9	2,0	1,9	2,1	2,6	2,6	2,0	1,5	1,2	1,3
Ortalama 20 cm. toprak sıcaklığı (C)	56	1,9	2,4	6,3	11,8	16,9	21,2	24,2	24,3	20,4	14,4	7,6	3,5

Nisan ile Eylül aylarını kapsayan dönemde artan hava sıcaklıkları yanında azalan yağış miktarları buharlaşmanın maksimum seviyeye çıkmasına ve şehirde bu dönemde oldukça kurak koşulların oluşmasına neden olmaktadır (Şahin, 2004: 35).

1.4. Bitki Örtüsü

Çorum Ovası ve yakın çevresini kapsayan sahanın doğal bitki örtüsü, iklim koşullarına bağlı olarak ormanlık sahalar, ağaççıklar (fundalık) ve steplerden oluşmaktadır. Araştırma sahasında yer alan bitki örtüsü, yüzey şekillerinin bakısına göre, kuzey yamaçlarda etkili olan kuzey yönlü serin ve nemli hava kütlelerinin etkisiyle daha sık ve gür iken; güneye bakan yamaçlarda daha seyrektir (Şahin, 2004: 45).

Araştırma sahasını çevreleyen dağlık ve platoluk sahalarda yayılış gösteren *ormanlık alanlar,* daha çok koruluklar halindeki meşe, 1200 m. üzerindeki alanlarda karaçam ve kuzey yamaçlardaki sarıçamlardan oluşmaktadır. Meşe bölgenin en yaygın doğal bitki örtüsüdür. 900 metreden sonra geniş alanlar veya koruluklar halinde dağılış gösteren meşelerin en yaygın olan türleri, kurakçıl karakterdeki saçlı meşe ile tüylü meşedir. Bu meşe türleri dışında soğuğa dayanıklı ispir meşesi de 1200 – 1400 metreden başlayarak 1800 – 1900 metreye kadar bölgede dağılış göstermektedir (Gülersoy, 2013: 175). Meşe topluluklarının yerini 1200 metreden sonra iğne yapraklı ağaçlar olan Sarıçam, Karaçam ve Köknar ağaçları alır. Sahada ayrıca akarsu boylarında söğüt ve kavak gibi bitki toplulukları da yer almaktadır. Geçmiş dönemler boyunca tahrip edilerek gittikçe azalan ormanlık alanlar, günümüzde yapılan ağaçlandırma faaliyetleri ile geliştirilmeye çalışılmaktadır. Örneğin Sıklık Boğazı kesiminin doğal vejetasyonunu oluşturan meşelerin tahrip edilmesi sonrasında bölgede karaçam ve sedir ağaçları yetiştirilmeye çalışılmıştır (Şahin, 2004: 45).

Çalışma sahasının ikinci bitki topluluklarını *ağaççık* (fundalık) formasyonu oluşturmaktadır. Bu vejetasyon topluluğu, 900 – 1200 metre yükseltide yer almakta olup, tahrip olan doğal bitki örtüsünün kalıntıları şeklinde bir dağılış göstermektedir. Bu ağaççık türleri arasında akçakesme, sandal, menengiç, kurtbağrı, muşmula, karaçalı, katran ardıcı, çoban püskülü, geyik dikeni, kızılcık, hanımeli, böğürtlen, yabani gül ile sırımbağı yer almaktadır (Şahin, 2004: 47).

Çalışma sahasında doğal bitki örtüsü olarak diğer bir vejetasyon ise, *steplerdir*. Stepler, genelde ağaç topluluklarının olmadığı ve ağaçların yetişmesine yetersiz toprak koşullarında, ilkbaharda yetişen ve yaz kuraklığı ile sararıp solan türdür. Daha çok tarım faaliyetlerinin yapılmadığı yerlerde ve tarım arazilerinin sınırlarında görülmektedirler. Bu tür araştırma alanının güney kesimlerinde geniş bir yayılış alanına sahiptirler. Bölgede yetişen başlıca türler Ayrık otu, Deve otu, Topuz dikeni, Kuşkonmaz ve Semiz otudur (Şahin, 2004: 47).

1.5. Toprak

Çorum Ovası ve yakın çevresinde yayılış gösteren farklı toprak türlerinin oluşmasında yüzey şekilleri, iklim ve ana kaya faktörleri etkili olmuştur (Erel, 1961 – 1962: 10).

Çorum Ovası ve yakın çevresinde kahverengi orman topraklar, kahverengi topraklar, alüvyal topraklar, hidromorfik topraklar, kestane renkli topraklar, kırmızımsı kahverengi topraklar, kolüvyal topraklar dağılış göstermektedirler. Çorum Ovası ve yakın çevresinde en fazla yayılışa sahip toprak türünü *kahverengi orman toprakları* oluşturmaktadır (Harita 6). Bu topraklar çalışma sahamızın batı ve kuzey kısımlarını kaplayan dağlık bölgelerde yayılış gösterirler. Toprakların ana kayasını ikinci ve üçüncü zamana ait yüksek kireç içeren marn, kalker ve ayrılmış kil taşları oluşturur (Şahin, 2004: 50). Bu tür topraklar A, B, C horizonlarına sahip olup; A horizonu en belirgin olanıdır. Bu horizon koyu kahverengi ve dağılgandır. Gözenekli veya granüler yapıya sahiptir (KHGM, 1994: 13). Kahverengi orman topraklarının üzeri genellikle ağaç ve fundalıklarla kaplı olurken; bitki örtüsünün tahrip edildiği sahalarda otlak hayvancılığı ve kuru tarım hayvancılığı yapılmaktadır (Şahin, 2004: 50).

Bölgede yer alan *kahverengi topraklar* ise kahverengi orman topraklarından sonra araştırma sahamızın en fazla yayılışa sahip toprak türüdür (Harita 6). Alüvyal toprakları her yönden çevreleyen kahverengi topraklar, en fazla Çorum Ovasının güneyinde dağılış göstermektedir. 850 metre yükseltiden sonra yayılışa sahip olan kahverengi toprakların ana kayası genellikle kireçtaşı, kil taşı, kum taşı, marn ve volkanik kökenli oluşuklar ihtiva eder (Şahin, 2004: 49). Kahverengi topraklar, A, B, C profile sahip topraklar olup, kalsifikasyon sonucu profillerinde çok miktarda

Harita 6: Çorum Şehri ve Çevresinin Toprak Grupları

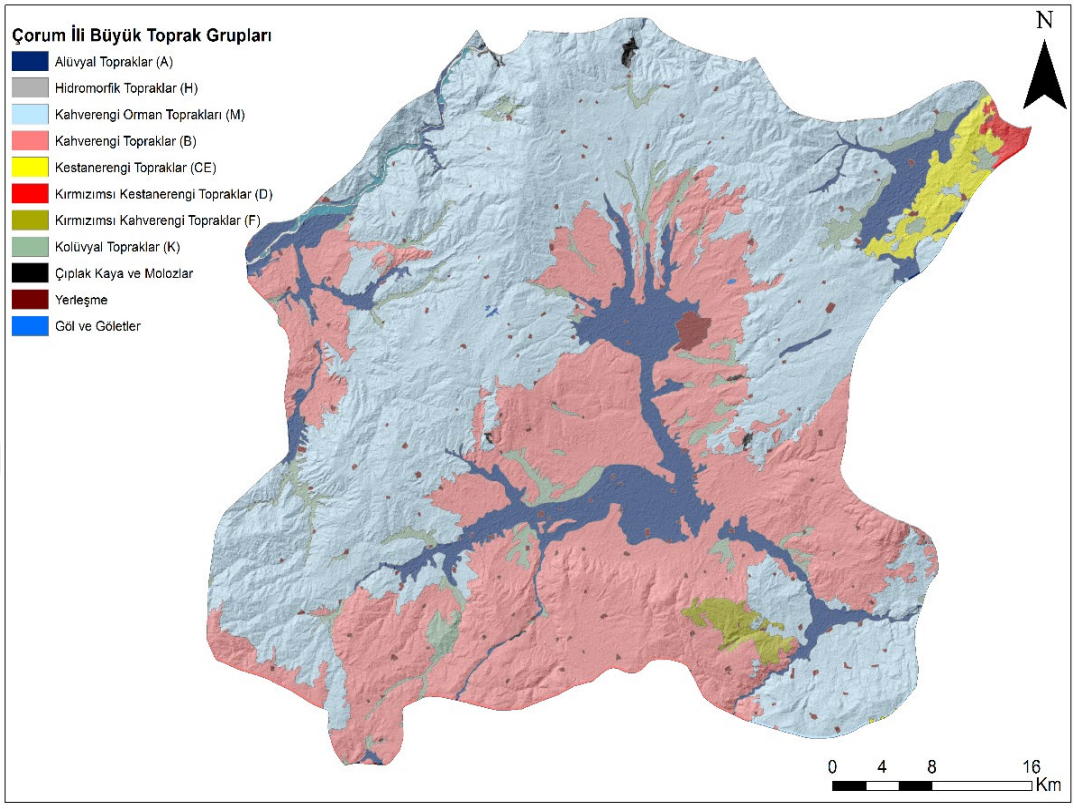

Kaynak: Toprak Tarım Köyişleri Bakanlığı, 1/2500 ölçekli haritadan yararlanılarak yapılmıştır (2015).

kalsiyum ihtiva ederler. Erozyona uğradıklarından A ve C horizonları görülmektedir. A1 horizonu kahverengi veya grimsi kahverengi renkte olup, organik madde içeriği ortadır. B horizonunun rengi ise açık kahverengiden koyu kahverengiye değişir (KHGM, 1994: 14).

Bölgede akarsular tarafından taşınarak biriktirilerek oluşan *alüvyal topraklar* ise, A ve C toprak profillerine sahip, horizonlaşmanın az belirginleştiği ya da hiç olmadığı genç topraklardır (KHGM, 1994: 12). Çorum ve çevresindeki alüvyal topraklar, akarsu vadileri boyunca yayılışa sahip görünmekle birlikte esas itibariyle ova ve vadi tabanı düzlüklerinde yer almaktadırlar (Harita 6). Özellikle akarsu vadilerinin genişlediği kesimlerdeki topraklar verimli tarım alanları şeklinde kullanılmaktadırlar (Şahin, 2004: 49).

Çalışma sahamızda dar bir sahada yayılışa sahip olan *Kolüvyal topraklar* ise, A ve C profiline sahip genç topraklardır (Harita 6). Bu topraklar, yüzeysel akışlı akarsuların ya da yan derelerin kısa mesafeler dahilinde malzemelerini taşıyarak

eğimin azaldığı yerlerde biriktirmeleriyle oluşmuşlardır. Yağışın şiddeti ile taşınan malzemelerin büyüklüğü, eğim şartlarına göre değişir. Böylece dik yamaçların eteklerinde molozlar ve kaba taşlar yer alırken; yüzey akışının azaldığı kesimlerde taşınan malzemeler küçülerek belli kesimlerden sonra alüvyal toprak parça büyüklüğüne geçilir. Dağınık veya kümeler halinde ağaç ve fundalıklarla kaplı bu alanlar, çayır ve otlak sahası olarak da kullanılmaktadır (Şahin, 2004: 52).

1.6. Hidrografya

Çorum şehri ve yakın çevresinin su kaynaklarını başta akarsular olmak üzere göller, barajlar, göletler, yeraltı suları ve jeotermal kaynaklar oluşturmaktadır.

Çorum şehri ve yakın çevresinin ana su kaynaklarını *akarsular* oluşturmaktadırlar. Bölge akarsularının büyük kısmı Kızılırmak ve Yeşilırmak akarsu havzalarına tabidirler. Kızılırmak Nehri, Çorum şehrine Kumçeltiği mıntıkasının güneyinden girmekte ve Kestanepazarı mevkiinden şehrin dışına çıkmaktadır (Erel, 1961 – 1962: 13). Düzgün olmayan düzensiz bir akışa sahip olan Kızılırmak, ilkbaharda karların erimesi ile coşmakta, yazın ise fazla buharlaşma ve yağışın çok az olması nedeniyle suları çekilerek pek çok yerden geçit vermektedir. (Erel, Y: 1961 – 1962: 13).

Çorum şehri ve çevresindeki akarsuları, sürekli olanlar (Derinçay Deresi), mevsimlik akarsular (Çorum Deresi, Ahiilyas Deresi) ve sağanak yağışlardan sonra birdenbire beliren, yağmurun bitmesinden kısa bir zaman sonra kuruyan akarsular (çoğunlukla ana akarsulara ait yan kollar) olmak üzere üç kısma ayırmak mümkündür (Şahin, 2004: 38) (Harita 7). Çorum Ovası'nın başlıca akarsularını Derinçay ve onun kolları olan Ahiilyas Deresi ile Çorum Deresi oluşturur (Şahin, 2004: 40).

Çorum Ovası'nın en önemli akarsuyunu her mevsim su taşıyan *Derinçay* oluşturur. Derinçay, Çorum Ovası'nın kuzey kesiminin sularını drene eden Çorum Deresi ile Çorum Ovası'nın batı, güneybatı ve kuzeybatı kesiminin sularını drene eden Ahiilyas Deresi'nin Ovasaray köyünün batısında tek bir kol halinde birleşmesi ile oluşur. "Ovasaray köyü batısından yöreyi terkedene kadar olan uzunluğu yaklaşık 10 km. olan Derinçay, ova alüvyonu içinde çoğu yerde dar ve 3 – 4 metre derinlikte bir yatak içinde akmaktadır." Derinçay, maksimum akım seviyesine Mart ayında; minimum akım seviyesine ise Ağustos ayında ulaşır. Güneydoğuya doğru akarak

Harita 7: Çorum Şehri ve Çevresinin Hidrografyası

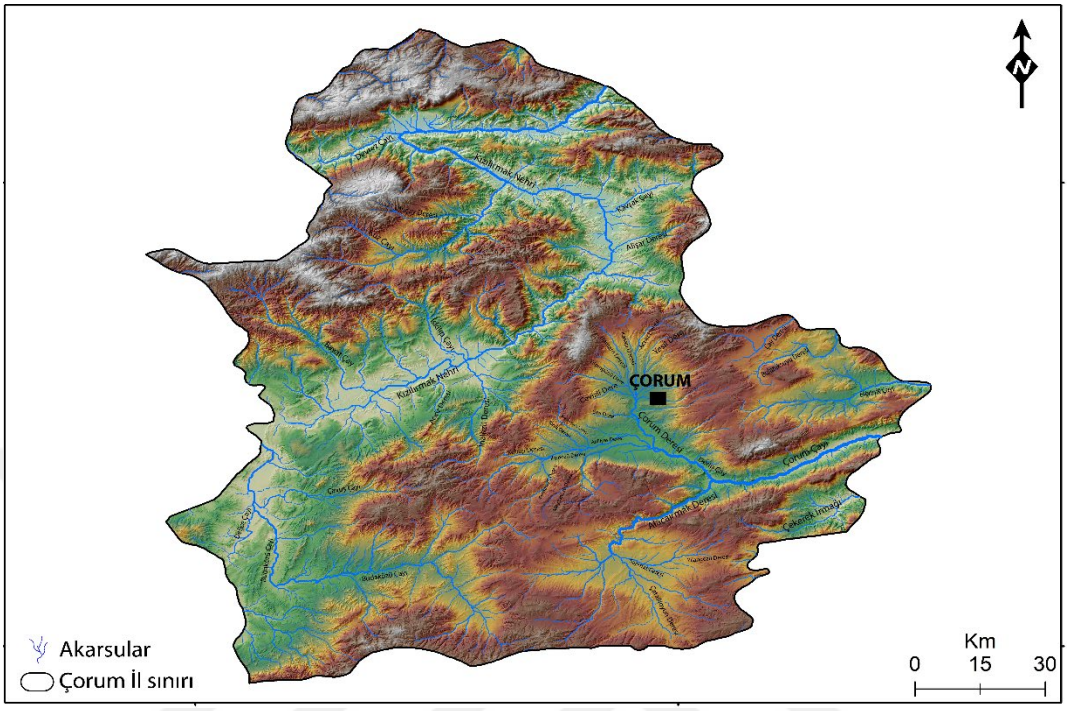

Kaynak: HGK, 1/25000

Aşağısarılık köyü doğusundan sahayı terk eden Derinçay, Cemilbey bucağı yakınlarında ise Alaca Irmağı ile birleşerek Çorum Çayı adını alır. Daha sonra Çorum Çayı, Amasya şehri sınırları içinde Çekerek Irmağı ile birleşerek sularını Yeşilırmak'a boşaltır (Şahin, 2004: 40 – 41). Derinçay'dan sonra Çorum Ovası'nın diğer önemli akarsuyu Çorum Deresi'dir. Çorum Ovası'nın kuzey kesiminden güneye doğru akan Çorum Deresi, kendisine katılan derelerden oluşur. Bu derelerden biri, Çorum Ovası'nın kuzeyinde yer alan Çatak, Ayaş, Türkler ve Hamamlıçay köyleri çevresindeki kireçtaşlarından kaynağını alan Hamamlıçay Deresidir. Hamamlıçay Deresi, kuzeyden güneye doğru akışını devam ettirerek Büyükdüvenci köyü doğusunda kuzeyden gelen Yakacıközü Deresi ile Köprüalan köyü yakınındaki Dana Deresi gibi doğu – batı yönünde akışını sürdüren dereleri kendisine katar. Çorum Deresi'ni oluşturan diğer dere ise, yan kolları (Ilıca, Hafız, Yeşil) ile birlikte Eğerci Dağı'nın batıya bakan yamaçlarından kaynağını alan Acısu Deresi'dir (Şahin, 2004: 38 - 39). Her iki dere (Hamamlıçay, Acısu) Ömerbey Köyü yakınlarında birleşirler. Bu kesimden itibaren Çorum Deresi adı verilen akarsu, doğudan Çomar Deresini de alarak Çorum Ovası'nı kuzeyden güneye kat eder (Gülersoy, 2013: 176). 2000 yılı itibariyle Çorum Deresi'nin aylık akım değeri Haziran ayında 2,934 m^3/sn ile en

yüksek değerine ulaşırken; Eylül ayında 0,564 m³/sn ile en düşük değerine ulaşır (Şahin, 2004: 40).

Ahiilyas Deresi, Çorum Ovası'nın diğer önemli akarsuyudur. Güneybatı – kuzeydoğu yönünde akışa sahip olan Ahiilyas Deresi'nin başlıca kolları ise Savransuyu, Kınık Deresi, Kebap Deresi, Fındıközü Deresi, Meydanözü Deresi ile Hatap Deresi'dir (Şahin, 2004: 40).

Şehir içerisinde düzensiz akışa sahip dereler de vardır. Çeşitli mahallelerde yer alan bu dereler, genel olarak Mart ile Temmuz ayları arasında su taşırlar. Şehir içerisinde sel taşkınlarından korunmak için yapılmış (bazı kesimlerinde kapalı bir şekilde) kanallar içinde akan bazı dereler, kendilerine katılan diğer dereleri alarak tek kol halinde şehrin batısındaki Derinçay'a dökülürler. Şehir içerisinde dağılış gösteren bu dereler şunlardır: Melikgazi Deresi, Sülüklü Deresi, İçeridere Deresi, Kapaklı Deresi, Sıklık Deresi, Çomar Deresi, Ayarık Deresi ile İbrahim Çayırı Deresi'dir. Şehrin güneyinde yer alan ve Bahçelievler ve Kale Mahalleleri'nden geçen İçeridere Deresi, Gülabibey Mahallesi'nde Kapaklı Deresi adını alır. Bu dereye kuzeyinde bulunan Sülüklü Deresi kapalı bentler içinde Bahçelievler, Yavruturna, Kale ve Gülabibey Mahallesi'nden geçerek Mimar Sinan Mahallesi'nde katılır. Kapaklı Deresi bu noktadan itibaren tek kol halinde Çepni Mahallesi'nden geçerek şehrin batısındaki Akkent Mahallesi'nde Derinçay'a katılır. Gazi Caddesi'nin güneyinde yer alan Melikgazi Deresi, Bahçelievler, Karakeçili ve Üçtutlar Mahalleleri'nin bazı kesimlerinde kapalı bentler içinden geçerek Ulukavak Mahallesi'nde iki dere alır. Bu derelerin ilki Sıklık Deresi'dir. Şehrin doğusunda yer alan Sıklık Deresi Çevre Yoluna takip ederek Bahçelievler, Karakeçili ve Üçtutlar Mahalleleri'nden geçerek Ulukavak Mahallesi'nde Melikgazi Deresi'ne katılır. Melikgazi Deresi'ne katılan diğer dere ise Çomar Deresi'dir. Çevre Yolu Bulvarı'nın kuzeyinde yer alan Çomar Deresi, Üçtutlar Mahallesi Ilıca Bağları'nı geçerek Ulukavak Mahallesi'nin Çevre Yolu Bulvarı kesiminde Melikgazi Deresi'ne katılır. Ulukavak Mahallesi'nden itibaren Melikgazi Deresi tek kol halinde Çevreyolu Bulvarı'nı takiben Akkent Mahallesi'nde Derinçay'a katılır. Şehrin en kuzeyinde Slimkent'te (Buharaevler Mahallesi) yer alan İbrahim Çayırı Deresi'ne kendi adını taşıyan İbrahim Çayırı Bağları'nda, yine şehrin kuzeyinde Ayarık Bağları'nda (Üçtutlar Mahallesi) akan Ayarık Deresi katılır. İbrahim Çayırı

Deresi, tek kol halinde Akkent Mahallesi'ni geçerek Derinçay'ın bir kolu olan Serpin – Ezil Çayı'na katılır.

Akarsular dışında Çorum şehrinin önemli su kaynaklarını *göller* oluşturmaktadır. Şehrin tek doğal gölünü Eymir (Gölünyazı) Gölü oluşturmaktadır (Foto 1). Bölgede ayrıca Uyuz Gölü ile Kırkgöz adı verilen küçük gölcükler de yer almaktadır (ÇED, 2016: 22).

Eymir (Gölünyazı) Gölü, Kırkdilim mevkiinde 233. 132 m² alan kaplayan zengin bir biyo-çeşitlilik ve ekosisteme sahiptir (Foto 1). Gölde yaşayan 30 çeşit kuş türü yanında, 69 tür göçmen kuş da konaklamaktadır.(Aylar, 2008: 64 - 65). Göl, yazın suları çok azalan bir sazlık ve bataklık görünümündedir. Avlanma, sazlık -kamışların kesimi ve sulama suyu olarak kullanılması nedeniyle suyu çekilen göl yok olma tehdidiyle karşı karşıyayken, 20 Mayıs 2003'de Gölünyazı Sulak Alanı Koruma Eylem Kararı ile koruma altına alınmıştır. Alınan bu kararla Eymir (Gölünyazı) Gölü'nde kuş türleri ve diğer canlılar için yaşam alanı oluşturularak gölün biyo – çeşitliliğinin korunması sağlanmıştır (Aylar, 2008: 65).

Foto 1: Eymir (Gölünyazı) Gölü

Çorum şehrinin su ihtiyacı için doğal su kaynakları yanında, şehre içme suyu sağlamak ve tarımda sulama amaçlı kullanılmak üzere *barajlar* inşa edilmiştir. Bu barajlardan en önemlisi Çorum şehrinin kuzeyinde yer alan *Çorum Barajı*'dır. Çomar Deresi üzerinde 1977 yılında tamamlanan baraj şehrin içme suyu ihtiyacı yanında sulama amaçlı da kullanılmaktadır. Şehirdeki diğer barajlar; içme suyu temini için şehrin güneybatısında Ilgınözü Deresi üzerinde 1997 yılında tamamlanan *Yenihayat Barajı* ve tarımda sulama amaçlı kullanılmak üzere Hatap Çayı üzerinde inşa edilen *Hatap Barajı*'dır (Şahin, 2004: 42; Aylar, 2008: 68).

Çorum'da barajlar yanında *göletler*den de içme suyu ve tarımda sulama amacıyla yararlanılmaktadır. Bu göletlerden Bıyıkburan Deresi üzerinde sulama amaçlı yapılan Evciyenikışla Göleti 1971 yılında tamamlanırken; içme suyu temini için Dana Deresi üzerinde yapılan Seydim I Göleti 1973 yılında; yine aynı dere üzerinde yapılan Seydim II Göleti de 1975 yılında tamamlanmıştır (Aylar, 2008: 68 - 69).

Şehirde içme ve kullanma suyu olarak *yeraltı suları*ndan da yararlanılmaktadır. Çorum Ovası'ndaki yeraltı suları alüvyonlar ve Mesozoik kireçtaşı formasyonları içinde bulunmaktadır (Gülersoy, 2013: 176). Çorum'da yeraltı suyu çalışmalarının ilki 1969'da başlamış, fakat yeraltı suyu işletimi için yeterli su elde edilememiştir. Daha sonra 1986'da Çorum Şeker Fabrikası'nın yapılışı sırasında Çorum Ovası'nın güneyinde şeker fabrikasının kullanımı için bir araştırma kuyusu açılmıştır. 1987'de DSİ tarafından Çorum Ovası'nın çeşitli yerlerinde şeker fabrikasının kullanımı için sondaj kuyuları açılarak fabrikanın ihtiyacı olan su temin edilmiştir. Son olarak 1991'de Ahmetşahna ve Kadıkırı köylerinde açılan kuyularla şeker fabrikasının su ihtiyacı karşılanmıştır. Şeker fabrikası dışında Çorum Organize Sanayi Sitesi'nin su ihtiyacını karşılamak için de DSİ tarafından 1990 yılında Çayhatap Köyü'nün doğusunda ve Ilgınözü Çayı vadisinde iki kuyu açılarak yer altı suyundan yararlanılmıştır.

Şehirde yeraltı sularından sanayi dışında şehrin içme suyu ihtiyacı için de yararlanılmıştır. Bu amaçla DSİ tarafından 1994'de Büget ve Kuruçay köyü güneyinde Triyas yaşlı kayaçlarda iki kuyu açılmıştır. Yine aynı amaçla daha sonra Altınbaş köyü yakınındaki Dana Deresi'nin biriktirdiği alüvyon sahada iki kuyu daha açılmıştır. Bunlardan Altınbaş köyündeki kuyular günümüzde Çorum Belediyesi tarafından şehrin içme suyu ihtiyacı için işletilmektedir (Şahin, 2014: 42 – 43). Bölgede yeraltı

sularından yararlanılan kuyuların derinlikleri 3 m. – 20 m. arasında değişmekte ve kuyulardan şehrin içme suyu ihtiyacı yanında besi ve tavuk çiftlikleri, benzinlikler ve tarım arazilerini sulamada da yararlanılmaktadır (Şahin, 2014: 44).

Çorum çevresindeki su kaynakları arasında *jeotermal kaynaklar* da bulunmaktadır. Çorum Ovası'nın kuzey kesimindeki Hamamlıçay jeotermal alanında ilki 1992 yılında (278.50 metre derinliğe inilmiş, suyun sıcaklığı 30°C ve debisi 50 L/sn) ve ikincisi 1994 yılında (344.50 metre derinliğe inilmiş ve suyun sıcaklığı 28.5°C, suyun debisi 6.7 L/sn) olmak üzere sondajla iki kuyu açılmıştır. Bu kaynaklar yakınına inşa edilen iki katlı kaplıca merkezleri tarafından termal turizm amaçlı kullanılmaktadırlar. Ekonomik yönden yeterince değerlendirilemeyen bu jeotermal kaynaklardan seraların ısıtılması, düşü sıcaklıklarda kültür balıkçılığı ya da olimpik yüzme havuzları gibi yeni projelerle yararlanmanın arttırılması sağlanabilir (Aylar, 2008: 93 – 94 – 95).

Çorum Ovası'nın su kaynaklarından birini de Hamamlıçay köyündeki soğuk su kaynakları oluşturmaktadır. Bu kaynaklar da günümüzde daha çok tarımda sulama amaçlı kullanılmaktadırlar (Şahin, 2014: 44).

İKİNCİ BÖLÜM

ÇORUM'UN NÜFUS ÖZELLİKLERİ

2.1. Nüfusun Gelişme Seyri

Çorum ve yakın çevresinde nüfuslanma, İç Anadolu ve Karadeniz Bölgesi sınırındaki Bayat, İskilip ve Osmancık hattında yer alan maden yataklarının (doğal bakır filizleri) sayesinde olmuştur. M.Ö. 4. binde madenlerin işlenmesi ile başlayan nüfuslanma süreci zaman içinde gelişmiştir (Uluç, 2015: 19 - 28). Tarihsel süreç içerisinde Çorum ve çevresindeki nüfus yapısını anlamak için yeterince veriye ulaşılamasa da, bölgeye ait en eski ve en kesin nüfus bilgilerine Fatih Sultan Mehmet ve III. Murat dönemlerindeki bazı kayıtlarda rastlanmaktadır. Bu dönemlerde belirli aralıklarla vergi veren nüfusun "Tahrir Defterleri" denilen sayım defterlerine işlenmesi bölge nüfusu hakkında en sağlıklı bilgileri oluşturmaktadır. Bu defterlere sadece vergi veren erkek (12 – 15 yaştan büyük olan) nüfus kaydedilmekteydi (Faraqhı, 2015: 82). Buna göre XV. ve XVI. yüzyıllarda Çorum'da vergi veren nüfus 1455, 1480 – 1485, 1520, 1554 ve 1574 – 1576 tarihlerinde olmak üzere beş kez sayılmıştı. Ancak bu sayım defterlerinden 1480 – 1485 ile 1554 yıllarına ait olanları günümüze ulaşmamıştır. Bu defterlerden ilki Fatih Sultan Mehmet'in idari görevlisi Umur Bey tarafından 1455 yılına ait olan ve "nefs – i şehir – i Çorumlu" olarak adlandırılan sayım defteridir. Buna göre Çorum'da vergi veren nüfus 438 kişiden oluşmaktaydı (Korkmaz, 2006: 407). Fatih Sultan Mehmet dönemindeki sayımlarda hiçbir gayri müslim nüfustan bahsedilmemekle birlikte, XVI. yüzyıl başında Çorum'da 14 hanelik bir Yahudi cemaatin varlığından söz edilmektedir. 1596 – 1598 tarihleri arasındaki Çorum şeriyye sicillerinde de nadiren Hıristiyan isimler geçmekte ise de, bu isimlerin Çorum'da ikamet ettiklerine dair bilgiler kesin değildir (Faraqhı, 2015: 84). 1520 tarihli tahrir kayıtlarında ise Çorum'da 16 mahallede 505 neferin olduğu belirtilmiştir (Metin, 2014: 291). Çorum'un 1530 tarihine ait nüfus miktarı bilgilerine, 387 Numaralı Muhasebe – i Vilayet – i Karaman ve Rum Defteri II' de rastlanmaktadır. Bu deftere göre Çorum'da 30 mahallede 1316 kayıtlı kişi bulunmaktaydı (Kara, 2008: 61). Yine 1576 yılı Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadîme arşiv kayıtlarına göre ise Çorum'da 48 mahalle de 2.982 kayıtlı vergi veren nüfus bulunmaktaydı (Kara, 2008: 61).

Çorum'un XVII. yüzyılda sahip olduğu nüfusa dair bilgilere Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde ulaşmak mümkündür. Buna göre, 4300 haneden oluşan Çorum'un nüfus miktarı tahminen 17.000 ile 21.500 arasındadır. Ancak Celali isyanlarının bu dönemde gerçekleşmesi, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Çorum nüfusu içinde askerlerin fazlalığından söz etmesi askerler dışında şehir nüfusunun daha az olması anlamını taşımaktadır. XVIII. yüzyılda da Çorum nüfusuna ait kesin bilgilere ulaşılamasa da, o döneme ait avârızhâne kayıtları ve bedel – i nüzul defterlerinden nüfus hakkında tahmini bilgiler elde etmek mümkündür. Bunlardan Avarızhane[1], o dönem zengin ve fakir hanelerden oluşan ve vergileri toplamak için uygulanan yöntemlerden biriydi. Bu uygulama ölçeğine göre, avarızhaneler 3, 5, 10 veya 15 haneden oluşuyordu. XVIII. yüzyılda hazırlanmış 1735 tarihli avarız defteri ve 1736 tarihli bedel-i nüzul defterinde Çorum'da kayıtlı 140 avarızhane bulunmakta idi. Bu bilgiler değerlendirildiğinde Çorum'da tahmini olarak 1400 ile 2100 arasında hane bulunmaktaydı. Her hanede ortalama 5 kişi olduğu kabul edildiğinde, Çorum'un o dönem için tahmini olarak 7000 – 10. 500 arasında bir nüfusa sahip olduğu belirtilmektedir (Korkmaz, 2003: 164 – 165).

Osmanlı Devleti'nde 1831'de yapılan ilk nüfus sayımında ise sadece erkek nüfus sayılmış, buna göre Çorum'un nüfusu 4822 olarak kaydedilmişti (Akyel ve Özdemir, 2015: 161). Yine 1831 tarihli nüfus sayımında gayri müslim nüfusa ait bilgiler bulunmamakla birlikte, 1837 yılına ait cizye muhasebe defterinde ise 55 gayri müslim nüfusa ait kayıtlara rastlanmıştır. Ancak bu gayri müslim nüfusun Çorum'da mı yaşadığı yoksa Çorum'a ticaret için mi geldiklerine dair bilgi bulunmamaktadır (Korkmaz, 2003: 175; Korkmaz, 2006: 415).

1836 – 1837 yıllarında Çorum'a seyahat eden Hamilton ise, şehirde bahçeli 2000'in üzerinde Türk evinin varlığından bahsetmişti. Buna göre de Çorum nüfusunun yaklaşık olarak 10.000 kişiden oluştuğu tahmin edilmektedir. Yine Çorum'a bu tarihlerde gelen bir başka seyyah Ainswort ise şehirde tek katlı 1800 kadar hane

[1] Avarızhane, Osmanlı tahrir defterlerinde vergilendirilebilen ya da fiilen vergilendirilmiş haneleri gösterirdi. Vergi terimi olarak yerine ve vergisine göre dört ile elli hane, bir avarızhaneyi oluşturuyordu (HALİL SAHİLLİOĞLU, "AVÂRIZ", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/avariz--vergi (19.01.2021).

bulunduğunu ve şehrin nüfusunun yaklaşık olarak 7600 kişi olduğunu belirtmişti (Korkmaz, 2003: 167).

XIX. yüzyılda Çorum nüfusuna dair bilgilere Osmanlılar döneminde tutulan kayıtlarda rastlamak mümkündür. 1844 yılında tutulmuş nüfus defterinde sadece erkek nüfus yanında şehirdeki mahalle ve hane sayıları kaydedilmişti. Buna göre 1844'te Çorum'da 42 mahallede 2.198 hanede 5.139 kişinin olduğu kaydedilmişti (Şahin, 2012: 63). Yine Osmanlı döneminde tutulan 1845 tarihli temettuat defterinde ise Çorum'da 1998 hane bulunmaktaydı (Korkmaz, 2003: 167). XIX. yüzyıl ortalarında Çorum'a gelen seyyah M. Vivien De Saint – Martin'e göre ise şehrin tahmini nüfusu 8.000 ile 10.000 kişi arasındaydı (Kara, 2008: 65).

XIX. yüzyılın son çeyreğini kapsayan salnamelerde ise şehir nüfusuna dair bilgilere ulaşılmaktadır. Salname kayıtlarına göre; Çorum'un nüfusu 1878'de 6.534 kişi iken; 1893'te 34.024 kişiye ulaşmıştır. Ayrıca 1881 – 1882 – 1889 – 1893 salnamelerinden bölgede 724 Rum nüfusun ve 1878 – 1881 – 1882 – 1893 salnamelerinden de 725 Ermeni nüfusun yaşadığı da anlaşılmaktadır (Tablo 2), (Çanlı, 2013: 12). Bu dönemde Fransız araştırmacı Vital Cuinet'e göre, 1892'de Çorum'un şehir nüfusu 13.000 iken; toplam nüfusun da 36.669 olduğu belirtilmiştir (Kodal, 2009: 238).

Tablo 2: XIX. yy. Son Çeyreğinde Çorum'da Nüfus Miktarları

Yıl	İslam	Kıbti Müslim	Rum	Ermeni	Katolik	Protestan	Genel Toplam	Yer
1878	6482	-----	-----	52	-----	-----	6534	Merkez
1881	21 543	288	4	80	-----	-----	21 915	Kaza
1882	21 524	281	1	80	-----	-----	21 886	Kaza
1889	45 569	-----	573	-----	-----	-----	46 142	Kaza
1893	15 750	168	146	513	19	33	16 629	Merkez
1893	33 738	286	-----	-----	-----	-----	34 024	Kaza

Kaynak: Çanlı, 2013.

20. yüzyılın başlarında tutulan salnamelerden Çorum nüfusuna ait veriler elde etmek mümkün olmuştur. Bunlardan 1900 yılına ait salnamede Çorum'da, 16.488 müslüman ve 779 gayri müslim nüfus yaşamaktaydı. Yine 1907 salnamesinde ise Çorum'da 58.773 müslüman nüfus yanında, 836 gayri müslim nüfus vardı (Çanlı, 2013: 12) (Tablo:3). Osmanlı İmparatorluğu'nun 1. Dünya Savaşı'na asker ihtiyacı karşılamak için 1914 yılında yapılan nüfus sayımında ise Çorum'da 83.150 müslüman, 1.231 Ermeni ve 555 Rum olmak üzere toplam 84.936 nüfus vardı (Kodal, 2009: 239).

Tablo 3: 20. yy. Başlarında Çorum Nüfus Miktarları

Yıl	İslam	Gayri Müslim	Rum	Ermeni	Katolik	Protestan	Genel Toplam	Yer
1900	16 488	-----	135	608	22	14	17 267	Merkez
1900	55 507	-----	128	597	22	13	56 267	Kaza
1902	55 582	-----	128	657	22	13	56 342	Kaza
1907	58 773	836	-----	-----	-----	-----	59 609	Kaza

Kaynak: Çanlı, 2013

2.1.1. Cumhuriyet Döneminde Nüfus

Cumhuriyet döneminde 1927'de yapılan ilk nüfus sayımında Çorum'un nüfusu 60.869 olarak tespit edilmiştir (Grafik 1). 1935'te yapılan ikinci nüfus sayımında Çorum'un nüfusu 67.279'a, 1945'te 73.043'e, 1950'de 88.056'ya ve 1955'te de 103.749'a yükselerek sürekli bir artış eğilimi içerisinde olmuştur. 1955 yılında yapılan sayımda ise Çorum nüfusu ilk kez 100.000'nin üzerine çıkmıştır.

1927 – 1955 sayım dönemlerindeki Çorum'un nüfus değişim oranı incelendiğinde ise, 1935'teki nüfusun değişim oranı % 10.5 iken, 1935 – 1940 dönemlerinde % 7.07'ye, 1940 -1945 döneminde %1.90'a düşmüş, 1945 – 1950 döneminde ise Çorum nüfusunda % 19.96 ile en yüksek nüfus değişim oranı meydana gelmiştir (Tablo 4). Bu oranın oluşmasında II. Dünya Savaşı nedeniyle erkek nüfusun fazlalığı etkili olmuştur. Savaş tehlikesinin sona ermesiyle askerlerin terhis edilmesi ve ekonomik hayatın normale dönmesine bağlı olarak nüfus miktarında azalma olmuştur (Çoban, 2016: 418). Ancak 1950 yılı sonrası şehirde sanayi ve ticaret faaliyetlerinin gelişmesiyle şehir bir taraftan yakınındaki kırsal alanlar başta olmak

üzere göç almaya başlarken, diğer taraftan da göç vermeye (İstanbul, Ankara gibi büyük şehirler ve Avrupa ülkelerine) başlamıştır (Yılmaz ve Şahin, 2008: 1484).

Grafik 1: Çorum Nüfusunun Yıllara Göre Değişimi (1927 – 2019)

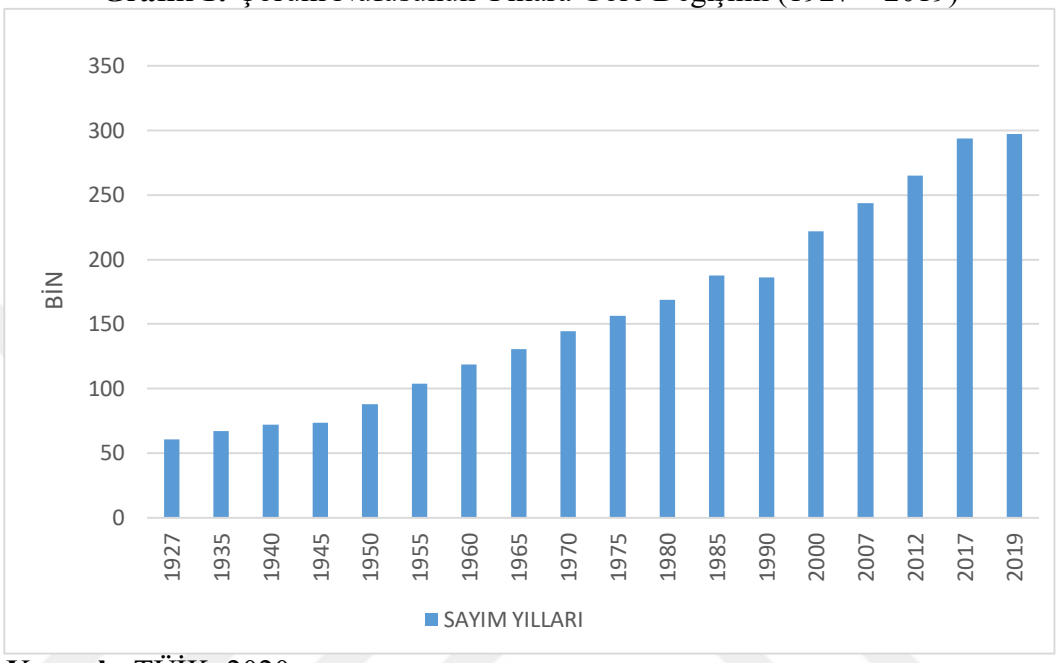

Kaynak: TÜİK, 2020

1955 yılı sonrasında Ankara – Çorum ve Samsun – Çorum kara yollarının tamamlanması ve şehirde sanayi faaliyetleri yaygınlaşmaya başlaması ile ortaya çıkan iş olanakları sayesinde Çorum'un kırsal kesimlerindeki nüfus şehir merkezine akmaya başlamıştır. Böylece Çorum'un nüfusu daha da artmıştır. Sonraki yıllarda artış eğilimi sürmüş ve şehrin nüfusu 1960'da 118.536'ya, 1970'de 144.569'a, 1980'de 168.985'e, ve 1990'da 186.377'ye yükselmiştir. 1960 – 1985 dönemleri arasında Çorum nüfusunun değişim oranları değerlendirildiğinde 1955 – 1960 döneminde nüfus değişim oranı % 14,2 gerçekleşirken; 1960 – 1965 döneminde % 10,1'e gerilemiştir (Tablo: 4). Bu dönemde nüfusun bir miktar gerilemesindeki en önemli faktör, ülke ülke genelinde büyümenin getirdiği istihdama bağlı olarak oluşan göçlerdir (Çoban, 2016: 419).

2000 yılına gelindiğinde Çorum'un nüfusu iki yüz bini (221.699) geçmiştir. Böylece 1955 yılına göre Çorum'un nüfusu iki kat artmıştır. 2000 yılı sonrası yapılan nüfus sayımlarında; 2007 yılında ilk defa yapılan ADNKS sonuçlarına göre Çorum şehri nüfusu artarak 243.600 olurken, 2015 ADNKS sonuçlarına göre ise Çorum

nüfusu 280.631'e yükselmiştir. Nüfus artışı sonraki yıllarda da devam etmiş ve 2017'de ADNKS sonuçlarına göre nüfus 294.050'e yükselmiş, 2018'de bir miktar artarak 294. 807 olmuş ve 2019'da da bir miktar düşerek 297. 224 olmuştur (Tablo 4).

Tablo 4: Sayım Yıllarına Göre Çorum Nüfusu

Sayım Yılları	Nüfus Miktarları	Değişim Oranı (%)	Yıllık Değişim (%)
1927	60.869		
1935	67.279	10,53	1,32
1940	72.035	7,07	1,41
1945	73.403	1,90	0,38
1950	88.056	19,96	3,99
1955	103.749	17,82	3,56
1960	118.536	14,25	2,85
1965	130.513	10,10	2,02
1970	144.569	10,77	2,15
1975	156.592	8,32	1,66
1980	168.985	7,91	1,58
1985	187.462	10,93	2,19
1990	186.377	-0,58	-0,12
2000	221.699	18,95	1,90
2007	243.600	9,88	1,41
2008	248.109	1,85	1,85
2009	252.194	1,65	1,65
2010	255.767	1,42	1,42
2011	261.973	2,43	2,43
2012	265.242	1,25	1,25
2013	270.864	2,12	2,12
2014	275.610	1,75	1,75
2015	280.631	1,82	1,82
2016	288.578	2,83	2,83
2017	294.050	1,90	1,90
2018	294.807	0,26	0,26
2019	297.224	0,82	0,82

Kaynak: TÜİK, 2020

Çorum'da şehir ve kır nüfusları da yıllar içinde değişime uğramıştır. 1927 yılındaki ilk nüfus sayımında Çorum'un şehir nüfusu 19.664 idi (Tablo 5). 1935'teki nüfus sayımında bir miktar artarak 20.151 olmuştur. 1940'da artış devam ederek şehir nüfusu 22.776'a yükselmiş, 1945'te düşüş yaşanarak 20.307 olmuştur. Şehir nüfusunun bu düşüşünde ülkemizin içinde bulunduğu ekonomik sorunlar yanında, II. Dünya Savaşı sırasında erkek nüfusun asker alınmasının da etkisi olmuştur. 1950'deki

nüfus sayımında ise şehir nüfusu 22.833'e ulaşmıştır. Şehirsel nüfusunun gösterdiği bu dalgalanmalar 1955'te son bulmuş ve sonraki yıllarda şehirsel nüfus miktarı sürekli artış göstermiştir (Grafik 2).

Grafik 2: Çorum'un Şehirsel ve Kır Nüfus Miktarları

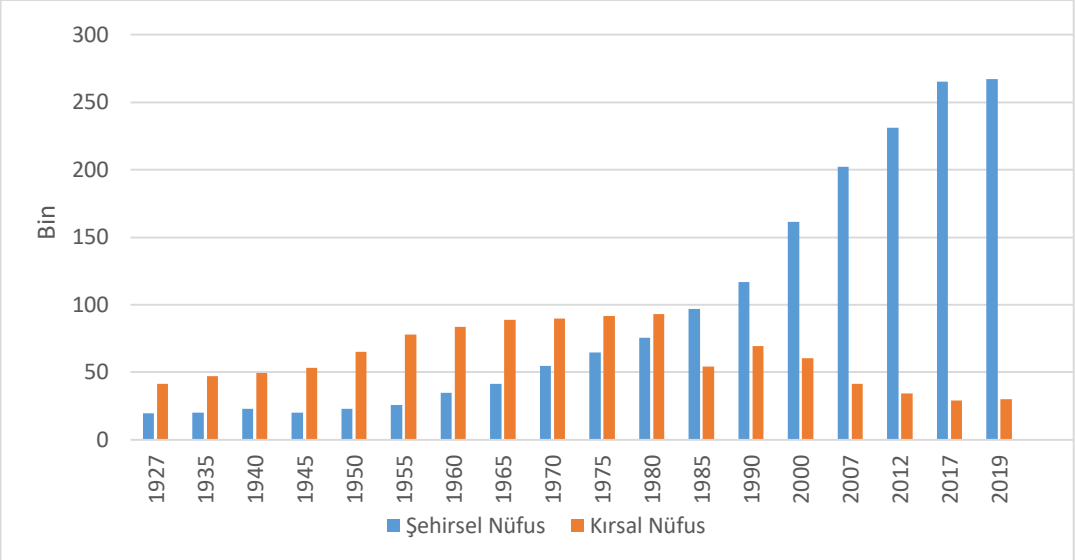

Kaynak: TÜİK, 2020

Şehirsel nüfusun toplam nüfustaki oranı ise 1927'de % 32,3 iken, 1935'te % 30'a, 1945'te % 27,7'ye gerilemiştir. Çorum'da en düşük şehirsel nüfus oranı 1955'te de % 24,8 olarak gerçekleşmiştir. Sonraki yıllarda Çorum'da şehirsel nüfusun toplam nüfus içindeki oranı artış eğilimini sürdürmüş, 1960'da %29,3'e, 1965'te %31,9'a, 1975'te % 41, 4'e ve 1985'te de % 51, 6'ya yükselmiştir (Tablo 5).

Çorum şehrinin idari yönden il merkezi olması yanında yakın çevresinin ticari merkez olması, 1955 yılında Çorum – Samsun, Çorum – Ankara karayollarının tamamlanması ve sanayii faaliyetlerinin yıllara göre çeşitlenerek çoğalmasının bir sonucu olarak 1950 yılı sonrasında Çorum'da şehir nüfusu giderek artmıştır. Nitekim 1990'da şehir nüfusu 116.810 iken, 2000'de 161.321'e, 2007'de 202.322'ye, 2014'te 243.698'e, 2015'te 250.464'e, 2016'da 259.205' ve 2017'de de 265.171'e yükselmiştir. 2018'de ise bir miktar düşerek 263.895'e gerilemiş, ancak 2019'da yine bir miktar yükselerek 267.032 olmuştur. Çorum'da şehirsel nüfusun toplam nüfus içindeki oranı da yıllar içinde artmıştır. Örneğin 1990'da toplam nüfus içinde şehirsel nüfusun oranı % 62,7 iken; 2000'de % 72,8'e, 2007'de % 83,1'e, 2014'te de 88,4'e,

2015'te % 89,2'ye, 2016'da %89,9'a, 2017'de %90,1'e yükselirken, 2018'de ise bir miktar gerileyerek 89,5'e düşmüş ve 2019'da da bir miktar yükselerek % 89,8 olmuştur.

Çorum'un kır nüfusu da şehir nüfusu gibi 1927 sayımından itibaren 1985 yılına kadar artış eğilimi içinde olmuş; sonraki yıllarda kır nüfusunda önemli azalmalar meydana gelmiştir. 1927'de 41.205 olan kır nüfusu miktarı, sonraki sayım dönemlerinde de düzenli bir şekilde artarak 1935'te 47.128'e, 1940'da 49.259'a, 1945'te 53.096'ya, 1950'te 65.223'e ve 1955'te ise 77.984'e yükselmiştir.

Tablo 5: Sayım Yıllarına Göre Çorum'da Şehirsel ve Kırsal Nüfus Miktarı

Yıllar	Şehirsel Nüfus	Payı (%)	Kırsal Nüfus	Payı (%)
1927	19 664	32,3	41 205	67,7
1935	20 151	30,0	47 128	70,0
1940	22 776	31,6	49 259	68,4
1945	20 307	27,7	53 096	72,3
1950	22 833	26,0	65 223	74,0
1955	25 765	24,8	77 984	75,2
1960	34 726	29,3	83 810	70,7
1965	41 574	31,9	88 939	68,1
1970	54 576	37,8	89 993	62,2
1975	64 852	41,4	91 740	58,6
1980	75 726	44,8	93 259	55,2
1985	96 725	51,6	90 737	48,4
1990	116 810	62,7	69 567	37,3
2000	161 321	72,8	60 378	27,2
2007	202 322	83,1	41 278	16,9
2008	206 572	83,3	41 537	16,7
2009	212 418	84,2	39 776	15,8
2010	218 130	85,3	37 637	14,7
2011	225 927	86,2	36 046	13,8
2012	231 146	87,1	34 096	12,9
2013	236 738	87,4	34 126	12,6
2014	243 698	88,4	31 912	11,6
2015	250 464	89,2	30 167	10,8
2016	259 205	89,9	29 373	10,1
2017	265 171	90,1	28 879	9,9
2018	263 895	89,5	30 912	10,5
2019	267 032	89,8	30 192	10,2

Kaynak: TÜİK, 2020

Kır nüfusunun artma eğilimi sonraki sayım dönemlerinde sürmüş 1960'da 83.810'a, 1965'te 88.939'a, 1970'te 89.993'e, 1975'te 91.740'a ve 1980'de 93.259'a yükselmiştir (Grafik 2). Kır nüfusundaki artış eğilimi yaşanan göçler sonrasında ilk defa 1985 sayım döneminde azalarak 90.737'ye düşmüştür. Sonraki sayım dönemlerinde kır nüfusundaki azalma eğilimi devam ederek günümüze kadar sürdürmüştür. 1990'da 69.567 olan kır nüfusu, 2000'de 60.378'e, 2007'de 41.278'e, 2014'te de 31.912'e, 2015'te 30.167'e, 2016'da 29.373'e, 2017'de 28.879'a düşmüş, 2018'de bir miktar yükselerek 30.912 olurken, 2019'da ise yine bir miktar düşerek 30.192 olmuştur (Grafik 2).

Çorum'un kır nüfusunun toplam nüfustaki payı ise 1927 sayımında % 67,7 idi. Bu oran 1935'te biraz artarak % 70 olurken, 1940'ta ise bir miktar gerileyerek % 68,4'e düşmüştür. Sonraki sayım dönemlerinde kırsal nüfusun payı, artma eğiliminde olmuş ve 1945'te % 72,3'e, 1950'de % 74'e ve nihayet 1955'de ise % 75,2'e yükselmiştir. Kır nüfusunun toplam nüfustaki payı, 1955'ten sonraki sayım dönemlerinde şehir nüfusu lehine azalma eğilimi içerisine girmiştir. Kır nüfusunun toplam nüfustaki payı 1960'da %70,7'e, 1965'de % 68,1'e, 1970'de 62,2'e, 1975'de % 58,6'ya, 1980'de de % 55,2'e gerilemiştir. 1980'den sonraki nüfus sayımlarında da kır nüfus miktarının düşüşü devam etmiştir. 1985'de toplam nüfus içinde kır nüfusu oranı % 48,4'e, 1990'da % 37,3'e, 2000'de % 27,2'e, 2007'de % 16,9'a, 2014'te % 11,6'ya, 2015'te % 10,8'e, 2016'da % 10,1'e, 2017'de ise % 9,9'a kadar gerilemiş; 2018'te ise bir miktar yükselerek % 10,5'e 2019'da da % 10,2'a ulaşmıştır (Tablo 5). Sayım yılları sonuçlarına göre, Çorum nüfusunda günümüze kadar olan süreçte şehir nüfusu lehine bir gelişme yaşanmıştır.

2.2. Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Özellikleri

Çorum idari bir merkez olması yanında sanayi, tarım ve ticaret gibi ekonomik faaliyetler sayesinde Türkiye'nin tüm illerinden oluşan nüfus yapısına sahiptir. 2020 TÜİK verilerine göre Çorum'da yaşayan nüfusun kayıtlı olduğu illere göre durumu incelendiğinde, şehrin yakınındaki Amasya (7. 228 kişi), Samsun (3. 074 kişi) ve Yozgat (2. 826 kişi) illeri doğumluların fazla olduğu görülmektedir (Tablo 6). Buna karşın aynı tabloya göre Tekirdağ (34 kişi), Hakkari (15 kişi) ve Yalova (7 kişi) en az nüfus gönderen iller konumundadırlar.

Tablo 6: Çorum'da Yaşayan Nüfusun Kayıtlı İllere Göre Durumu (2019)

Nüfusa Kayıtlı Olunan İl	Nüfus	Nüfusa Kayıtlı Olunan İl	Nüfus
Adana	407	Konya	699
Adıyaman	216	Kütahya	153
Afyonkarahisar	192	Malatya	399
Ağrı	246	Manisa	171
Amasya	7228	Mardin	194
Ankara	1625	Mersin	310
Antalya	133	Muğla	102
Artvin	161	Muş	110
Aydın	113	Nevşehir	327
Balıkesir	141	Niğde	419
Bilecik	48	Ordu	890
Bingöl	104	Rize	111
Bitlis	119	Sakarya	115
Bolu	144	Samsun	3074
Burdur	75	Şanlıurfa	352
Bursa	196	Siirt	85
Çanakkale	69	Sinop	368
Çankırı	595	Sivas	735
Çorum	250244	Tekirdağ	34
Denizli	149	Tokat	1998
Diyarbakır	255	Trabzon	630
Edirne	49	Tunceli	61
Elazığ	250	Uşak	88
Erzincan	203	Van	242
Erzurum	610	Yozgat	2826
Eskişehir	255	Zonguldak	160
Gaziantep	353	Aksaray	202
Giresun	334	Bayburt	170
Gümüşhane	160	Karaman	72
Hakkari	15	Kırıkkale	1473
Hatay	353	Batman	104
Isparta	107	Şırnak	53
İstanbul	322	Bartın	86
İzmir	273	Ardahan	122
Kahramanmaraş	395	Iğdır	71
Kars	278	Yalova	7
Kastamonu	449	Karabük	96
Kayseri	632	Kilis	44
Kırklareli	59	Osmaniye	205
Kırşehir	588	Düzce	85
Kocaeli	76		

Kaynak: TÜİK, 2020

2020 ADNKS sonucuna göre Çorum nüfusunun % 49,3'ünü erkekler (131.788) oluştururken, %50,7'sini ise kadınlar (135.244) oluşturmaktadır (Tablo 7). Sayım yıllarına göre şehrin nüfusu incelendiğinde, 1927'den 1945'e kadar yapılan nüfus sayımlarında kadın ve erkek nüfus arasındaki fark daha az iken, 1960 ve 1990 yılları arasında, erkek nüfusun fazlalığı dikkat çekmektedir. 2000 yılından günümüze kadar olan süreçte ise kadın nüfus miktarı erkek nüfusun hep önünde olmuştur. 2000 yılı sonrası kadın nüfusun fazla olmasının nedeni erkeklerin iş bulmak amacıyla başka şehirlere gitmelerinin sonucunda ortaya çıkmıştır.

Tablo 7: Çorum'da Erkek ve Kadın Nüfus Miktarları

YILLAR	ERKEK	KADIN	TOPLAM
1927	9.718	9.946	19.664
1935	9.927	10.224	20.151
1940	11.988	10.788	22.776
1945	9.702	10.605	20.307
1950	--------	--------	--------
1955	12.694	13.071	25.765
1960	18.127	16.599	34.726
1965	21.976	19.598	41.574
1970	29.272	25.304	54.576
1975	34.495	30.357	64.852
1980	39.757	35.969	75.726
1985	49.570	47.155	96.725
1990	59.509	57.301	116.810
2000	79.405	81.916	161.321
2007	99.644	102.678	202.322
2008	102.016	104.556	206.572
2009	105.450	106.968	212.418
2010	108.018	110.112	218.130
2011	112.305	113.622	225.927
2012	114.687	116.459	231.146
2013	117.533	119.205	236.738
2014	120.872	122.826	243.698
2015	124.066	126.398	250.464
2016	128.523	130.682	259.205
2017	131.284	133.887	265.171
2018	130.300	133.595	263.895
2019	131.788	135.244	267.032

Kaynak: TÜİK, 2020

Çorum nüfusunun yaş grupları ve cinsiyetlere göre dağılımını gösteren nüfus piramidi incelendiğinde ise erkek nüfusun 0 – 4 yaş grubundan başlayarak 15 – 19 yaş grubuna kadar kadın nüfustan fazla olduğu görülmektedir (Grafik 3). 20 – 24 yaş grubundan başlayarak 40 – 44 yaş grubuna kadar ise kadın nüfusun erkek nüfustan fazla olduğu görülmektedir. Çorum nüfus piramidinde 45 – 49 ile 50 - 54 yaş gruplarında ise yine erkek nüfus öne çıkmaktadır. 50 -54 yaş gruplarından başlayarak 90 ve üstü yaş grubunda da yine kadın nüfusun erkek nüfustan daha fazla olduğu görülmektedir. Nüfus piramidine göre erkek ve kadın yaş grupları arasındaki en büyük fark 5 - 9 yaş grubunda ortaya çıkmaktadır. Çorum nüfusunun önemli bir bölümünün 50 yaşın altında bulunması, şehrin genç bir nüfusa sahip olduğunu göstermektedir. Çalışma çağındaki nüfus ise (15 – 64) toplam nüfusun % 68'sini oluşturmaktadır.

Grafik 3: Çorum Nüfus Piramidi

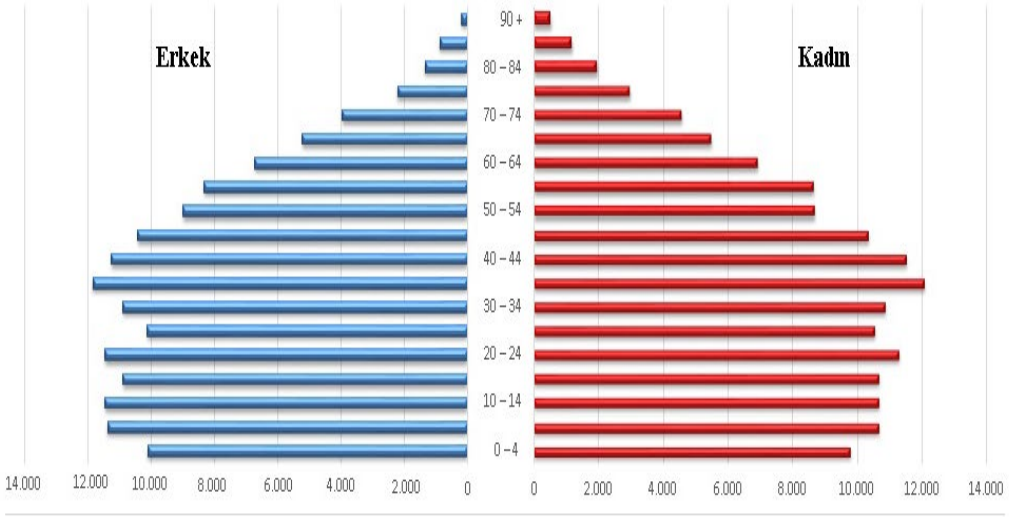

Kaynak: TÜİK, 2020

Çorum'da nüfusun eğitim durumuna baktığımızda nüfusun büyük bölümünü ilkokul mezunları oluşurken; onları lise ve dengi okul mezunları izlemektedir. Çorum'da okuma ve yazma bilmeyen nüfus 7. 217 kişi olup, bu nüfusun çok büyük bir kısmını da kadınlar oluşturmaktadır. Diğer taraftan yalnızca okuma – yazma bilen nüfus içerisinde ise kadın nüfusun fazla olduğu dikkati çekmektedir (Tablo: 8).

Tablo 8: Çorum'da Nüfusun Eğitim Düzeyi (2019)

Eğitim Düzeyi	Erkek	Kadın	Toplam	Toplamda %'si
Okuma yazma bilmeyen	1.123	6.094	7.217	2,7
Yalnızca okuma yazma bilen	10.523	13.256	23.779	9
İlkokul mezunu	27.772	37.005	64.777	24,7
İlköğretim mezunu	14.791	11.586	26.377	10
Ortaokul veya dengi okul mezunu	23.356	20.527	43.883	16,7
Lise veya dengi okul mezunu	29.143	24.889	54.032	20,6
Yüksekokul veya fakülte mezunu	20.009	16.336	36.345	14
Yüksek lisans mezunu	1.879	1.236	3.115	1,1
Doktora mezunu	445	223	668	0,3
Bilinmeyen	1.284	1257	2.541	0,9
Toplam	130.325	132.409	262.734	100

Kaynak: TÜİK, 2020

Çorum'da çalışanların ekonomik faaliyet kollarına göre dağılımını, TÜİK'in belli dönemlerde yaptığı verilere göre değerlendirmek mümkündür (Tablo 9). Bu verilerden 1985 yılına göre Çorum'da en fazla çalışılan faaliyet kolunu tarım dışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar ve ulaştırma makinaları kullananlar oluşturmaktadır (15.696 kişi). Bu faaliyet kolunu hizmet işlerinde çalışanlar (3.322 kişi) ile ilmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili diğer meslekler (3.296 kişi) izler. Yine bu yıl verilerine göre Çorum'da çalışanların en az olduğu grup, 203 kişi ile müteşebbisler, direktörler ve üst kademe yöneticileridir. 1990 yılı verilerine göre Çorum'da en fazla çalışılan faaliyet kolunun bir önceki döneme göre (TÜİK 1985 verileri) aynı grup olduğu görülür. 1990 yılı verilerine göre Çorum'da ilmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili diğer meslekler 4.162 kişi iken; hizmet işlerinde çalışanlar ise 4.101 kişidir. Bu dönem içerisinde de yine çalışanların en azı 356 kişi ile müteşebbisler, direktörler ve üst kademe yöneticilerden oluşmuştur 2000 yılı TÜİK verilerine göre ise Çorum'da en fazla çalışan grup, Tarım Dışı Üretim Faaliyetlerinde Çalışanlar ve Ulaştırma Makinaları Kullananlardır (21.689 kişi). Bu meslek grubunu 8324 kişi ile ilmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili diğer meslekler izler. 2000 yılı TÜİK verilerine göre en az çalışılan grup 837 kişi ile müteşebbisler, direktörler ve üst kademe yöneticilerdir. Her 3 dönemdeki verilere göre Çorum'da mesleği olmayanların sayısı giderek artmıştır. Buna göre

1985'te mesleği olmayanlar 39.922 kişi iken; 1990'da 49.616 kişi, 2000'de ise 77.449 kişi olmuştur.

Tablo 9: Çorum'da Çalışanların Ekonomik Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı

Ekonomik Faaliyet Kolları	1985	1990	2000
İlmi ve Teknik Elemanlar, Serbest Meslek Sahipleri ve Bunlarla İlgili Diğer Meslekler	3.296	4.162	8.324
Müteşebbisler, Direktörler ve Üst Kademe Yöneticileri	203	356	837
İdari Personel ve Benzeri Çalışanlar	2.004	2.631	4.126
Ticaret ve Satış Personeli	2.465	3.174	4.374
Hizmet İşlerinde Çalışanlar	3.322	4.101	587
Tarım, Hayvancılık, Ormancılık, Balıkçılık ve Avcılık İşlerinde Çalışanlar	2.312	2.795	2.467
Tarım Dışı Üretim Faaliyetlerinde Çalışanlar ve Ulaştırma Makinaları Kullananlar	15.696	18.993	21.689
Mesleği Olmayanlar	39.922	49.616	77.449
Bilinmeyen	11	5	50

Kaynak: TÜİK, 2020

TÜİK 2020 verilerine göre Çorum'da ortalama hane halkı büyüklüğü 2009'da 3,70 iken, sonraki yıllarda giderek düşüş yaşanmış ve 2010'da 3,56'ya, 2015'te 3,28'e ve 2019'da ise 3,15'e gerilemiştir. (Tablo 10).

Tablo 10: Çorum'un Ortalama Hane Halkı Büyüklüğü

Yıllar	Hane Halkı Büyüklüğü
2009	3,70
2010	3,56
2011	3,46
2012	3,38
2013	3,34
2014	3,31
2015	3,28
2016	3,27
2017	3,24
2018	3,20
2019	3,15

Kaynak: TÜİK, 2020

2.3. Şehirsel Nüfusun Dağılışı ve Yoğunluğu

Çorum'da nüfusun dağılışını incelediğimizde şehrin eski çekirdek sahasının az nüfusa sahip olduğunu, daha sonra oluşan mahallelerde ise nüfus miktarının daha fazla olduğunu görmekteyiz. Günümüzde 15 mahallesi olan Çorum'un en kalabalık nüfusa sahip mahallelerini, Ulukavak, Bahçelievler ile Gülabibey Mahalleleri oluşturmaktadır (Tablo 11) (Harita 8). Şehirde yaşayan nüfusun % 55'i (147.461 kişi) bu üç mahallede (Ulukavak, Bahçelievler, Gülabibey) yaşamaktadır. Şehrin nüfus bakımından en az yoğunluğa sahip mahallelerini ise Bayat, Yeniyol, Çöplü ve Kunduzhan oluşturmaktadır. Çorum'un en yoğun nüfuslu mahallesi, şehrin kuzeyinden geçen Çevre Yolu Bulvarı'nın her iki kenarında yer alan konumuyla Ulukavak Mahallesi (59.298 kişi) oluşturmaktadır. Nüfus yoğunluğu bakımından ikinci sırayı şehrin doğusundaki Bahçelievler Mahallesi (46.565 kişi) almaktadır. Bir yandan Gazi Caddesi'ne, diğer yandan Bahabey Caddesi'ne komşu olan Bahçelievler Mahallesi, şehir merkezine yakınlığı yanında başlangıçta tek ve iki katlı konutlardan oluşan binaların yıkılarak yerine çok katlı konutların inşa edilmesiyle nüfusu artmıştır. Şehrin nüfus büyüklüğü açısından üçüncü mahallesini ise Gülabibey Mahallesi (41.598 kişi) oluşturmaktadır. Mahalle nüfusunun artmasında mahallenin şehir merkezine yakın kesimlerindeki (Saat Kulesi çevresi) ticari faaliyetler yanında, mahallenin güney kesiminde eski tek katlı binalar yanında inşa edilen çok katlı toplu konutların da etkisi olmuştur (Harita:8).

Çorum'un az nüfuslu mahallelerini ise 2019'da yeni mahalle statüsüne kavuşan Bayat (87 kişi), şehrin merkezi iş alanında yer alan Yeniyol (1460 kişi), Çöplü (2.283 kişi) ve Kunduzhan (2.989 kişi) Mahalleleri oluşturur. Bunlardan yeni mahalle statüsüne kavuşmuş Bayat Mahallesi dışındaki diğer üç mahalle (Yeniyol, Çöplü ve Kunduzhan) şehrin en eski mahalleleri olmalarına rağmen, günümüzde şehrin iş ve ticaret sahalarını oluşturduklarından nüfusları azdır. Yine şehrin merkezi iş alanını oluşturan Çepni, Karakeçili ve Yavruturna Mahalleleri de az nüfusa sahip olmaları ile dikkat çekmektedirler. Bu mahallelerden Karakeçili Mahallesi (6.136 kişi), Çorum'un adeta kamusal alanıdır. Bir taraftan merkezi iş alanları diğer taraftan kamuya ait binaların varlığı ile nüfusu azdır. Karakeçili Mahallesi gibi Yavruturna Mahallesi (7.306 kişi) de sahip olduğu merkezi iş alanı ile az nüfusa sahiptir. Yine şehrin eski

mahallelerinden Çepni Mahallesi (3.100 kişi) de sahip olduğu merkezi iş alanları ve kamusal alanların varlığı sayesinde düşük nüfus miktarına sahiptir.

Tablo 11: Çorum Mahalle Nüfusları

Sıra	Mahalleler	Nüfus Miktarı
01	Akkent	7.990
02	Bahçelievler	46.565
03	Bayat	87
04	Buharaevler	27.723
05	Çepni	3.100
06	Çöplü	2.283
07	Gülabibey	41.598
08	Kale	19.232
09	Karakeçili	6.136
10	Kunduzhan	2.989
11	Mimar Sinan	16.703
12	Ulukavak	59.298
13	Üçtutlar	24.561
14	Yavruturna	7.306
15	Yeniyol	1.460
Toplam		267.031

Kaynak: TÜİK, 2020

Şehir merkezinde yer alan bu mahalleler dışında şehir merkezi dışında yer alan bazı mahallelerin de nüfusları düşüktür. Bunlardan Akkent Mahallesi (7.990 kişi) şehir merkezine uzak oluşu, engebeli arazi yapısı ve çevre yoluna uzaklığı ile düşük nüfusa sahiptir. Şehrin güney kesiminde yer alan Mimar Sinan ve Kale Mahalleleri de nispeten düşük nüfus miktarlarına sahiptirler. Mimar Sinan Mahallesi (16.703 kişi), sahip olduğu kamusal alanı yanında sanayi sitesinin varlığı ile az nüfuslu mahalleler arasında yer almaktadır. Şehir de nüfusu az artan mahallelerden biri de Üçtutlar (24.561 kişi) Mahallesi'dir. Sahip olduğu geniş bağlık alanlar (Ahçı, Ilıca, Ayarık) mahallede nüfusun artmasını engellemektedir. Şehrin en eski mahallesini ise Kale Mahallesi (19.232 kişi) oluşturmaktadır. Tarihi kale çevresindeki eski yerleşim dokusu yanında şehrin merkezi iş alanının bir kısmına da sahip olan mahalle, günümüzde yeni

inşa edilen konut alanlarıyla az da olsa nüfusunu arttıran mahalleler arasındadır. Şehirde nüfusu artan mahallelerden biri de Buharaevler Mahallesi (27.723 kişi) dir. Mahalle sahip olduğu geniş boş araziler üzerinde inşa edilen konut alanlarıyla şehrin yeni gelişme alanını oluşturmaktadır.

2.4. Çorum Şehrine Olan Göçler

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Balkanlar, Kafkasya ve Kırım'dan Anadolu'ya gerçekleşen göçlerle gelenlerin bir kısmı Çorum'a yerleştirilmişti. Bu göçmenler sayesinde Çorum'da yeni mahalle ve köyler kurulmuştur (Korkmaz, 2006: 417). Çorum'a yapılan en kapsamlı göç, 1860 yılında Nogay muhacirleri (Kafkas kökenli Çerkezler) tarafından gerçekleşmişti. Yine aynı tarihte olan Nogaylar'dan başka aynı gruptan Besni Kabilesi, Canpolat Kabilesi ve Marşan kabileleri de Çorum'a gelmişler ve Karapınar Mahallesi'ne yerleştirilmişlerdi. Devlet tarafından iyi karşılanan bu muhacirler için Çorum'da evlerde inşa edilmiştir (Söylemez 2007: 17 – 18).

1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı sonrasında Anadolu'ya gelen göçmenlerin bir kısmı da Çorum'a yerleştirilmişti. Bu göçmenler için Çorum'da Hamidiye, İcadiye, Mahmudiye ve Selimiye adlarında yeni mahalleler kurulmuştu. 1879 yılında Rusya saldırısı sonucunda Tuna vilayeti, Tulcu Sancağı Babadağı kazasının Tengrivermiş'ten 3, Armutlu'dan 21, Kocalak'tan 20 ve Elhan Çeşme köyünden toplam 60 hane Çorum'a yerleştirilmişti. Bu muhacirlerin bir kısmı Korkmaz'a göre İcadiye Mahallesine yerleştirilmişti (Korkmaz, 2006: 417).

Sonraki yıllarda Çorum'a göçmenlerin yerleştirilme işlemleri devam etmiş ve 1884'te bu kez Rumeli'den gelen göçmenlerin bir kısmı Çorum'a yerleştirilmişti. Bu göçlerle gelen 50 hane göçmenler için oluşturulan ve Sultan II. Abdülhamid'e atfen Hamidiye ismi verilen mahalleye yerleştirilmişti. 1886'da ise 30 hanelik Kars muhacirleri şehre gelmiş bunlar için de Şehzade Selim'e atfen Selimiye Mahallesi kurulmuştu (Korkmaz, 2006: 418). 1894'te ise Çorum kazasına getirilen Ahıska göçmenleri Hacı Nusrat Mahallesi'nde iskân edilmiş ve buranın adı da Mahmudiye olarak değiştirilmişti (Kara, 2013:338). 1914 tarihinde ise Dağıstan'dan gelen çok sayıda muhacir Çorum'a yerleştirilmiştir (Söylemez, 2007: 18 – 19). Cumhuriyet döneminde de eskiden Osmanlı toprağı olan Balkan ülkelerinden (Bulgaristan,

Yunanistan, Yugoslavya, Romanya) Anadolu'ya göçler devam etmiştir. Bu göçlerden 1923 – 1960 yılları arasında Çorum'a yerleştirilen göçmen sayısı 17. 174 olmuştur (Çoban, 2016: 436).

Tablo 12: Çorum'dan Yurt Dışına Olan Göçlerin Ülkelere Dağılımı

Ülkeler	Kişi Sayısı
Almanya	3.870
Avustralya	27
Avusturya	55
Fransa	146
Hollanda	204
İsviçre	21
Diğer Ülkeler	16
Toplam	4.339

Kaynak: Çorum İl Yıllığı, 1973

Cumhuriyet döneminde Çorum'a olan göçler yanında ekonomik nedenlerle Çorum'dan da göçler olmuştur. Bu göçlerin bir kısmı yurt içinde (İstanbul, Ankara ve İzmir başta olmak üzere) gerçekleşirken, bir kısmı da başta Almanya olmak üzere Batı Avrupa ülkelerine olmuştur (Tablo:12).

Harita 8: Çorum'un Mahalle Nüfus Yoğunluğu Haritası

Kaynak: https://mobilharita.corum.bel.tr/ (Çorum Belediyesi Kent Bilgi Sistemi, 2020)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇORUM'DA YERLEŞME

3.1. Yerleşmenin Tarihsel ve Mekansal Gelişimi

Çorum şehri ve çevresi, tarih öncesi çağlardan beri çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bölgede yapılan arkeolojik kazılardan, bölgedeki ilk yerleşme, İç Anadolu ile Karadeniz Bölgesinin sınırında yer alan Bayat, İskilip ve Osmancık hattındaki maden yatakları (doğal bakır filizlerinin varlığı) sayesinde kurulmuştur (Uluç, 2015: 19 – 28). Çorum ve yakın çevresinde en eski yerleşmelere Tunç Çağı (M.Ö. 3000 – 1200) döneminde rastlanmıştır. Eski, Orta ve Geç Tunç Çağı olarak ayrılan Tunç Çağının ilk evresinde, Asur yazılı kaynaklarından edinilen bilgilere göre, Anadolu'da etrafı surlarla çevrili on yedi kent devleti bulunmaktaydı. Çorum ve çevresinde de etrafı surlarla çevrili küçük ve zengin kent beylikleri bulunuyordu (Uluç, 2015: 29). Orta Tunç Çağı'nda Asurlular'ın öncülüğünde Mezopotamyalıların Anadolu'ya ticaret için (muhtemelen M.Ö. 3. binin sonlarına doğru) gelmeleri kent beyliklerinin zenginleşmesine neden olmuştu. Asurlular, bu dönemde Anadolu'da ticaretlerini sürekli kılmak için Anadolu'nun bazı kentlerinin yakınına "Karum" adı verilen pazar kentleri kurmuşlardı. Çorum yakınında kurulan en önemli Karum ise Hattuş'da (Boğazköy) bulunmakta idi. M.Ö. 2. binin başlarında Hititler, kent beylikleri arasındaki karışıklardan yararlanarak Anadolu'da siyasi bütünlüğü sağlamışlardı. (Uluç, 2015: 31). Bölge uzun süre Hitit egemenliğinde kalmış, Hititler bölgede Boğazköy dışında Alacahöyük, Eskiyapar, Pazarlı, Elvançelebi ve Kuşsaray gibi yerleşim alanları oluşturmuştu (Uluç, 2015: 37; Yurt Ansiklopedisi, 1982: 2029 – 2030). Hitit Devleti' İ.Ö. 1200 tarihlerinde deniz kavimleri[2] göçü ile yıkılmasının ardından Çorum ve yakın çevresi Frigler'in eline geçmiştir. Frigler döneminde en parlak dönemini yaşayan Çorum bölgesinde yerleşmeler (Boğazköy, Alacahöyük, Eskiyapar, Demirci Höyük, Kalehisar, Kalınkaya) artmıştır. Frigler, 7. yy. başlarında

[2] Deniz kavimleri göçü ile belirtilen kavimlerin kimler olduğu konusunda ise farklı yorumlar yapılagelmiştir. Bu yorumlardan ilki o zamana ait Mısır kaynaklarına göre, deniz kavimleri göçü ile Balkanlar'dan gelen kavimlere işaret edilmiştir. Yine Mısır kaynaklarına göre sözü edilen kavim, Hititler'in kuzey komşuları olan Kaşkalar'da olabilir. Nitekim Asurlular'ın İ.Ö. birinci binde Anadolu'ya yayıldıkları sırada Kaşkalılar'la savaştıklarından bahsederken; yine yakın zamana kadar yapılan Hitit kazılarında, Hititler'in yıkılmasında Kaşkalılar'ın saldırılarının büyük bir payı olduğu konusunda kanıtlar bulunmuştur (Uluç, 2015: 37 – 38).

Karadeniz'den gelen Kimmer akınları ile yıkılmışlardı (Uluç, 2015: 38 – 40). Kimmer saldırıları sonucunda yıkılan Frigler'den sonra Çorum, Tokat, Amasya, Yozgat, Sivas, Nevşehir, Kayseri, Malatya şehirleri ile beraber Kapadokya[3] sınırları içinde Pers egemenliğine geçmiştir (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 2030). İskender'in İran seferi sonucunda Pers İmparatorluğuna son vermesiyle bölgede başlayan Hellenistik dönem, Anadolu'nun siyasi karışıklığının oluştuğu yeni bir döneme tekabül etmişti. Bu dönemde Anadolu'nun siyasi bütünlüğü bozularak Pontus ve Kapadokya krallıkları ile birçok yeni eyalet bağımsızlığını kazanmış ve Orta Avrupa'dan gelen Galatlar Anadolu'ya yerleşmişti (Uluç, 2015: 42). Bu dönemde Çorum ilinin bugünkü toprakları ise Pontus ve Kapadokya Krallıklarının kurulduğu yıllardan Roma egemenliğine girinceye kadar geçen yaklaşık iki yüz yıl boyunca Paflagonya halkı, Galatlar, Pontus ve Kapadokya Krallıkları arasında el değiştirmiştir (Uluç, 2015: 44). Bu dönem boyunca Galatlar Çorum şehri ve yakın çevresinde yeni yerleşmeler (Tavium, Avkat, İskilip ve Nefesköy gibi) oluşturmuşlardır. Böylece Galatlar da Hititler ve Frigler'den sonra Çorum şehri ve yakın çevresinde yerleşmenin şekillenmesinde etkili olmuşlardır (Çorum İl Yıllığı, 1973: 3 – 5). Bölge Roma İmparatoru August döneminde, Roma İmparatorluğu'nun bir ili haline getirilmiştir (Uluç, 2015: 45).

Roma İmparatorluğu'nun doğu ve batı olarak ikiye ayrılması sonrasında Anadolu topraklarında Doğu Roma İmparatorluğu'nda (Bizans İmparatorluğu) kalması ile bölgede Bizans egemenliği başlamıştır (Bakırer, 2015: 53).

Bizanslılardan sonra Çorum ve çevresine Danişmentliler'in egemen olduğu belirtilmektedir. Çorum ve çevresinin Danişmentliler tarafından fethi konusunda değişik rivayetler söz konusu olsa da, bu rivayetlerden biri Anadolu'nun fethi konusunda ayrıntılı bilgi veren Danişmendname adlı destanda yer almaktadır. Buna göre Alpaslan'ın komutanlarından Emir Danişmend Gazi, Çorum'u Amasya'dan sonra fethetmiştir. Amasya'nın fethi tarihi için 1075 yılı verilmesine bağlı olarak Çorum'un fethinin de aynı yıl olduğu ileri sürülmektedir (Bakırer, 2015:53, 58). Çorum şehrinin

[3] Batıda Halys (Kızılırmak), doğuda Fırat, güneyde Toroslar ile kuzeyde Karadeniz arasında uzanan geniş toprak parçasına Persler'in Ahameniş soyu döneminde verilmiş bir addır. İ.Ö. IV. yüzyıl sonlarına kadar kullanılmaya başlayan Kapadokya Pers dilinde " Güzel Atlar Ülkesi" anlamına geliyordu. Kapadokya, Persler'in Küçük Asya'da kurdukları eyaletlerinin (satrapların) en büyüğü idi (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 2030).

fethi konusunda ileri sürülen diğer rivayet ise, Çorum şehri ve yakın çevresinin fethinin Emir Tutak ya da Emir Artuk tarafından gerçekleştirilmiş olduğudur. Bu rivayete göre, 1072 yılından itibaren iki komutan tarafından Orta Anadolu topraklarının fethedilmesi ve Emir Artuk'un, Emir Danişmend Ahmet Gazi'ye atfedilen bölgeyi fethettikten sonra, yeni bir fetih için Bağdat'a görevlendirilmesini içerir. Böylece Danişment Ahmet Gazi, Çorum ve çevresini kaplayan bölgeye emir olarak görevlendirilmiştir. Süleyman Şah'ın 1085 yılında Anadolu siyasi birliğini kurması ve aynı yıl ölümü kendisine bağlı emirlerin bağımsızlık ilan etmeleriyle Danişmentliler Beyliği de Sivas, Kızılırmak, Yeşilırmak ve Kelkit ırmakları dolayları ile Amasya, Tokat, Niksar, Çankırı, Ankara ve Malatya şehirlerini içine alan bölgeye hakim olmuştu. 1095 – 1175 yılları arasında Anadolu Selçuklularına bağlı olarak Yeşilırmak ve Kelkit suyu dolaylarında hüküm süren Danişmentliler, 1127 – 1142 yılları arasında Ankara, Çankırı, Kastamonu, Çorum ve Yozgat çevrelerine kadar beyliğini sınırlarını genişletmişlerdi. Bu dönemde bir taraftan I.Haçlı Seferi (1097) ve II. Haçlı Seferleri'ne (1101) karşı topraklarını savunmak zorunda kalan Danişmentliler, diğer taraftan Anadolu birliğini kurmaya çalışan Anadolu Selçuklu Devleti'ne karşı da mücadele etmişlerdi. Mücadele sonunda II. Kılıçarslan döneminde (1156 – 1192) beylik toprakları (Kayseri – Çorum – Kastamonu hattının doğusunda kalan ve Sivas şehrinin merkez olduğu Kayseri, Niksar, Tokat, Sinop ve Çorum şehirleri ve çevrelerini kapsayan sahalar) "Danişmendiye vilayeti" adıyla Anadolu Selçuklu Devletine katılmıştır.

1243 yılında Moğollar, II. Gıyasettin Keyhüsrev döneminde iç karışıklar nedeniyle zayıflayan Anadolu Selçuklular'ını yenerek Anadolu'ya girmişler ve 1256 yılından itibaren de Anadolu'yu işgal etmeye başlamışlardı. Bu dönemde Çorum, Moğol idaresine girerek "Rum Vilayeti" adıyla umumi valiler tarafından yönetilmişti (Bakırer, 2015: 59 – 60 - 61). 1344 yılında Moğol emiri olan Alaeddin Eretna'nın kurduğu Eretna Beyliğine bağlanan Çorum (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 2034), 1352 yılında Eretna Bey'in ölümünden sonra yaşanan karışıklıklar sonrası 1360'larda Amasya hükümdarı Şadgeldi Paşa'nın egemenliğine girmiştir. Kadı Burhanettin Ahmet'in 1380'de bölgeye egemen olması ve 1390'larda topraklarını giderek genişletmesi o dönem Anadolu'da siyasi bütünlüğü sağlamaya çalışan Osmanlılar için önemli bir sorun oluşturmaktaydı. Bu sorun Yıldırım Beyazıt döneminde, Çorum

Ovasının kuzeyindeki Kırkdilim mevkiinde 1392 yılı Temmuz ayında Kadı Burhanettin ile yapılan savaşı Osmanlılar'ın kazanmasıyla ortadan kalkmış ve Kastamonu, Osmancık, Çorum, Merzifon, Amasya şehirleri ve yakın çevreleri Osmanlı egemenliğine girmiştir (Bakırer, 2015: 62 – 63; Yurt Ansiklopedisi, 1982: 2034).

Osmanlı hâkimiyeti süresince Çorum'un idari bakımdan hangi tarihte sancak merkezi olduğu belli değildir. Örneğin Fatih Sultan Mehmet döneminde hazırlanmış sayım defterinde Çorum "nefs – i şehir" olarak tanımlanmıştır. O dönemdeki "nefs" tanımına uygun yerleşim yerlerinin şehir ya da kasaba olduğu tahmin edilmektedir. Aynı zamanda Çorum, 1450 – 1460 yıllarında bir vilayetin merkezi fonksiyonuna sahipti. Fakat vilayet tanımı günümüzdeki kullanımından farklı olarak o dönem içerisinde küçük bir idari birim olarak kullanılmakta ve anlamı günümüzdeki nahiye yerleşimine yakın bir anlama sahipti (Faraqhı, 2015: 87). Çorum'un sancak merkezi olduğuna ancak Kanuni Sultan Süleyman döneminde tutulan bir icmal defterinde rastlanılmıştır (Bulduk, 1992:133). Osmanlı İmparatorluğunun 1831'de yaptığı ilk nüfus sayımından sonra Çorum, Sivas eyaletinden alınarak Ankara'ya bir kaza merkezi olarak bağlanmış ve 1836'da da sancak merkezi olmuştur (Aktüre, 2015: 123). Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla ülke yönetiminde yapılan önemli idari düzenlemeler sonucunda Çorum sancağı, 1840 yılı Mart ayında Sivas eyaletine tekrar bağlanmıştır. 2 Haziran 1841'de ise Çorum sancak merkezi olarak Ankara eyaletine bağlanmıştır. Çorum bu tarihten itibaren 6 yıl Ankara'ya bağlı sancak merkezi olmuştur. 1 Mayıs 1847 tarihinde Amasya ve Çorum sancaklarının ayrı ayrı yönetimi sırasında asayişin sağlanamadığı gerekçe gösterilmiş ve bu iki sancak birleştirilerek Sivas mutasarrıfına bağlanmıştır. Ancak Çorum'un Amasya Livası tarafından iyi yönetilmemesi nedeniyle bu kez de Çorum, kendisine en yakın mesafede bulunan Yozgat'a 1856 yılı Mart ayında bağlanmıştır (Kara, 2008: 48 – 49). 1869 yılına ait devlet salnamelerinde Ankara vilayetinin Bozok sancağına bağlı bir kaza merkezi olan Çorum, 1894 yılına kadar bu şekilde idare edilmiştir (Kara, 2008: 51). 1894 tarihinde ise Çorum, Ankara'ya bir sancak merkezi olarak bağlanmıştır (Kara, 2008: 54). Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra ise Çorum 20 Nisan 1924 tarihinde vilayet (il) olmuştur (Çorum İl Yıllığı, 1967: 25).

Çorum'un ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte şehrin en eski nüvesini Çorum Kalesi oluşturmaktadır. Nitekim şehrin en eski mahalleleri kale içerisinde yer almaktadır. 1455 – 1456'deki tahrir defteri kayıtlarına göre kale içerisinde Ahi Münevver, Ahmet Çelebi, Alaca Mescidi, Cebelü Mescidi, Debbağan Mescidi ve Makbere adlarını taşıyan mahalleler bulunmakta idi (Tablo 13), (Gürbüz, 2008:769).

Tablo 13: 1456 Yılı Çorum Mahalleleri

	Mahalle İsimleri		
1	Ahi Münevver	4	Cebelü Mescidi
2	Ahmed Çelebi	5	Debbağan Mescidi
3	Alaca Mescidi	6	Makbere

Kaynak: Gürbüz, 2008

Şehrin Ortaçağ'dan kalan tek özgün yapısı olan Çorum Kalesi'nin kitabesi ve kesin yapım tarihi bilinmemekle birlikte Danişmend veya Selçuklu yapısı olarak değerlendirilmektedir. XVI. yüzyılda Çorum'a gelen Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde kıble yönündeki kalenin küçük, tek kapılı olduğu ve içinde birkaç hanenin bulunduğu ve Sultan Kılıç Aslan tarafından inşa edildiği belirtilmiştir. 1842'de Çorum'a gelmiş olan gezgin W.F. Ainsworth, Çorum Kalesi'nin eski malzemeler kullanarak yeni inşa edildiğini, kale duvarlarının inşasında da üzerinde haç işareti bulunan mezar taşları, çok sayıda yazıt, beyaz mermer sütunlar ile heykellerin kullanıldığından söz etmiştir. Aynı tarihlerde Çorum'a gelmiş bir diğer seyyah W.J. Hamilton ise şehrin güneydoğusundaki kalenin kare planlı olduğunu ve Sultan Süleyman tarafından inşa edildiğinden bahsetmiştir. Kalenin kare planlı birçok kulesi olduğunu, duvarlarda ve kale içerisindeki birkaç merdivenin inşasında inşaat malzemesi olarak çoğu dinsel nitelikli olan yazıtların kullanıldığından bahsetmiş ve bu yazıtların da çevrede erken dönemde Hıristiyanlığı benimsemiş bir kente işaret ettiğini belirtmiştir (Bakırer, 2015: 64).

1520 tarihli tahrir kayıtlarında ise Çorum 16 mahalleden oluşmakta idi (Tablo 14). Bu kayıtlara göre şehrin beş mahallesi mescid isimleri ile adlandırılmıştı. Çünkü o dönemde mescidin yapıldığı mahalle, mescidi yaptıran kişinin adıyla anılmaktaydı.

Bu mahalleler; Ahmed Çelebi (Bazar Mescidi), Ahmed Fakih Mescidi, Sinan Mescidi, Divane Mescidi ve Alaca Mescid (Metin, 2014: 291). Yine aynı (1520 tarihli) tahrir defteri kayıtlarına göre Çorum'un sınırları ilk defa bu dönemde kale dışına çıkmıştı.

Tablo 14: 1520 Yılı Çorum Mahalleleri

Mahalle İsimleri			
1	Ahmed Çelebi (Bazar Mescidi)	9	Esirüddin
2	Ahmed Fakih Mescidi	10	Günhan
3	Akpınar	11	Halife
4	Alaca Mescid	12	Makbere
5	Çirişoğlu	13	Melik Danişmend
6	Çöplü Bey	14	Sabuncu
7	Dervişler	15	Sinan Mescidi
8	Divane Mescidi	16	Uç

Kaynak: Metin, 2014: 292

Sonraki dönemler boyunca Çorum'da mekânsal gelişme devam etti ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Çorum'da 11 mahalle bulunmaktaydı (Harita 9). 1944 yılında Çarşı Mahallesi'nin, Çepni Mahallesi'ne bağlanmasıyla mahalle sayısı (Çepni, Çöplü, Gülabibey, Karakeçili, Kunduzhan, Tepecik, Ulukavak, Üçtutlar, Yavruturna, Yeniyol) 10'a düştü (Tekeli, 2015: 213). 1955- 2000 yılları arasında şehrin mekânsal büyümesi, Bahçelievler, Buharaevler ve Mimar Sinan Mahalleleri'nin eklenmesiyle devam etti. 2000 sonrası dönemde ise yeni oluşturulan Akkent ve Bayat Mahalleleri ile şehrin mekânsal gelişimi sürdü ve günümüzde şehrin mahalle sayısı 15'e erişti.

Harita 9: Çorum'da Şehirsel Gelişim

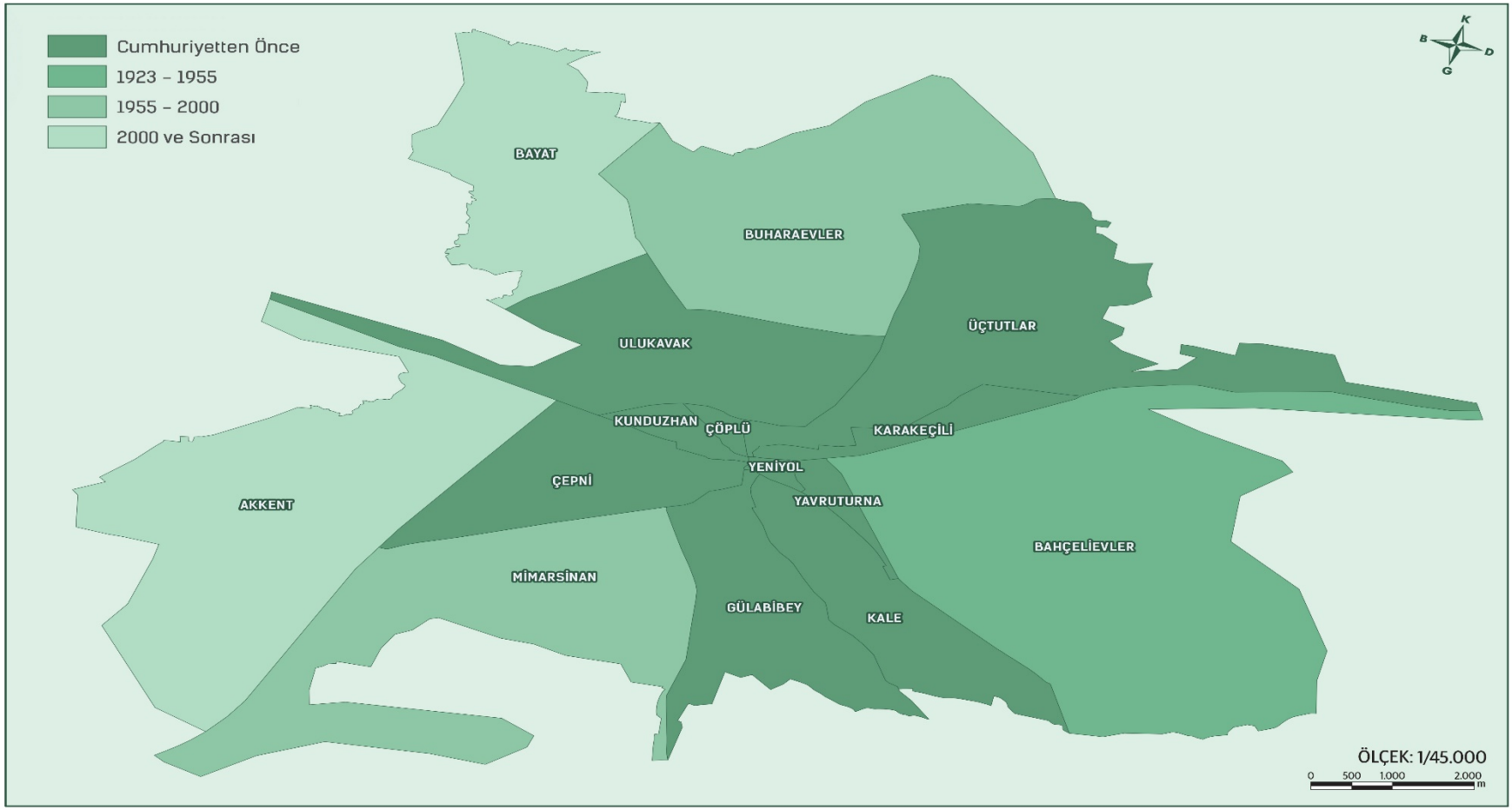

Kaynak: https://mobilharita.corum.bel.tr/ (Çorum Belediyesi Kent Bilgi Sistemi, 2020)

3.2. ÇORUM ŞEHRİNİN GÜNÜMÜZDEKİ ÖZELLİKLERİ

3.2.1. Mahalleler

Günümüzde Çorum'da 15 mahalle bulunmaktadır (Tablo 15), (Harita 10). Bu mahallelerin önemli bir kısmını şehrin eski çekirdek mahalleleri oluşturmaktadır. Bu mahalleler şunlardır: Çepni, Çöplü, Gülabibey, Kale, Karakeçili, Kunduzhan, Ulukavak, Üçtutlar, Yavruturna ve Yeniyol. 1950'lili yıllardan sonra ise eski çekirdek mahallelere yeni mahalleler (Akkent, Bahçelievler, Bayat, Buharaevler, Mimar Sinan) eklenerek şehrin mekânsal gelişimi devam etti (Harita 10).

Tablo 15: Günümüz Çorum Mahalleleri

Mahalle İsimleri	
Akkent	Karakeçili
Bahçelievler	Kunduzhan
Bayat	Mimar Sinan
Buharaevler	Ulukavak
Çepni	Üçtutlar
Çöplü	Yavruturna
Gülabibey	Yeniyol
Kale	

Günümüzde eski çekirdek mahalleler (Yeniyol, Çepni, Çöplü, Gülabibey, Karakeçili, Kunduzhan ve Üçtutlar), 15 Temmuz Hürriyet Meydanı çevresinde daire oluşturacak bir dağılış sergilemektedirler. Bu eski mahalleleri ise Yavruturna, Kale ve Ulukavak Mahalleler'i çevrelemektedir (Harita 10).

Şehrin tarihi çekirdek alanını oluşturan bu mahallelerde yerleşme dokusu, dar sokak – cadde sistemlerinden oluşmaktadır. Bu kesim, aynı zamanda şehrin iş, ticaret ve idari sahalarının önemli bir kısmının da bulunduğu alandır (Foto 2). Meydandan uzaklaşıldıkça ikamet sahalarının arttığı görülür. Hürriyet Meydanını çevreleyen çekirdek mahalleler içinde *Yeniyol Mahallesi* sahip olduğu fonksiyonel çeşitlilikle diğer mahallelere göre daha gelişmiş olanıdır. Gazi ve İnönü Caddeleri'nin birleştiği kesimin her iki kenarında yer alan Yeniyol Mahallesi, şehrin en önemli merkezi iş sahasıdır. Bir kısmı taşıt trafiğine kapalı dar sokaklardan oluşan mahallenin tarihi

Harita 10: Günümüz Çorum Mahalleleri

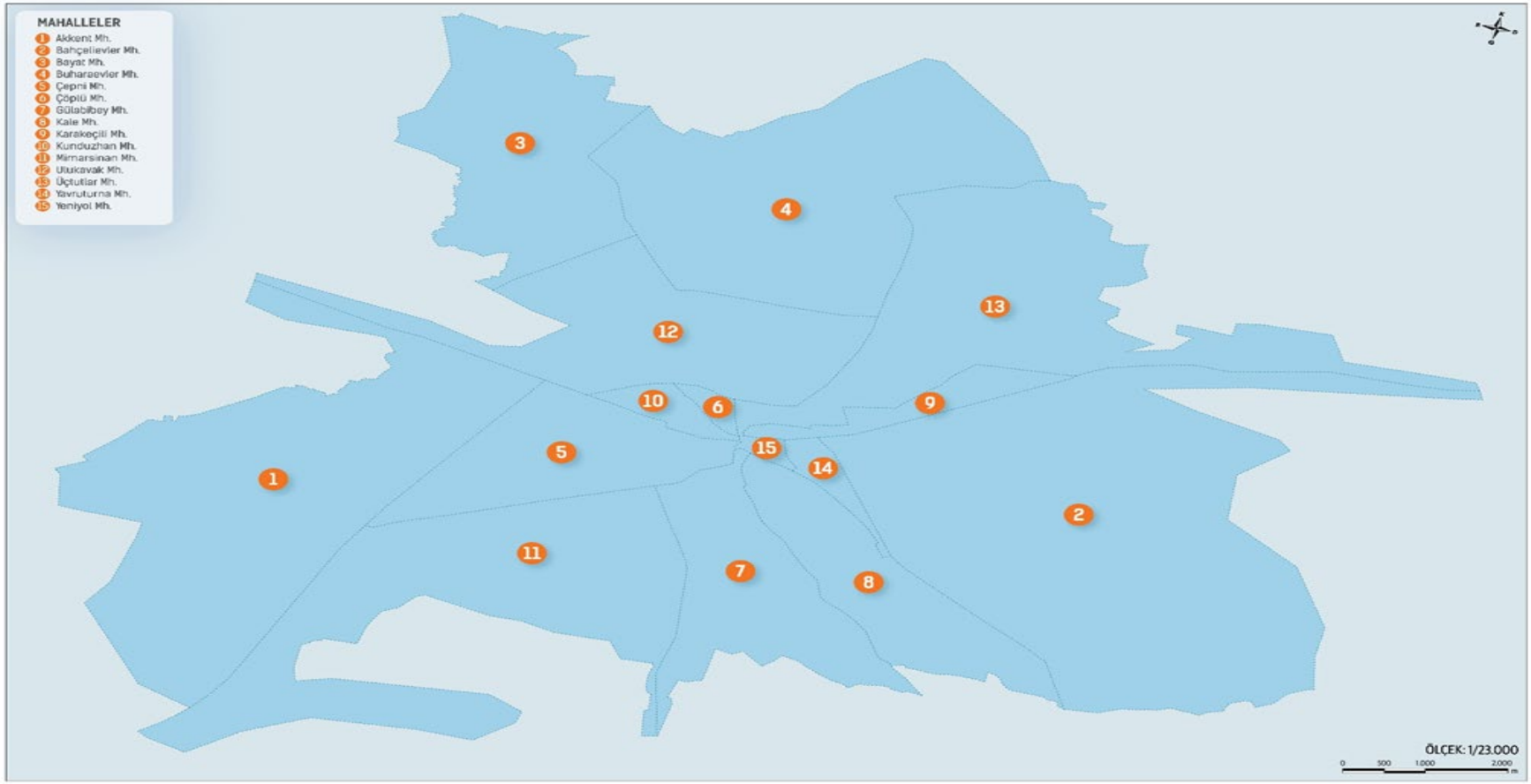

Kaynak: https://mobilharita.corum.bel.tr/ (Çorum Belediyesi Kent Bilgi Sistemi, 2020)

dokusu içinde çok sayıda dört ve beş katlı iş merkezleri de bulunmaktadır. Şehir içi hareketliliğin en fazla yaşandığı mahalle sahip olduğu ticarethanelerin fazlalığı ile de diğer mahallelerin önündedir. Mahallede şehirdeki kuyumcu dükkanlarının tamamına yakınının (Eğridere Sokak) yanı sıra beyaz eşya mağazaları, giyim mağazaları, lokantalar, züccaciyeciler gibi çok çeşitli iş kolunda faaliyet gösteren işletmeler de faaliyet göstermektedirler. Mahalle aynı zamanda Çorum Belediyesi binası ve ek binası gibi idari birimlerin de yer aldığı bir yapılanma içindedir. Ayrıca mahalle içindeki 15 Temmuz Hürriyet Parkı da şehrin en önemli buluşma mekanlarından biridir.

Foto 2: 1960'lı Yıllar Hürriyet Meydanı

Kaynak: Yiğit, 2010: 34

Şehrin eski çekirdek sahanın fonksiyonel çeşitliliği ile öne çıkan bir diğer mahallesi ise *Karakeçili Mahallesi'*dir. Mahalle adını Karakeçili aşiretinden almaktadır. (Köseoğlu, 2009: 301). Konum bakımından şehrin kuzeydoğu yönünde yer alan mahalle, Gazi Caddesi'nin kuzeydoğu girişinden itibaren ana arter boyunca

uzanmaktadır. Konut alanlarının fazla yer tutmadığı Karakeçili Mahallesi'nde, şehrin fonksiyonel sahalarının birçoğu (yeşil alanlar, askeri alanlar, spor alanları, eğitim alanları, idari alanlar, sosyal alanlar, konut alanları, iş ve ticaret sahaları) yer almaktadır. Şehrin en önemli caddesi olan Gazi Caddesi, aynı zamanda mahallenin de en önemli caddesini oluşturmaktadır. Mahallede Saat Kulesi yakınındaki Azap Ahmet Sokak iş ve ticaret faaliyetlerinin yoğun olarak toplandığı alandır. Onun dışında Gazi Caddesi boyunca da çok sayıda iş ve ticaret merkezleri faaliyet göstermektedir. İş ve ticaret alanları dışında Gazi Caddesi üzerinde Çorum Valiliği ile ek binası ve İl Emniyet Müdürlüğü gibi idari kuruluşlarda yer almaktadır. Ayrıca bu cadde üzerinde Çorum Sanayi Odası, Turhan Kılıççıoğlu Stadyumu, Atatürk Lisesi, Hitit Üniversitesi Meslek Yüksekokulu, İtfaiye Parkı, 15 Temmuz Şehitler Müzesi de yer almaktadır.

Eski çekirdek sahanın fonksiyonel çeşitliliği ile ön plana çıkan diğer bir mahallesi ise *Çepni Mahallesi'dir.* Adını bir Türk Boyundan alan mahalle, şehrin güneybatı kesiminde yer almaktadır (Köseoğlu, 2009: 300) (Harita 12). Çepni Mahallesi, Saat Kulesi'nden itibaren Çevre Yolu Bulvarı'na kadar uzanan ve şehrin önemli arterlerinden biri olan İnönü Caddesi'ni içine alan bir konuma sahiptir. İnönü Caddesi de Gazi Caddesi gibi şehrin en işlek caddelerinden biridir. Çepni Mahallesi'nde de Saat Kulesi ile İnönü Caddesi'ndeki Abide Kavşağına olan kesim (eski çekirdek saha içinde kalan alan) iş ve ticaret alanlarının yoğunluğu ile şehrin en hareketli bölgesini oluşturur. Burada çok sayıda iş merkezleri ve ticari işletmeler yanında bankalar, oteller ile kamu kuruluşları (Çorum Valiliği Ek Binası 2, Çorum Orman İşletme Müdürlüğü, Çorum Orman ve Su İşleri Müdürlüğü) yer almaktadır. Merkezi iş alanlarını fazlaca yer tuttuğu mahallenin bu kesiminde geleneksel özelliklerini koruyan az sayıda konut da bulunmaktadır.

Eski çekirdek saha dışında Çepni Mahallesinin günümüzdeki yeni gelişim alanını güneybatı kesimi (Yeni Sanayi Caddesinin batısı) oluşturmaktadır. Mahallenin bu yeni gelişim sahasında farklı fonksiyonel özellikler yer almıştır. Bunlar arasında Hitit Üniversitesi Erol Olçok Eğitim ve Araştırma Hastanesi, yeni Çorum Otogarı, Tarım İl Müdürlüğü, İl Meteoroloji Müdürlüğü, 15 Temmuz Şehitleri Fen Lisesi, Başöğretmen Anadolu Lisesi, Özejder Sosyal Bilimler Lisesi), kredi yurtlar kurumu binaları, sanayi sitesi (aşağı sanayi tesisi) ve çeşitli sanayi tesisleri yer almaktadır.

Şehrin eski çekirdek alanı içinde yer alan ancak ana arterlerin uzağında kalan mahalleler ise yeterince gelişim gösterememişlerdir. Bu mahallelerden biri *Kunduzhan Mahallesi'dir* (Harita 12). Şehrin kuzeybatı kesiminde yer alan Kunduzhan Mahallesi, dar sokaklar içerisinde birçoğu atıl bir şekilde bırakılmış ve terkedilmiş konutlardan oluşur. Ancak günümüzde bu konutların bir kısmı yıkılarak kentsel dönüşüm ile çok katlı konutlara (Bahçeler Caddesi) dönüştürülmektedir. Şehirsel fonksiyonların nispeten az gelişim gösterdiği mahallede ticari faaliyetler Çöplü Çarşısı ile şehrin merkezine bağlantı sağlayan Kunduzhan Caddesi'nde yoğunlaşmaktadır. Ayrıca İskilip Caddesi'nin mahallede içinde kalan kesiminde ise bir tane kiremit fabrikası faaliyet göstermektedir.

Eski çekirdek sahada ana arterlerin uzağında kalan diğer bir mahalle ise *Çöplü Mahallesi'dir.* Şehrin kuzeybatısı kesiminde yer alan Çöplü Mahallesi adını "Çöplü" ailesinden almaktadır (Köseoğlu, 2009: 298). Konum bakımından Kunduzhan Mahallesi'nin bir devamını oluşturan mahallede yerleşim, dar sokaklar içerisinde atıl durumda bırakılmış geleneksel konutlardan oluşur. Mahallenin en hareketli kesimini Ulu Cami (Murad – i Rabi) ile çevresi oluşturur. Mahallenin en işlek caddesi ise Osmancık Caddesi'dir.

Eski çekirdek sahanın fonksiyonel çeşitliliğe sahip mahallelerinden biri de *Üçtutlar Mahallesi'dir.* Şehrin kuzeydoğusunda yer alan Üçtutlar Mahallesi, eski çekirdek sahanın en geniş yayılış alanına sahip mahallelerindendir. Mahalle, konum itibariyle kuzeydoğu yönüne doğru genişleyerek Çevre Yolu Bulvarı'nın bir kısmını da içine alır. Üçtutlar Mahallesi bu geniş alanı içinde, fonksiyonel kullanımına göre iki kesimden oluşmaktadır. Bu kesimler, Saat Kulesi ile Fatih Caddesi'ne kadar olan sahayı içine alan eski çekirdek saha ile Fatih Caddesi'nin kuzeyindeki bağlık sahalardan oluşan yeni yerleşim sahasıdır. Saat Kulesi ile Fatih Caddesi arasındaki kalan eski çekirdek sahada her türlü alışveriş olanağı sunan dükkanların yer aldığı Osmancık, Üçtutlar, Alaybey, Albayrak Caddeleri yer alır. Burası mahallenin en işlek kesimini oluşturmaktadır. Tarihi dokuya sahip mahallenin ticari faaliyetler açısından en işlek bu kesiminde aynı zamanda dar sokaklar içinde çok sayıda geleneksel konaklar da yer almaktadır. Mahallenin Fatih Caddesi'nin kuzeyinde kalan kesimi ise Çevre Yolu Bulvarı'nın bir kısmını da içermektedir. Çevre yolunun katkısıyla bu kesimde fonksiyonel çeşitliliğin fazla olduğu dikkat çekmektedir. Mahallenin bu

kesiminde konut alanları, eğitim sahaları, sosyal tesisler, yeşil alanlar yanında bağlık sahalar (Ahçı Bağları, Ilıca Bağları ve Ayarık Bağları) bulunmaktadır. Bu kesimdeki geniş boş alanlarda üretilen konutlar sayesinde bu bölge şehrin en önemli konut üretim alanını oluşturmaktadır. Burada çok sayıda toplu konut alanı bulunmaktadır. Bu toplu konutlardan en kuzeyde yer alan "Binevler" konutları (Foto 3), 1970'li yıllarda Çorum merkezdeki konut yetersizliğine çözüm amaçlı oluşturulmuştur. Bu alan yapıldığı yıllarda şehir dışında arsa fiyatlarının düşük olması sebebiyle "Binevler Arsa ve Yapı Kooperatifi" tarafından inşa edilmiştir. Çeşitli meslek gruplarından kişilerin (işçi, esnaf, memur, tüccar, sanayici, serbest meslek sahipleri) kurduğu kooperatif, 1970'te şehre 3 kilometre uzaklıkta 1.300.000 m² toprak almış; 1974'te plan onaylanarak 1980 yılının sonlarına doğru Binevler tamamlanmıştır (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 2071).

Foto 3: Binevler (Üçtutlar Mahallesi)

Üçtutlar Mahallesi'nde Binevler dışındaki diğer ikametgah sahası, Ahçı Bağları kesiminde yer almaktadır (Foto 4). Bu kesimdeki konut alanlarını bir kısmı Fatih Caddesi (Ahçılar Sokaklar), diğer bir kısmı da Eşref Hoca Caddesi (Anadol Sokaklar, Murat Evler) boyunca yer almaktadır.

Foto 4: Üçtutlar Mahallesi

Üçtutlar Mahallesi'nde, Binevler ve Ahçı Bağları'ndaki konutlar dışında diğer konutlar bağ evlerinden oluşmaktadır (Foto 5). Mahalledeki bağlık sahalarda yer alan bağ evleri, şehir sakinleri tarafından sahip oldukları bağlık sahalar içinde inşa edilen bir ya da iki katlı evlerden oluşmaktadır. Günümüzde çoğunlukla yaz mevsiminde kullanılan bağ evlerinin bir kısmı da yıl boyunca kullanılmaktadır.

Foto 5: Ilıca Bağları'ndaki Bağ Evlerinden Bir Görünüm

Üçtutlar Mahallesi'nde konut alanları dışında Çevre Yolu Bulvarı boyunca da gelişme söz konusudur. Şehrin önemli eğitim kurumu olan Hitit Üniversitesi Kampüsü burada yer almaktadır. Ayrıca mahallenin doğusunda yer alan Çorum Barajı mesire yeri ile Belediye Sosyal Tesisleri Parkı da şehrin önemli rekreasyon alanı olarak dikkat çekmektedir.

Şehrin eski çekirdek sahasını (Yeniyol, Karakeçili, Üçtutlar, Çöplü, Kunduzhan, Çepni) kuşatan bölgesinde ise Gülabibey, Kale, Yavruturna, Ulukavak Mahalleleri bulunmaktadır. Bunlardan merkezi kesime en yakın olanı *Gülabibey Mahallesi'dir.* Şehrin güneyinde yer alan Gülabibey Mahallesi, adını Çorum Sancakbeyi olan ve İnebahtı Deniz Savaşı'nda şehit düşmüş olan Gülabibey'den almaktadır (Bulduk, 1995: 44 – 45). Mahalle günümüzdeki sınırlarına 1985 – 1986 yıllarında Mimar Sinan Mahallesi'nin ayrılmasıyla ulaşmıştır. Çeşitli fonksiyonel sahaların dağılış gösterdiği Gülabibey Mahallesi iki kesimden oluşur. Bu kesimlerden biri mahallenin Kubbeli Cami'den Cengiz Topel Caddesi'ne kadar olan kesimini kapsayan çekirdek saha, diğerini Cengiz Topel Caddesi'nin güneyindeki geniş alan kapsayan yerleşim sahası oluşturmaktadır. Mahallenin eski çekirdek sahası, şehir merkezinin bir uzantısı durumundadır. Eski çekirdek saha içinde yer alan İnönü Caddesi'nin bir kısmı mahalle sınırları içinde kalmaktadır. Mahalleyi şehrin merkezi iş alanına bağlayan caddeleri boyunca çeşitli alışveriş olanağı sunan dükkanlar yanında birkaç otel de faaliyet göstermektedir. Bu işlek caddelere bağlanan sokaklar da ise terkedilmiş yıkık konutlar yanında çoğunlukla 1-2 katlı geleneksel konutlar yer almaktadır. Mahallenin en hareketli kesimini ise Cengiz Topel Caddesi oluşturmaktadır. Bu cadde üzerinde çeşitli ticari kuruluşlar yanında Çorum İşkur İl Müdürlüğü, Çorum Sosyal Güvenlik İl Müdürlüğü, Çorum Müzesi, Bakırcılar Çarşısı (Yukarı Sanayi Sitesi) ve okullar bulunmaktadır.

Cengiz Topel Caddesi'nin güney kesimi ise mahallenin fonksiyonel yeni gelişim sahasını oluşturmaktadır. Buradaki ilk gelişme Birinci Dünya Savaşı'nın ikinci yılında kurulan hastane (bugünkü Çorum Müzesinin bulunduğu yerde) ile başladı. (Tekeli, 2015: 218). Daha sonra 1965'li yıllarda Bakırcılar Çarşısı'nın kurulması ile bölgedeki gelişme devam etti. Buradaki ilk konut inşaatı ise 1966 yılında Çorum Belediyesi'nin burayı gecekondu önleme bölgesi ilan etmesiyle başladı. Böylece bölgede belediye tarafından 1967 yılında 75.000 m²'lik alan istimlak edildi ve konut inşasına başlandı.

Ardından çeşitli kooperatiflerin bölgede çok katlı binalar inşa etmesiyle yapılaşma devam etti (Tekeli, 2015: 261). Mahallenin sonraki yıllardaki gelişimi de güneye doğru devam etti. 1974 yılında Cemilbey Caddesi üzerinde Sosyal Sigorta Hastanesinin açılması sonrasında bu cadde üzerinde de ticari işletmelerin sayıları arttı (Tekeli, 2015: 266). Cadde günümüzde her türlü alışverişin yapılmasına olanak sağlayan yapısıyla şehrin en hareketli iş ve ticaret alanlarından biri durumundadır (Foto 6).

Foto 6: Cemilbey Caddesi (Gülabibey Mahallesi)

Şehrin tarihi çekirdek alanını çevreleyen diğer bir mahalle ise *Kale Mahallesi'dir.* Şehrin güneydoğusunda yer alan mahalle adını şehrin en eski yerleşim nüvesini oluşturan tarihi Çorum Kalesi'nden almaktadır. Kale Mahallesi de Gülabibey Mahallesi gibi iki farklı kesimden oluşur. Bu kesimlerden biri Cengiz Topel Caddesi'nin kuzeyini kapsayan eski çekirdek saha, diğeri ise Cengiz Topel Caddesi'nin güneyindeki yeni yerleşim sahasıdır. Cengiz Topel Caddesi'nin kuzeyindeki saha, şehrin eski çekirdek sahasının bir parçası durumundadır. Burada yerleşme dokusu kale çevresindeki dar sokaklarda yer alan çoğunlukla birkaç katlı

evlerden oluşan bir yapıdadır (Foto 7). Mahallenin merkez iş alanına sokulan geleneksel dükkanları ise Milönü Caddesi üzerinde bulunmaktadır.

Kale Mahallesi'nin Cengiz Topel Caddesi'nin güneyinde kalan kesimi ise çok katlı apartmanlardan oluşan yeni bir mahalle görüntüsü sergilemektedir. Bu kesimde ilk yerleşim Milönü Kavşağında yer alan Eti Ortaokulunun 1966'da yapılmasıyla

Foto 7: Kale Mahallesi

başladı. Daha sonra 1970'li yıllarda yerleşme Cengiz Topel Caddesi ile Hamit Duran Caddesi arasındaki sahada (Meram, Eti, Mutlu, Aydınevler Sokakları) ve Hamit Duran Caddesi ile Hüyük Caddesi arasındaki (Eti, Gelincik, Aydınevler, 102 Evler) alanlarda konutların yapılmasıyla devam etti. 1990'lı yıllarda ise Ata Caddesi boyunca konut alanları yer almaya başladı.

Şehrin merkezi kesimini çevreleyen diğer bir mahalle ise şehrin doğusunda yer alan *Yavruturna Mahallesi'*dir. Eski çekirdek sahanın doğusunda yer alan Yavruturna Mahallesi, şehrin gelişmiş iki caddesi Gazi ve Bahabey Caddeleri'ne yakınlığı sayesinde gelişme kaydetmiştir. Şehrin iş ve ticaret faaliyetleri açısından gelişmiş bu caddelerine erişimin kolay olması mahallenin özellikle konut alanları açısından

gelişiminde önemli rol oynamıştır. Yavruturna Mahallesinde ilk yerleşme Cengiz Topel Caddesi ile Kıbrıs Caddesi arasında tek ya da iki katlı olarak inşa edilen Esnaf Evleri ile başlamıştır. Ancak zaman içinde bölgede konuta olan talebin artmasıyla Esnaf Evleri yıkılarak yerine çok katlı konutlar inşa edilmiştir. Günümüzde mahallede az sayıda orijinal Esnaf Evleri çok katlı konutlar arasında sıkışmış bir halde bulunabilmektedir (Foto 8).

Foto 8: Çok Katlı Konutlar Arasında Kalan Az Sayıdaki Esnaf Evleri'nden Bir Görünüm

Sonraki yıllarda mahallenin mekansal gelişimi Cengiz Topel Caddesi'nin güneyinde sürmüştür. Ayrıca mahallede sınırları içindeki Cengiz Topel, Uğur Mumcu, Emek Caddeleri iş ve ticaret faaliyetleri açısından gelişmiş alanlardır. Çorum Askerlik Şubesi de bu mahallede yer almaktadır.

Eski çekirdek saha etrafında konumlanan mahallelerden biri de *Ulukavak Mahallesi'*dir. Şehrin kuzeyinde yer alan Ulukavak Mahallesi, şehrin kuzeyinden geçen Çevre Yolu Bulvarı'nın her iki kenarı boyunca gelişme göstermiştir. 1990'lı yıllarda Çevre Yolu Bulvarı'nın her iki kenarında seyrek bir şekilde başlayan gelişmesi günümüze kadar sürmüştür (Foto 9). Günümüzde sahip olduğu nüfus miktarı ile şehrin

en kalabalık mahallesi durumundadır. Ulukavak Mahallesi, şehrin önemli ikametgah sahası olması yanında diğer şehirsel fonksiyonlar açısından da gelişme göstermiştir. Mahallede Çevre Yolu Bulvarı ve İskilip Caddesi fonksiyonel özellikler açısından en gelişmiş bölgeler olma özelliğine sahiptirler. Bunlardan Çevre Yolu Bulvarı üzerinde daha çok iş ve ticaret faaliyetleri yoğunken, İskilip Caddesi boyunca sanayi tesisleri (tuğla – kiremit fabrikaları) dağılış göstermektedir. Yine mahallede Adliye Sarayı, P.T.T. Başmüdürlüğü, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Çorum İl Koordinatörlüğü ve Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi gibi kurumlar da yer almaktadır.

Foto 9: Çevre Yolu Bulvarındaki Garanti Evler'den Bir Görünüm

Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950 yılına kadar şehrin tarihi merkezini oluşturan mahalleler ihtiyaçlar çerçevesinde gelişimlerini sürdürmüşlerdi. Çorum'da mekânsal anlamda en önemli değişiklik ise 1950 yılı sonrasında Samsun – Ankara karayolunun açılması ile gerçekleşmiştir. Karayolunun açılması ile şehirde başlayan sanayi faaliyetleri, şehirsel yapının da değişmesini sağlamışlardır. Sanayi faaliyetleri yarattıkları iş olanakları ile kırsal bölgelerden nüfusun şehre göç etmesine ve şehrin alansal olarak büyümesine neden olmuşlardır. Bu gelişmeler sonrasında şehre yeni mahalleler (Bahçelievler, Mimar Sinan, Buharaevler, Akkent ve Bayat) eklenmiştir.

Çorum'un 1950 yılı sonrası ilk yeni yerleşim sahasını, şehrin doğu kesiminde gelişen *Bahçelievler Mahallesi* oluşturmuştur. Mahalledeki ilk yerleşme Bahçelievler Kooperatifinin bu bölgede üst ve orta gelirli aileler için 120 dönüm alanda tek katlı, bahçeli 127 konutu inşasıyla başlamıştır (Foto 10). Kabaca, Bahar Sokak ile Gazi Caddesi arasındaki alanda kademeli olarak başlayan konut üretimi, ilk olarak 1951 yılında 49 konutun yapılmasıyla başlamış ve 1955 yılında konutların tamamının inşası bitmiştir (Tekeli, 2015: 260 – 261). Sonraki yıllarda mahallenin gelişimi 1957 yılında şehrin ilk modern sanayi tesisi olan Çorum Çimento Fabrikası'nın, Gazi Caddesi'nin Samsun kara yoluna bağlandığı yerde kurulmasıyla devam etmiştir. Sanayi faaliyetlerinin etkisiyle artan nüfusun konut ihtiyacını karşılamak üzere mahallede yeni konut alanları oluşturulmuştur. Böylece başlangıçta tek katlı bahçeli evlerden oluşan Bahçelievler Mahallesi, zaman içinde çok katlı konutların (toplu konutların) bulunduğu bir yapıya kavuşmuştur.

Foto 10: Bahçelievler Mahallesi'nde İlk Yapılan Konutlardan Bir Görünüm

Mahalle konut alanları yanında sahip olduğu yeşil alanlarıyla (doğu kesiminde) dikkat çekmektedir. Buradaki en önemli yeşil alan Bahabey Çamlığı'dır. Bu alan şehir halkının rekreasyonel ihtiyaçları için ağırlıklı olarak hafta sonları kullandıkları mekan

olma özelliğine sahiptir. Ayrıca Gazi Caddesi'nin Bahabey Caddesi ile birleştiği kesimde Pir Baba Parkı ve hemen yakınındaki Yunus Emre Parkı da şehrin önemli dinlenme alanlarını oluşturmaktadır. Mahallenin şehirsel fonksiyonlar açısından en hareketli kesimini Bahabey ve Gazi Caddeleri oluşturmaktadır. Mahalleyi kuzey – güney yönünde boydan boya kateden Bahabey Caddesi, alt katlarında bankalar, çeşitli alışveriş imkânı sağlayan iş yerleri (market, eczane, tuhafiye vs.) üst katlarında konutların bulunduğu bir kullanıma sahiptir. Gazi Caddesi ise sahip olduğu iş ve ticari işletmeler yanında eğitim kurumları (75. Yıl Cumhuriyet Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Hitit Üniversitesi Sağlık Bilimleri Yüksekokulu) ve resmi kurumlarıyla (Çorum İl Ambulans Servisi Başhekimliği, Çorum İl Müftülüğü) dikkat çekmektedir.

Çorum'un 1950 sonrası dönemde yeni oluşturulan mahallelerinden biri de şehrin güneybatısında yer alan *Mimar Sinan Mahallesi*'dir. Şehir sakinlerinin "Yeni Kent" adını verdikleri mahalle, 1985'li yıllarda doğu kesimindeki Gülabibey Mahallesi'nden ayrılarak oluşturulmuştur. Konum olarak kuzeyinde İnönü Caddesi, batısında Çevre Yolu Bulvarı ve doğusunda Fevzi Çakmak Caddesi ve bu caddenin devamını oluşturan Cemilbey Caddesi ile çevrilidir. Bölgede yerleşme 1979 yılında Çorum Belediyesinin Fitne Mevkii'nde 50 hektar alanda 3. Gecekondu Önleme Bölgesi ilan etmesiyle başlamıştır (Tekeli, 2015: 275). Bölgede yapılan ilk konutlar, zabıta, orman memurları, sağlık memurları ve itfaiye personelleri için yapılan beş katlı lojmanlardan oluşmuştu (Foto 11).

Sonraki yıllarda gelişimini sürdüren Mimar Sinan Mahallesi'nin günümüzde birbirinden farklı özelliklere sahip üç bölgesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Cemilbey Caddesi'nin batı kesimidir. Bu kesim konut alanları, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, çeşitli kademede hizmet veren eğitim kurumları, Çorum İl Kütüphanesi, Çorum Sanayi Sitesi ve mahallenin en önemli yeşil alanını oluşturan Bosna Parkı'nı içine almaktadır. Mahallenin ikinci bölgesini ise İnönü Caddesi ve çevresindeki alanlar oluşturmaktadır. Aynı zamanda şehrin de en işlek caddelerinden biri olan İnönü Caddesi üzerinde ise, İl Jandarma Komutanlığı, çeşitli resmi kurumlar ile bu kurumlara ait lojmanlar yanında ticari işletmeler (akaryakıt istasyonu, oto servisi, yedek parça satıcısı vs.), Çorum oto galeri sitesi bulunmaktadır. Ayrıca caddeye yakın alanlarda bir un fabrikası ve bir de öğrenci yurdu bulunmaktadır. Mahallenin üçüncü bölgesini ise Çevre Yolu Bulvarı (Ankara Yolu) ve yakın çevresi oluşturmaktadır. Şehrin en önemli

Foto 11: Mimar Sinan Mahallesi'nin (Zabıta Evleri) İlk Konutlarından Bir Görünüm

karayolu ulaşımı aksı olması nedeniyle bu yol kenarında çok sayıda işletme (büyük showroomlara sahip ticari işletmeler (otomobil bayileri, mobilya mağazaları vb), benzin istasyonları, çeşitli sanayi kuruluşları (kağıt, yem fabrikaları, döküm tesisi, tuğla) vb.) yer almaktadır.

Çorum'da 1950 sonrası oluşturulan yerleşim alanlarından biri de *Buharaevler Mahallesi'dir.* Ulukavak Mahallesi'nin kuzeyinde yer alan Buharaevler Mahallesi, günümüzde Çorum'un en modern mahallesi olma özelliğine sahiptir. Mahalle, site şeklinde inşa edilmiş modern toplu konutlar, villalar ile bağ evlerinden oluşan bir yerleşim dokusuna sahiptir. Çorum Belediyesinin 1986 yılında toplu konut yasasını uygulanmaya koymasıyla Ayarık mevkiindeki alan kamulaştırılarak bölgede konut yapımı başlamıştır. Mahallede ilk konutlar beş katlı bloklar halinde inşa edilen "Hititevler" dir (Foto 12). Hititevler'in dışında mahallede 1999 – 2002 yılları arasında belediye işçileri tarafından kurulan "BESAYKO" Kooperatifi de altı katlı bloklardan oluşan konutlar inşa etmiştir (Foto 13). Sonraki yıllarda bölgede konut yapımı mahallenin kuzeydoğu kesiminde 1995 – 1996 yıllarında uydu kent olarak Slimkent Foto 14) ve Haskent'in (Foto 15) kurulmasıyla sürmüştür. Her iki yerleşim sahası

Foto 12: Hititevler'den Bir Görünüm

Foto 13: Besayko Konutları'ndan Bir Görünüm.

içinde hem özel sektör hem de kooperatifler yoluyla toplu konutlar inşa edilmiştir. TOKİ de Haskent bölgesinde konutlar inşa etmiştir. Mahallede toplu konutlar yanında mahallenin kuzey kesiminde yer alan İbrahim Çayırı Bağları içinde şehir sakinlerinin çoğunlukla yaz mevsiminde kullandığı bağ evleri de bulunmaktadır. Buharaevler

Mahallesi aynı zamanda şehrin ilk özel hastanesi ve çeşitli eğitim kurumlarının (ilkokul, lise) varlığı yanında geniş cadde ve sokaklarıyla Çorum'un yeni ve modern mahallesi olma özelliğine sahiptir.

Foto 14: Slimkent'ten Bir Görünüm

Foto 15: Haskent İle Arkasında Yapım Aşamasındaki TOKİ Konutları'ndan Bir Görünüm

Çorum'un 2000 yılı sonrası kurulan yeni mahallelerini ise Akkent ve Bayat Mahalleleri oluşturmaktadır. Bunlardan *Akkent Mahallesi,* Çevre Yolu Bulvarı (Ankara Yolu) kenarında yer almaktadır (Foto 16). Şehir merkezinin güneybatısında eskiden Çepni Mahallesi sınırları içinde yer alan Celilkırı arazisi üzerinde 2008'de kurulan mahalle şehir merkezine uzaklığı ile dikkat çekmektedir. Mahallenin Çevre Yolu Bulvarı ve İskilip Caddesi'ni içine alan kesimde iş ve ticaret faaliyetleri gelişmişken iç kesimde ağırlıklı olarak konut alanları bulunmaktadır. Mahallede bu iki yerleşim alanı dışında Celilkırı arazisi olarak adlandırılan bölgede geniş boş alanlara mevcuttur. Mahalledeki ilk yerleşme TOKİ'nin (Toplu Konut İdaresi) düşük gelirli ailelere yaptığı konutlarla başlamıştır. Sonraki yıllarda inşa edilen toplu konutlarla bölgedeki ikametgah sahaları genişlemiştir.

Foto 16: Akkent Mahallesi'nden Bir Görünüm

Akkent Mahallesi'nde iş ve ticaret faaliyetlerinin yoğunlaştığı alanlar Çevre Yolu Bulvarı (Ankara Yolu) ve İskilip Caddesi'dir. Her iki cadde üzerinde aynı zamanda şehrin önemli sanayi tesisleri de bulunmaktadır. İskilip Caddesi'nde kiremit ve tuğla fabrikaları yer alırken, Çevre Yolu Bulvarı üzerinde ise yumurta üretimi, kâğıt sanayi, makine sanayi ve tuğla – kiremit sanayi kuruluşları faaliyet göstermektedirler.

Ayrıca Akkent Mahallesi'nde eğitim kurumları (ilkokul, ortaokul, bir fakülte (Hitit Üniversitesi İktisat Fakültesi) ve 0 – 18 yaş çocuk evleri sitesi (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı) de bulunmaktadır.

Çorum'un en yeni mahallesi Çorum Belediyesinin 2018 yılında aldığı kararla oluşturulan *Bayat Mahallesi'dir*. Bu mahalle daha önce Bayat köyüne bağlı araziler üzerinde kurulmuştur. Şehrin kuzey batısında yer alan mahalle de seyrek konut alanları dışında çoğunlukla tarım arazileri dağılış göstermektedir. Mahallede birkaç eğitim kurumu (Çorum Spor Lisesi, Şehit Mustafa Solak Anadolu İmam Hatip Lisesi, Şehit Mustafa Solak Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Çorum Güzel Sanatlar Lisesi) yer almaktadır.

3.3. YERLEŞMENİN MEKÂNSAL ÖZELLİKLERİ: ŞEHİR İÇİNDEKİ BAŞLICA FONKSİYONLAR

Çorum'un sahip olduğu fonksiyonların başında il merkezi olması nedeniyle idari fonksiyon gelmektedir. İdari fonksiyonunu, sanayi ve tarım fonksiyonları izlemektedir Şehirde bu fonksiyonlar dışında diğer şehirlerde de görülen ikamet fonksiyonu, ağırlıklı olarak bölgede üretilen tarımsal ürünlerin satışı ve pazarlanmasının gerçekleştirildiği iş ve ticaret fonksiyonu, askeri, eğitim, sağlık fonksiyonları ile açık ve yeşil alanlar ve şehir halkının ortak kullandığı toplumsal fonksiyon alanları (kültür merkezleri, tiyatro, sinema, müze vb) bulunmaktadır. Bu fonksiyon alanları aşağıda değerlendirilmiştir.

3.3.1. ŞEHİR İÇİNDE BAŞLICA ARAZİ KULLANIMLARI

3.3.1.1 İkamet Fonksiyonu: Konut Alanları

Çorum'da şehir içi arazi kullanımında en geniş fonksiyonel kullanım alanını konut alanları oluşturmaktadır. Konut alanları, şehrin merkezi iş alanı dışındaki bölgelerinde geniş alanlar kaplamaktadır (Harita 11). Merkezi iş alanından uzaklaştıkça konut alanları artmaktadır.

Araştırma sahasındaki konut türlerini, şehrin eski mahallelerinde merkezi iş alanı yakınında yer alan geleneksel konutlar (tarihi konaklar, tarihi evler vb.), gecekondular, toplu konutlar (lojmanlar, site tarzındaki çok katlı konutlar vb.) ve bağ evleri şeklinde gruplandırmak mümkündür.

Bunlardan *geleneksel konutlar* (tarihi konaklar, tarihi evler vb.), daha çok şehrin eski mahalleleri olan Çöplü, Çepni, Kunduzhan, Kale, Karakeçili, Üçtutlar, Yavruturna ve Yeniyol Mahalleleri'nde yer almaktadırlar. Şehrin kültürel mirasını oluşturan geleneksel konutlar, genellikle bahçe içerisinde iki katlı ahşap yapılardan oluşmaktadır. Bu yapıların önemli bir kısmı yıkık ve bakımsız bir halde bulunurken (Foto 17) bir kısmı da restorasyon çalışmalarıyla koruma altına alınmışlardır. Koruma altına alınmış evler arasında Veli Paşa Konağı, Bilaller Konağı, Hanoğlu Konağı, Katipler Konağı (Foto 18) ile Geyikli Ev yer almaktadır. Günümüzde bu konaklar çoğunlukla restaurant ya da kültür merkezleri olarak kullanılmaktadırlar.

Foto 17: Üçtutlar Mahallesi'ndeki Bakımsız Geleneksel Bir Konut

Foto 18: Katipler Konağı

Harita 11: Şehir İçi Arazi Kullanımı

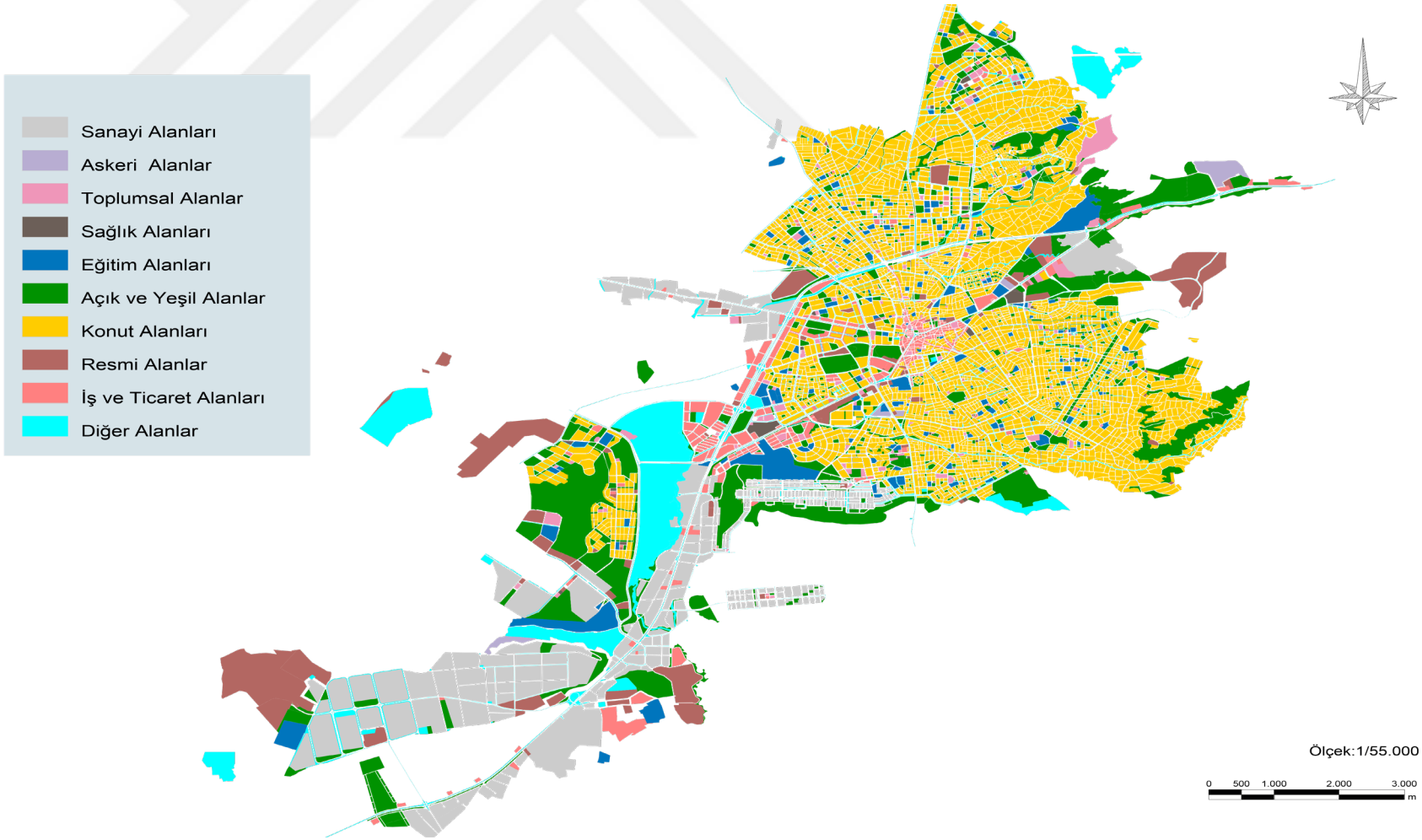

Kaynak: Çorum İmar Planı 2020'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Çorum'daki konut türleri arasında *gecekondular* da yer almaktadır. Genellikle tek kattan oluşan, kalitesiz yapı malzemeleri kullanılarak inşa edilen bu yapılar şehir merkezi başta olmak üzere şehir geneline yayılmış durumdadır. Günümüzde bu yapılar, Çorum Belediyesi tarafından kentsel dönüşüm kapsamında çok katlı konutlara dönüştürülmektedirler (Foto 19). Çorum'da kentsel dönüşümün ilk başladığı mahalle Ulukavak olmuştur. Günümüzde Üçtutlar, Yavruturna, Bahçelievler, Yeniyol, Buharaevler, Gülabibey, Kale, Çepni, Karakeçili, Mimar Sinan, Çöplü ve Kunduzhan Mahalleleri'ndeki gecekondular kentsel dönüşüm çalışmalarıyla daha modern konutlara dönüştürülmektedirler.

Günümüzde Çorum'daki ikamet sahalarının önemli bir kısmını *toplu konutlar* (lojmanlar, site tarzındaki çok katlı konutlar vb.) oluşturmaktadır. Çorum'da ilk toplu konut uygulamaları, Bahçelievler Mahallesi'nde 1950 yılında Bahçelievler Kooperatifi tarafından 127 bahçeli evin inşa edilmesiyle başlamıştı. Sonraki yıllarda şehirde toplu konut uygulamaları devam etmiştir. 1955 yılında Yavruturna Mahallesi'nde Esnaf Evleri Kooperatifleri tarafından bahçeli iki katlı 58 binada 116

Foto 19: Kunduzhan Mahallesi'nde Kentsel Dönüşüm Sonrası İnşa Edilen Toplu Konutlar

konut yapılmıştı. 1974 yılında "Binevler Yapı Kooperatifi" tarafından Üçtutlar Mahallesi'nde yeni konutlar inşa edildi (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 2072). Sanayi faaliyetlerinin gelişmesiyle artan nüfusun konut ihtiyacını karşılamak üzere şehrin değişik kesimlerinde yeni yerleşim alanları oluşturuldu. Bu alanlardan biri de 1985 yılında şehrin güneybatısında kurulan Mimar Sinan Mahallesi'nde oluşturulan konut alanlarıdır. Ayrıca Ulukavak ve Buharaevler (Hitit Evler, Besayko, Slimkent ve Haskent) Mahalleleri'nde de toplu konut uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Şehirdeki toplu konut uygulamaları şehrin 2000 yılı sonrası kurulan Akkent Mahallesi'nde de yer almaktadır.

Günümüzde Bahçelievler Mahallesi'nin büyük bir kısmı, artan konut talebi nedeniyle çok katlı konutlara dönüşmüştür. Yine şehrin eski mahallelerinde de artan konut talebine bağlı olarak çok katlı binalar inşa edilmiştir.

Çorum'un il merkezi olması nedeniyle kamu çalışanlarına ait lojmanlarda da ikamet sahaları içinde önemli bir yer tutmaktadırlar. Bu lojmanlar şehir genelinde Çepni, Karakeçili, Üçtutlar, Yavruturna, Bahçelievler, Akkent, Kale, Gülabibey ve Mimar Sinan Mahalleleri'nde yer almaktadırlar.

Şehrin konut alanları içinde, kuzey kesimdeki bağ alanlarında inşa edilmiş *bağ evleri* de bulunmaktadır. Bu evler daha çok şehrin bağlık sahalarının fazla olduğu Üçtutlar Mahallesi (Ahçı, Ilıca ve Ayarık bağlık sahaları) ve Buharaevler Mahallesi'nde (İbrahim Çayırı Bağları) bulunmaktadırlar. Çoğunlukla yaz mevsiminde kullanılan bu evler, bağlık saha içinde tek ya da iki katlı olarak inşa edilmişlerdir.

3.3.1.2 Merkezi İş Alanı (CBD) ve Başka Ticaret Alanları

Şehirsel yerleşimlerin en önemli fonksiyonel alanını ticari çekirdek ya da merkezi iş alanı (CBD) oluşturur. Bir şehirdeki dükkan ve başka işyerlerinin yoğun olarak bulunduğu kesim o şehrin merkezi iş alanını oluşturur (Özgüç ve Tümertekin, 1998: 463). Çorum'un merkezi iş alanını ise Saat Kulesi ve çevresi (15 Temmuz Hürriyet Meydanı), Gazi ve İnönü Caddeler'i oluşturmaktadır. Bu alanlar dışında şehrin çeşitli kesimlerinde de ticaret alanlar bulunmaktadır.

Şehirde iş ve ticaret alanları 4 bölgede yoğunlaşmaktadır: Saat Kulesi ve çevresi, Gazi Caddesi, İnönü Caddesi ile Çevre Yolu Bulvarı. Şehrin en eski ve en önemli ticaret alanı, tarihi Saat Kulesi ve çevresinde yer alır. Bu kesimdeki ticaret alanları mekânsal bir bütünlük göstermeyip iki kesim halinde dağılış gösterirler (Harita 11). Bu ticaret alanlarının bir kısmı Ulu Cami çevresinde yer alırken; diğer kısmı da halkın "Eğridere Çarşısı" adını verdiği kesimde yer alır. Şehrin en geniş ticaret alanları Saat Kulesi'nin güney ve güneydoğu kesiminde yer alır. Bu kesimdeki ticaret alanları, esas itibariyle Eğridere Çarşısı etrafında yoğunlaşmaktadır. Trafiğe kapalı alan içerisinde yer alan Eğridere Çarşısında (Foto 20) başta şehrin kuyumcu dükkanları olmak üzere giyim mağazaları, lokantalar ve beyaz eşya mağazaları yanında, şehrin merkezi noktasında bulunmasının avantajıyla ofis hizmeti veren binalar (mali müşavir, avukatlık, çeşitli mühendislik kolları vs.) ve iş merkezleri de (Turgut Özal iş merkezi vs.) bulunmaktadır. Eğridere Çarşısı çevresinde yer alan ticari faaliyetler ise trafiğe açık dar sokaklar boyunca dağılış gösterirler. Buradaki ticari yapılanma birkaç otel dışında geleneksel yapıda büyüklü küçüklü işyerleri ve dükkanlardan (sobacılar, aliminyum doğramacılar, mobilyacılar, lokantalar, tuhafiye, berber, çay ocakları, market, perdeciler) oluşmaktadır.

Foto 20: Kuyumcular Çarşısı (Eğridere Çarşısı)

Şehrin diğer ticaret alanı da Ulu Cami çevresinde yer alır. Saat Kulesinin kuzey ve kuzeybatısında yer alan bu kesimdeki en önemli ticari alanını Çöplü Çarşısı oluşturur (Foto 21). Farklı mimari tarzı ile dikkat çeken Çöplü Çarşısı, ızgara şeklinde tanımlanan yatay ve dikey yönde simetrik olarak düzenlenmiş arastalardan oluşur. Arasta, kuzey ve güney yönünde bir dikdörtgen plana sahip olup bir sokakta karşılıklı dükkanlardan oluşur. Yine arasta doğu ve batı yönünde oluşturduğu dikdörtgen planın ortasında bir cadde ile ikiye ayrılmaktadır. 1913'de çıkan yangında büyük bir bölümü yanan tarihi Çöplü Çarşısı yeniden inşa edilmiştir. 1991 yılında Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından üçüncü grup kültür varlığı olarak tescil edilmiş Çöplü Çarşısı sahip olduğu mimari, tarihi ve sanatsal açıdan orijinal görüntüsünü muhafaza edemediği için 1993 yılında dördüncü grup kültür varlığı olarak değiştirilmiştir. Günümüzde tarihi çarşının sahip olduğu mimari planının değiştiğini; ızgara planın yapılan ek parsellerle (kuzey ve güney yönünde) şeklinin bozulduğu görülmektedir (Keskin ve Çakar, 2014: 389 - 391). Günümüzde Çöplük Çarşısı, başta ayakkabıcıların oluşturduğu arasta olmak üzere hırdavatçılar, manifaturacılar, zirai ilaç satanlar ve çay ocakları gibi dükkanlardan oluşmaktadır. Çöplü Çarşısı'nın çevresinde yer alan caddelerde de (Osmancık, Kunduzhan, Taşhan, Farabi) başta leblebici dükkanları olmak üzere çay ocakları, lokantalar, saat tamircileri züccaciyeciler, fırınlar, kasaplar, hırdavatçılar, giyim mağazaları ve inşaat malzeme satıcıları, eczaneler gibi değişik meslek gruplarına ait iş yerleri ile bankalar yer alır.

Tarihi Çöplü Çarşısı dışında diğer tarihi bir arasta da "Eskiciler ve Dikiciler Çarşısı'dır." Ulu Cami'nin doğusunda yer alan tarihi çarşı, üstü açık bir eksen etrafında çift sıra dükkanlardan oluşan bir mimariye sahiptir. Karşılıklı olarak yer alan küçük dükkanların arasındaki sokağın dar olması nedeniyle tarihi çarşı, Osmanlı Döneminden günümüze kadar ulaşmış en dar arasta olarak bilinmektedir (Keskin ve Çakar, 2014: 389). Günümüzde tarihi çarşıdaki dükkanların önemli bir kısmı kullanılmamakla birlikte birkaç ayakkabı tamircisi yer almaktadır (Foto: 22).

Saat kulesi etrafında yer alan ticari alanlar dışında, şehirde ticari faaliyetlerin en yoğun olduğu bölge Gazi ve İnönü Caddeleri'dir. Bunlardan Gazi Caddesi, şehrin kuzeydoğu yönünden Saat Kulesi'ne kadar uzanır (Foto 23 - 24). Gazi Caddesi, şehirdeki resmi kurumların (Çorum Valiliği, Çorum Belediyesi, Çorum Vergi Dairesi vs.) önemli bir kısmının yer aldığı bir cadde konumundadır. Gazi Caddesi, bir taraftan

Foto 21: Ayakkabıcılar Arastası (Çöplük Çarşısı)

Foto 22: Eskiciler ve Dikiciler Çarşısı

şehrin iş merkezlerinin çoğunluğuna sahip olması diğer taraftan cadde boyunca sıralanmış giyim mağazaları, kafeler, lokantalar, optik mağazaları, eczaneleri ile en önemli merkezi iş alanıdır.

Gazi Caddesi'nin ticari faaliyetlerinin en yoğun olduğu kesim Saat Kulesi ile caddenin Bahabey Caddesi'ne ayrıldığı kesimdir. Bu kesime kadar caddenin her iki kenarı boyunca iş merkezleri (Hamoğlu İş Hanı, Amasyalılar İş Hanı vs.) yoğunlaşmaktadır. Genellikle 5 – 6 kattan oluşan iş merkezlerinin alt katlarında eczaneler, optik mağazaları, lokantalar, giyim mağazaları yer alırken; üst katlarında da büro hizmetleri (avukatlık büroları, seyahat acentalıkları, sigorta şirketleri, dershaneler, çeşitli meslek kuruluşlarına ait oda başkanlıkları) ile diş poliklinikleri bulunmaktadır.

Çorum'un ticari fonksiyonlar açısından diğer önemli caddesi İnönü Caddesi, Saat Kulesi'nin güneybatısından Ankara Yolu Bulvarına kadar uzanmaktadır (Foto 25 – 26). Gazi Caddesi'nin devamı olan İnönü Caddesi, Çepni Mahallesini, Gülabibey ve Mimar Sinan Mahalleleri'nden ayırır. Gazi Caddesi'nin sahip olduğu yüksek binaların aksine İnönü Caddesi ise farklı yükseklikteki eski ve yeni binaların art arda sıralandığı bir görüntüye sahiptir. İnönü Caddesi'nde ticaret sahası, Saat Kulesi ile Anitta Otel'in yer aldığı kavşak (Abide Kavşağı) kısmına kadar olan kesimi kaplar. İnönü Caddesi boyunca her iki kenarında şehrin bankaların büyük bir çoğunluğu yer alırken; başlıca ticari faaliyetlerini ise konaklama hizmetleri (otel, apart hotel) giyim mağazaları, lokantalar ve araç kiralama şirketleri oluşturur. Yine İnönü Caddesi de şehrin önemli kurumlarının (Çorum Valiliği Ek Binası 2, Çorum Orman İşletme Müdürlüğü, Çorum Orman ve Şube Müdürlüğü, Yedaş, İl Özel İdaresi, Çorum İl Afet Acil Durum Müdürlüğü, Çorum DSİ 54. Şube Müdürlüğü, Karayolları Çorum 73. Şube Müdürlüğü, İl Jandarma Komutanlığı) bulunduğu cadde olma özelliğine sahiptir.

Merkezi iş alanı dışında Çorum'da ticari faaliyetlerin yoğun olduğu başka alanlarda mevcuttur. Bunlardan biri Çevre Yolu Bulvarı'dır. Çevre Yolu Bulvarı'nın her iki kenarında kuruyemiş imalatçıları ve mobilya mağazaları (show room) yer almaktadır. Çevre Yolu Bulvarı'nın devamını oluşturan Çorum – Ankara yolu da (Ankara Yolu Bulvarı), diğer bir alandır. Bu cadde üzerinde şehrin otomobil sektöründeki showroomlarının bulunduğu ticaret alanlarına sahiptir.

Foto 23: 1960'lı Yıllarda Gazi Caddesi'nden Bir Görünüm

Kaynak: Yiğit, 2010: 31

Foto 24: Günümüzde Gazi Caddesi'nden Bir Görünüm

Foto 25: 1970'li Yıllarda İnönü Caddesi'nden Bir Görünüm

Kaynak: Yiğit, 2009: 49

Foto 26: Günümüzde İnönü Caddesi'nden Bir Görünüm

Çorum'da şehrin çekirdek sahası dışında da ticari işletmelerin topluluk şeklinde yer aldıkları gözlenmektedir. Bu ticari işletmelerden Oto Galericiler Sitesi Mimar Sinan Mahallesi'nde İnönü Caddesi'nin Çevre Yolu Bulvarı ile birleştiği kesimde yer almaktadır. Akkent Mahallesi Çevre Yolu Bulvarı üzerinde Traktörcüler Sitesi ile Çorum Gıda Toptancıları Sitesi (Foto 27) yer alırken; yine gıda toptancılar sitesi arkasında Çorum tahıl pazarı ve Çorum sebze ve meyve hali de art arda sıralanmaktadır.

Foto 27: Gıda Toptancıları Sitesi (Akkent Mahallesi)

Çorum'un değişik mahallelerinde haftanın her günü semt pazarları kurulmaktadır. Şehrin önemli ticari hareketliliğinin örneklerinden olan semt pazarları Ulukavak Mahallesi (Pazartesi), Kale Mahallesi (Salı), Çepni Mahallesi (Çarşamba), Buharaevler Mahallesi (Perşembe), Mimar Sinan Mahallesi (Cuma), Bahçelievler Mahallesi (Cumartesi) ve Akkent Mahallesi'nde (Pazar) kurulur.

3.3.1.3. İdari Fonksiyonların Yer Aldığı Alanlar

Çorum'da kamu hizmeti sağlayan idari alanlar şehrin il merkezi olmasına bağlı olarak büyük önem taşımaktadır. Şehrin idari hizmetlerinin yürütüldüğü idari fonksiyonel alanlarının büyük çoğunluğu Gazi ve İnönü Caddeleri'nde bulunmaktadır. Gazi Caddesi üzerinde yer alan idari binalar; Çorum Valiliği (Foto 28) ve Ek Binası 1, Çorum Belediyesi İtfaiye Binası, Çorum Belediyesi Park ve Bahçeler Müdürlüğü, Çorum İl Müftülüğü, Çorum İl Emniyet Müdürlüğü, Çorum Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü, Çorum Vergi Dairesi Müdürlüğü, Çorum Belediyesi ve Çorum Belediyesi Ek Binası'dır.

Foto 28: Çorum Valiliği (Gazi Caddesi)

Şehirde kamu kuruluşlarının toplandığı diğer bir cadde ise İnönü Caddesi'dir. Bu cadde boyunca yer alan idari alanlar; Çorum Valiliği Ek Bina 2 (Sosyal Hizmet Merkezi Müdürlüğü, İl Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü, İl Göç İdaresi Müdürlüğü, İl Sivil Toplumla İlişkiler Müdürlüğü, Ticaret İl Müdürlüğü, Tüketici Hakem Heyeti Başkanlığı ve Gümrük Müdürlüğü), Çorum Orman İşletme Müdürlüğü, Çorum Orman ve Su İşleri Şube Müdürlüğü, YEDAŞ (Yeşilırmak Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi)

Müdürlüğü, AMATEM (Hitit Üniversitesi Erol Olçok Çorum Eğitim ve Araştırma Hastanesi Alkol ve Madde Bağımlılığı Tedavi Merkezi), Çorum İl Afet Acil Durum Müdürlüğü (AFAD), Çorum D.S.İ 54. Şube Müdürlüğü, Çorum İl Özel İdaresi ve Karayolları Çorum 73. Şube Müdürlüğü'dür.

Şehrin bu iki önemli caddesi dışında şehir genelinde dağınık halde bulunan resmi kurumlar da vardır. Bunların bir kısmı şehrin çekirdek sahasına yakın bir konumda yer almaktadır. Bu kurumlardan bazıları: Çorum Adalet Sarayı, Fatih Caddesi'nde (Ulukavak Mahallesi); Çorum İl Milli Eğitim Müdürlüğü Eşref Hoca Caddesi'nde (Üçtutlar Mahallesi); Çorum İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü ve Çorum Meteoroloji Müdürlüğü Necmettin Erbakan Caddesi'nde (Çepni Mahallesi), Çorum Sosyal Güvenlik İl Müdürlüğü ile Çorum Çalışma ve İş Kurumu Müdürlükleri, Cengiz Topel Caddesi'nde (Gülabibey Mahallesi) yer almaktadır.

Çorum'un şehir merkezi dışındaki resmi kurumları ise; Samsun Yolu girişinde Çorum Bölge Trafik Denetleme Şube Müdürlüğü; Çevre Yolu Bulvarı (Samsun Yolu girişinde) üzerinde Hitit Üniversitesi Rektörlüğü, Ulukavak Mahallesi Selçuk 1. Cadde üzerinde Çorum P.T.T. Başmüdürlüğü ve Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu İl Koordinatörlüğü bulunmaktadır (Harita 11).

3.3.1.4. Askeri Alanlar

Çorum'daki askeri alanlar Gazi ve İnönü Caddeleri'nde toplanmıştır. Gazi Caddesi'nde Garnizon ve Jandarma İl Komutanlığı ile lojmanlar yer alırken, İnönü Caddesi üzerinde İl Merkez Jandarma Komutanlığı (Akıncı Kışlası), askeri lojman sahası yer almaktadır. Çorum'da bu caddeler dışında Uğur Mumcu Caddesi (Yavruturna Mahallesi) üzerinde Çorum Askerlik Şubesi ve Çorum Asker Alma Şube Başkanlığı yer almaktadır (Harita: 11).

3.3.1.5. Eğitim Alanları

Çorum'daki eğitim alanları Yavruturna Mahallesi hariç diğer tüm mahallelerde yer almaktadır. Şehrin merkezi kesiminde yer alan mahallelerde (Yeniyol, Kunduzhan, Çöplü, Karakeçili) eğitim kurumlarının sayısı az iken; daha yeni sayılacak

mahallelerde ise (Bahçelievler, Ulukavak) eğitim kurumlarının sayısının fazla olduğu görülmektedir (Harita: 11).

Çorum'daki eğitim – öğretim faaliyetlerine ait en güvenilir bilgilere Osmanlı kaynaklarında rastlanılmaktadır. Çorum'da Osmanlı egemenliği boyunca çok sayıda mektepler (sıbyan), iptidai okulları, rüştiyeler, idadiler ve medreseler eğitim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Korkmaz, 2004: 135). Çorum'da 1650 yılında 8 medrese bulunmakta idi (Korkmaz, 2004: 139). Çorum'daki sıbyan (mahalle) mekteplerinin bir kısmının isimleri şunlardır: Çakırlı Mustafa Mektebi, Hacı Mehmet Mektebi, Hacı Nasrullah Mahallesi Mektebi, Hacı Sinan Mektebi, Sabuncu Mahallesi Mektebi (Korkmaz, 2004:138). Çorum'da ilk erkek rüştiyesi (ortaokul) 1869 yılında açılmıştı. Çorum Rüştiyesi her sene ortalama 88 öğrenci ile eğitim yapıyordu. Ayrıca Çorum'da Ermeni ve Protestanların da rüştiyeleri vardı (Korkmaz, 2004: 144 - 145). 1869 Maarif Nizamnamesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni yöntemlerle eğitim veren kurumlar oluşturulmuş ve bu eğitim kurumlarına da "iptidai" adı verilmişti. 1894 – 1895 eğitim döneminde Ankara vilayeti dâhilindeki 397 iptidaiden 28'i Çorum sancağında bulunmaktaydı (Korkmaz, 2004: 142). Yine "1894 – 1895 eğitim döneminde Ankara vilayeti dâhilindeki 1695 sıbyan mektebinden 243'ü Çorum sancağında bulunuyordu."(Korkmaz, 2004: 138). Osmanlılar dönemindeki Çorum'da diğer bir eğitim kurumu da idadilerdi. Çorum'da ilk idadi de 1899'da açılmıştı. Çorum İdadisinde 75 Müslim ve 3 gayrı müslim olmak üzere 78 öğrenci mevcuttu. Çorum İdadisinde 1912 – 1913 eğitim döneminde 152 öğrenci; 1913 – 1914 eğitim – öğretim döneminde ise 127 Müslim, 1 Ermeni öğrenci bulunuyordu (Korkmaz, 2004: 146). Çorum kız rüştiyesi de 1900'de açılmıştır. Kız rüştiyesinin ilk senesinde 24 öğrencisi varken; 1901'de öğrenci sayısı 27 olmuş ve 1902'de de 72 öğrenciye yükselmiştir (Korkmaz, 2004: 145). 1900 tarihindeki Ankara vilayet salnamesinde Çorum'da 10 iptidai ve sıbyan mektebi bulunmaktaydı. İlgili salnamede iptidai ve sıbyan mekteplerinin sayısı birlikte verilmesine rağmen 1902 tarihli Ankara vilayet salnamesi kayıtlarında Çorum'da 6 iptidai ve 6 sıbyan mektebinin bulunduğu açıkça belirtilmiştir (Aydın, 2008: 1202). Bu salnamede yer alan Çorum'daki iptidai okulları ve öğrenci sayıları da şunlardı: Hamidiye mektebinde 103 öğrenci, Kadirhan mektebinde 145 öğrenci, Tefeyyuz mektebinde 125 öğrenci, İrfan mektebinde 85 öğrenci, Burhan Terakki mektebinde 90 öğrenci, Mekteb – i Edeb'te ise 85 öğrenci bulunmaktaydı.

1905 – 1908 yıllarında Çorum'daki iptidai sayısı, 44'ü Müslüman ve 4'ü gayrı müslim olmak üzere 48'e yükselmişti. 1913 – 1914 eğitim döneminde Çorum'da 11 (10 erkek, 1 kız) iptidaide toplam 759 öğrenci mevcut iken; 20 erkek öğretmen ve 4 kadın öğretmen bulunmakta idi (Korkmaz, 2004: 142 – 143). 1907'de de Çorum'da 10 sıbyan mektebi bulunmakta idi (Kara, 2008: 84). 1899 – 1900 yıllarında Çorum'da 10 medrese bulunmakta idi. Bu medreselerin adları da şunlardır: Cami – i Kebîr, Süleyman Feyzi Paşa, Ölçekoğlu, Muzaffer Bey, Kurtoğlu, Hacı Osman Efendi, Abdülbaki Paşa, Hulusî Paşa, Gülabibey, Kırklar (Korkmaz, 2004: 141), (Tablo 16). Bu medreselerden dört tanesi (Abdulbakî Paşa, Muzaffer Bey, Cami – i Kebîr, Gülabibey) camilerin avlusunda yer alırken; beş tanesinin de müstakil binalarda (Süleyman Feyzi Paşa, Ölçekoğlu, Kurdoğlu, Hacı Osman Efendi ve Kırklar) yer almışlardır. Ancak bu medreseler içerisinde Hulusi Paşa Medresesi ile ilgili olarak kesin bir bilgi elde edilememiştir (Kanbur ve Kanbur, 2008: 1247).

Tablo 16: 1899 – 1900 Yıllarında Çorum'daki Medreseler

Medrese Adı	Bulunduğu Mahalle	Öğrenci Sayısı
Câmi – i Kebîr	Cami – i Kebîr	25
Süleyman Feyzi Paşa	Çöplü	15
Ölçekoğlu	Çöplü	30
Muzaffer Bey	Medrese	13
Kurtoğlu	Emir Ahmed	35
Hacı Osman Efendi	Hacı Nasrullah	30
Abdülbâkî Paşa	Şeyh Eyüb	25
Hulusi Paşa	Şeyh Eyüb	25
Gülabibey	Gülabibey	15
Kırklar	Emir Ahmed	30

Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924 yılında kabul edilen Tevhid – i Tedrisat Kanunu göre Çorum'daki Osmani, Mecidi, Terakki, Hürriyet, Ravzayı Nisvan, Nümune – i Nezahat okulları dağıtılarak onların yerine erkek ve kız öğrencilerin birlikte eğitim gördüğü İstiklal (Foto 29), İnkilâp, Albayrak, Cumhuriyet, Gazipaşa ve Tanyeri (Foto 30) okulları açılmıştır. 1900 yılında Çorum'da açılmış olan Çorum

Foto 29: İstiklal İlkokulu

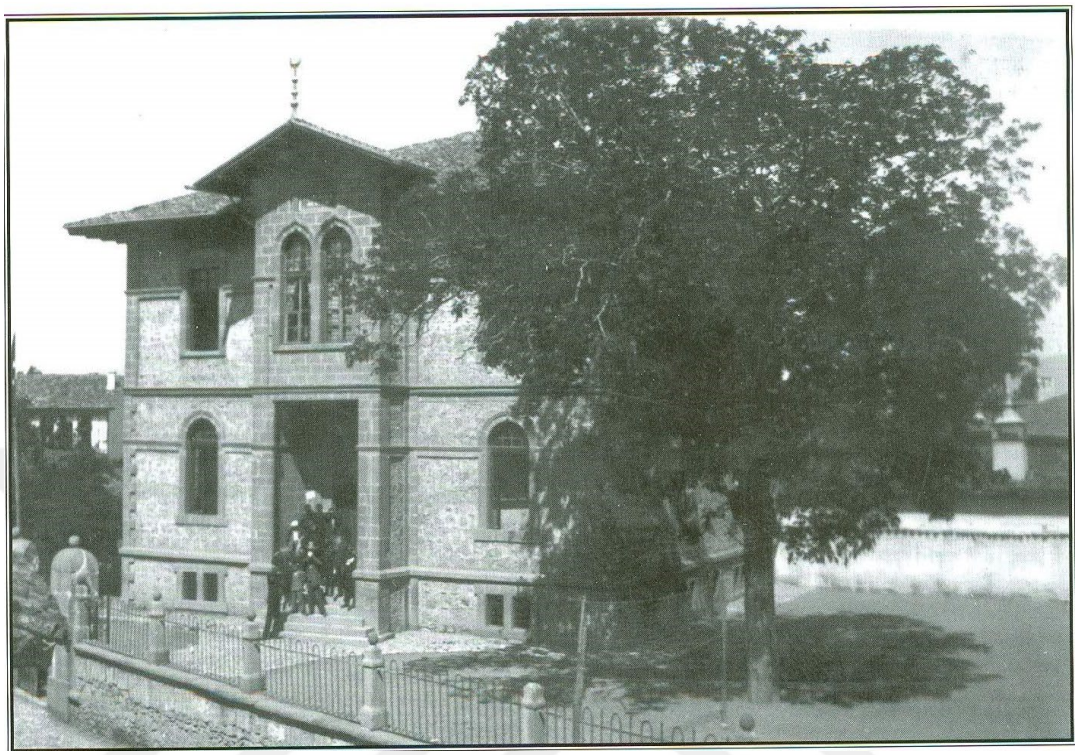

Kaynak: Yiğit, 2010: 73

Foto 30: Tanyeri İlkokulu

Kaynak: Yiğit, 2010: 52

İdadisi de 1924'te Çorum Ortaokuluna dönüştürülmüştür (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 2074 – 2075). 1933 yılında hastaneden boşalan (günümüzde Ticaret Lisesi olan) binada şehre sağlık memuru yetiştirmek için yatılı Küçük Sıhhat Okulu kurulmuştur (Tekeli, 2015: 218). Okul 1938'e kadar 323 öğrenci mezun vermiştir (Bakan, 2008: 199). 1941 yılında kapatılan Küçük Sıhhat Okulu binasına, 1942 yılında Bölge Erkek Sanat Okulu ile Akşam Kız Sanat Okulları açılmıştır. Bir süre sonra Kız Sanat Okulu, Kız Enstitüsü haline getirilmiştir (Tekeli, 2015: 219 - 220). 1946 – 1947 eğitim – öğretim döneminde Çorum Ortaokulunda lise bölümü de açılmıştır. Ancak Çorum Ortaokulu, 1966 – 1967 eğitim – öğretim döneminde liseden ayrılarak Eti Ortaokuluna dönüştürülmüştür (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 2075). Yine 1943 – 1944 eğitim – öğretim döneminde açılan erkek ve kız sanat ortaokulları, sanat enstitülerinin bünyesinde yer almıştır. Ancak erkek sanat ortaokulu 1966 – 1967 eğitim – öğretim döneminde kapatılmıştır. 1953'te İmam Hatip ortaokulu ve lisesi, 1955'te Çorum İlköğretmen Okulu öğretimi açılmıştır. 1965 – 1966 eğitim – öğretim yılında ise sağlık (köy – ebe) okulu, 1967 – 1968 eğitim – öğretim döneminde Çorum Ticaret Lisesi açılmıştır (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 2076).

Çorum'daki ilk Anadolu Lisesi ise 1983 – 1984 eğitim - öğretim yılı içerisinde 72 öğrenci ve 3 öğretmenin mevcut olduğu Sakarya İlkokulu bünyesinde açılmıştır (Kaştan, 2008:156). 30 Mayıs 1983'de 19 meslek dalında eğitim – öğretim veren Çorum Çıraklık Eğitim Merkezi açılmıştır. 1992 – 1993 Eğitim – öğretim yılında "Eğitilebilir Çocuklar İş Okulu" adıyla açılan okul, daha sonra adı değişerek "Anadolu Meslek Okulu" olmuştur. 8 Yıllık temel eğitime geçildiğinde okulun adı ve statüsü değişerek önce Anadolu Mesleki Eğitim Merkezi 2004 yılında da adı Anadolu İş Okulu olmuştur. 1998 – 1999 eğitim – öğretim yılında ise Anadolu Teknik Lisesi ve Anadolu Meslek Lisesi ile Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi açılmıştır (Kaştan, 2008: 158).

Çorum'daki ilk yükseköğretim kurumu 1975 – 1976 öğretim yılında bugünkü Çorum Müzesi olarak kullanılan binada açılan "Makine Meslek Yüksekokulu" ile başlamıştı. 1982 yılında ismi "Çorum Meslek Yüksekokulu" olarak değiştirilerek Ondokuz Mayıs Üniversitesine bağlanan yüksekokul, daha sonra 1992 yılında Gazi Üniversitesine bağlanmış; 2006 yılında da Hitit Üniversitesine bağlandıktan sonra "Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu" ve "Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu"

olarak ikiye bölüm olarak faaliyetlerini sürdürmüştür (http://www.tbmyo.hitit.edu.tr/tr/detay/tarihce). 1992 yılında Gazi Üniversitesine bağlı olarak Çorum'da ilk kurulan fakülteler ise İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Mühendislik Fakültesi ile İlahiyat Fakültesi olmuştur. Bu fakültelerden Mimar Sinan Mahallesi'nde bulunan İlahiyat Fakültesi, Gazi Üniversitesine bağlı olarak 15. 07. 1992 tarihinde kuruldu ve 17 Kasım 1993 tarihinde öğretime başladı. Akkent Mahallesi'ndeki İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 1998 – 1999 eğitim – öğretiminde İşletme bölümüne alınan 70 öğrenci ile eğitime başlarken; Çevre Yolu Bulvarı Kuzey Kampüsündeki Mühendislik Fakültesi ise 2001 yılında Kimya Mühendisliği ve Makine Mühendisliğinin açılmasıyla öğretime başladı. Bahçelievler Mahallesindeki Çorum Sağlık Bilimleri Meslek Yüksekokulu, 1996 yılında Gazi Üniversitesine bağlı olarak kurulup; 1997 – 1998 yılında Hemşirelik bölümü ile öğretime başladı. Ulukavak Mahallesi'ndeki (İkbalkent Kampüsü) Çorum Fen – Edebiyat Fakültesi de Gazi Üniversitesine bağlı olarak 28 Ağustos 2003 tarihinde kurularak öğretime başladı (Kaştan, 2008: 159 - 160). Çorum'da daha önceki yıllarda başka üniversitelere bağlı olarak kurulmuş fakülte ve yüksekokullar, 17 Mart 2006 yılında kurulan Hitit Üniversitesine devredilmiştir. Günümüzde Çorum'da Hitit Üniversitesine bağlı 11 fakülte (Diş Hekimliği, Fen – Edebiyat, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık, İktisadi ve İdari Bilimler, İlahiyat, Mühendislik, Sağlık Bilimleri, Spor Bilimleri, Tıp, Turizm, Veteriner), 3 enstitü (Fen Bilimleri, Sosyal Bilimleri, Sağlık Bilimleri) 1 yüksekokul (Yabancı Diller) 3 meslek yüksekokulu (Sağlık Hizmetleri, Sosyal Bilimler, Teknik Bilimler) yer almaktadır (https://www.hitit.edu.tr/genel-bilgi).

Çorum'daki eğitim kurumlarının günümüzdeki dağılışı incelendiğinde Ulukavak Mahallesi ve Bahçelievler Mahallesi'nin en fazla eğitim kurumlarına sahip mahalleler oldukları görülmektedir (Harita:11). Ulukavak (59.298 kişi) Mahallesi ile Bahçelievler (46.565 kişi) Mahallesi'nin Çorum'un en fazla nüfusa sahip mahalleleri olması, okul sayılarının da yüksek olması sonucunu doğurmuştur. Çorum'un kuzeyindeki Ulukavak Mahallesi'nde ve doğusundaki Bahçelievler Mahallesi'nde (ilkokul, ortaokul, lise) okul sayısı 17'dir. Bununla beraber Çorum'da eğitim kurumlarının az ya da hiç yer kaplamadığı alanların genelde şehrin eski mahallelerine (Çöplü, Karakeçili, Kunduzhan, Yeniyol, Yavruturna) tekabül ettiği de dikkat çekmektedir. Bu mahallelerinden Yavruturna Mahallesi'nde hiç eğitim kurumu yer almazken; Çöplü ve

Yeniyol Mahalleleri'nde 1 okul; Karakeçili ve Kunduzhan Mahalleleri'nde de 2 okul bulunmaktadır.

Çorum'da yükseköğretim kurumları düzenli bir dağılış göstermemektedir. Değişik tarihlerde kurulmuş yükseköğretim kurumları, şehrin değişik kesimlerinde yer alırlar. 2006 yılında kurulan Hitit Üniversitesi kampüs merkezleri şehrin birkaç noktasında toplanmıştır. Akkent Mahallesi'nde Akkent Kampüsü (İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi), Ulukavak Mahallesi'ndeki İkbal Kampüsü (Fen – Edebiyat Fakültesi, Tıp Fakültesi), Kuzey Kampüsü (Rektörlük, Mühendislik Fakültesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Fen Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Karakeçili Mahallesindeki Meslek Yüksekokulu Kampüsü (Turizm Fakültesi, Sosyal Bilimler Yüksekokulu, Teknik Bilimler Yüksekokulu, Sağlık Bilimleri Enstitüsü), Mimar Sinan Mahallesi'ndeki Mimar Sinan Kampüsü (İlahiyat Fakültesi), Bahçelievler Mahallesi (Sağlık Bilimleri Fakültesi) Hitit Üniversitesinin kampüsleridir.

Çorum'da yer alan kütüphaneler de şehrin eğitim ve kültür hayatının önemli bir öğesi olarak katkı sağlamaktadır. Çorum'daki kütüphanelerin ilki 1756 'da Hacı Ali Mahmut Efendi'nin oluşturduğu kütüphaneydi. Şehirde 1787'de Süleyman Fevzi Paşa günümüzdeki İstiklal İlkokulunun bahçesinde kargir kütüphane inşa ettirmiş, 1878'de Müftü Ahmet Fevzi Efendi günümüzdeki Emir Ahmet Cami çevresinde vakıf kütüphane yaptırmış, 1895'de ise Hacı Hasan Paşa tarafından Ulu Cami bahçesinde kütüphane kurulmuştu (Özüdoğru, 2008: 402). Cumhuriyetin ilk yıllarında Tevhid-i Tedrisat Kanunundan sonra kapatılan medreselerden kalan kitaplar ile mevcut kütüphanelerin kitapları toplanarak 3 Ağustos 1925'te bugünkü Çorum Belediye Binası'nın ikinci katı, Milli Kütüphane adıyla açılmıştır. 1940'lı yıllarda İnkilap İlkokuluna taşınan kütüphane, 1950'lili yılların başında tekrar aynı binanın alt katına taşınmıştır. 1963'de Hasan Paşa Halk Kütüphanesinin (Bahçelievler Mahallesi) inşasıyla Çorum Belediye Binasındaki kütüphane buraya taşınmıştır (Tuluk, 2008: 252 – 253). Hasan Paşa Halk Kütüphanesi dışında Çorum'da faaliyette bulunan diğer kütüphaneler; Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi (Çöplü Mahallesi), Çorum İl Halk Kütüphanesi (Mimar Sinan Mahallesi), Mehmet Şadisoğlu Çocuk Kütüphanesi (Bahçelievler Mahallesi), Eşref Ertekin Halk Kütüphanesi (Ulukavak Mahallesi) ve

Faik Tonguç Çocuk Kütüphanesi (Çöplü Mahallesindeki) dir (http://www.corumkutup.gov.tr/TR,103130/sube-kutuphanelerimiz.html).

3.3.1.6. Sağlık Tesislerin Bulunduğu Alanlar

Çorum'da sağlık tesisleri şehir geneline yayılmış bir görüntü sergilemektedir. Şehrin en büyük sağlık kuruluşunu, Çepni Mahallesi İnönü Caddesi üzerinde 28. 09. 2017 yılında faaliyet göstermeye başlayan Hitit Üniversitesi Erol Olçok Eğitim ve Araştırma Hastanesi oluşturmaktadır (https://corumeah.saglik.gov.tr/tarihcemiz.html). Bu hastane daha önce uzun yıllar Bahçelievler Mahallesi Çamlık Caddesi'nde hizmet veren Çorum Devlet Hastanesi'nin buraya taşınmasıyla faaliyetlerini sürdüren bir hastanedir. Eski Çorum Devlet Hastanesi'nin adı önce 2012'de "Hitit Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesi iken 2016'da hastanenin adı tekrar değiştirilerek Hitit Üniversitesi Erol Olçok Eğitim ve Araştırma Hastanesi olmuştur (http://www.tip.hitit.edu.tr/tr/detay/tarihce) (Foto 31). Çorum'da ilk hastanenin ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte, sağlık hizmetleri ilk olarak Albayrak İlköğretim okulunun bir bölümünde başlamış, daha sonra I. Dünya Savaşının ikinci yılında günümüzde Ticaret Lisesi olan binada (şimdiki Çorum Müzesi) sürdürülmüştür.

Foto 31: Hitit Üniversitesi Erol Olçok Eğitim ve Araştırma Hastanesi

1925 yılında 50 yataklı Çorum Devlet Hastanesi Bahçelievler Mahallesi'nde kurulmuş (Foto 32), sonraki yıllarda hastanenin yatak sayısı artmış ve 1933'de 75 yataklı, 1937'de 85 yataklı ve 1940 yılında da 100 yatağa yükseltilmiştir (Tekeli, 2015: 218). Hastaneye 1973 ve 1989 yıllarında on birer katlı iki ana blok ilave edilirken; 2007 yılında da ek bina eklenmiştir. Çorum Devlet Hastanesine, 2008 yılında da Hasan Paşa Devlet Hastanesi ile Doğum ve Çocuk Hastanesi katılmıştır (https://corumeah.saglik.gov.tr/TR,28402/tarihcemiz.html).

Foto 32: Çorum Devlet Hastanesi (1930'lu Yıllar)

Kaynak: Yiğit, 2009: 12

1930 yılında Çorum İl Özel İdaresi tarafından şehirde doğum ve çocuk bakımevi açılmıştır. 20 yataklı olarak kurulmuş olan hastane 1938'de 30 yatağa, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise 50 yatağa çıkartılmıştı (Tekeli, 2015: 218).

1950 yılında Çorum Göğüs Hastanesi, Bahabey Caddesi üzerinde 20 yataklı "Verem Dispanseri" olarak kurulmuştur. Hastane, 1955 yılında yapılan ek bina ile 125 yatağa yükseltilmiştir. 15 Eylül 2008'de 2005 – 2008 yılları arasında Hasanpaşa Devlet Hastanesi olarak hizmet veren hastaneye taşınmıştır (https://corumghh.saglik.gov.tr/tarihcemiz.html).

1974 yılında Gülabibey Mahallesi Cemilbey Caddesi üzerinde 78 yataklı Sosyal Sigortalar Hastanesi açılmıştı (Tekeli, 2015: 266). Sağlık Bakanlığına devredilen bu

hastane 2005 – 2008 yılları arasında "Hasanpaşa Devlet Hastanesi" olarak hizmet vermişti (https://corumghh.saglik.gov.tr/TR,46254/tarihcemiz.html).

Çorum'un ilk özel hastanesi ise 1994 yılında Buharaevler Mahallesi Dr. İlhan Gürel Caddesi üzerinde faaliyete geçen Çorum Özel Hastanesidir (Bakan, 2008: 199).

2008 yılında Yavruturna Mahallesi Bahabey Caddesi üzerinde Çorum Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi açıldı. Bu sağlık merkezine bağlı 2013 yılında Buharaevler Polikliniği, 2014 yılında da Gülabibey Polikliniği açılmıştı (https://corumadsm.saglik.gov.tr/TR,47783/tarihcemiz.html).

Günümüzde Hitit Üniversitesi Erol Olçok Eğitim ve Araştırma Hastanesi dışında şehirde hizmet veren diğer sağlık kurumları ise şunlardır: Mimar Sinan Mahallesi İnönü Caddesi'nde Hitit Üniversitesi Erol Olçok Eğitim ve Araştırma Hastanesi Alkol ve Madde Bağımlılığı Tedavi Merkezi (AMATEM), Gülabibey Mahallesi Beytepe 2. Sokak üzerinde Çorum Halk Sağlığı Laboratuarı, Bahçelievler Mahallesi Dumlupınar 7. Sokakta Çorum ElitPark Hastanesi ile Buharaevler Mahallesi Dr. Sadık Ahmet Caddesi üzerinde Çorum Özel Sağlık Diyaliz Merkezi, Yeniyol Mahallesi Azap Ahmet Sokakta Özel Işın Göz Hastalıkları Merkezi, Yavruturna Mahallesi Esnaf Evleri 4. Sokakta Çorum Özel Sağlık Diyaliz Merkezi yer almaktadır.

Çorum'da hastaneler dışında aile sağlık merkezleri de hemen hemen her mahallede yer almaktadır. Çorum'da toplam 24 aile sağlık merkezi vardır. Bu merkezlerin mahallelere göre dağılışları ise şöyledir: Akkent Mahallesi (Akkent A.S.M.), Bahçelievler Mahallesi (Bahar A.S.M., Bahabey A.S.M., Karşıkaya A.S.M., Şenyurt A.S.M., Hayat A.S.M.), Buharaevler Mahallesi (Bişkek A.S.M., Hititevler A.S.M., Çınar A.S.M.), Gülabibey Mahallesi (Zafer A.S.M., Ata A.S.M., Bağcılar A.S.M., Gülabibey A.S.M., Hasanpaşa A.S.M.), Kale Mahallesi (Kale A.S.M.), Mimar Sinan Mahallesi (Mimar Sinan A.S.M.), Ulukavak Mahallesi (Buhara A.S.M., Kunduzhan A.S.M., Güneş A.S.M., İkbal A.S.M., Söğütevler A.S.M., Ulukavak A.S.M.), Üçtutlar Mahallesi (Gazi A.S.M.), Yavruturna Mahallesi (Yavruturna A.S.M.)(https://corumism.saglik.gov.tr/TR,37497/merkez-1-nolu-bagli-asmler.html).

3.3.1.7. Açık ve Yeşil Alanlar

Çorum'da yeşil alan dokusu parklar, çocuk bahçeleri, spor tesisleri, mesire yerleri ve şehir mezarlıklarından oluşmaktadır. Şehrin merkezi iş alanına sokulan eski mahallelerdeki yeşil alanlar kısmen daralıp sayıca az olurken; merkezi iş alanından uzaklaştıkça yeşil alanların daha geniş bir yer kapladıkları görülmektedir (Harita: 11).

Çorum'da yer alan çok sayıdaki parklardan en merkezi konumda olanı 15 Temmuz Hürriyet Parkı'dır. Çorum Saat Kulesi'nin hemen yakınında ağaçlarla çevrili ve içerisinde çay bahçesi de bulunan 15 Temmuz Hürriyet Parkı (Foto 33), merkezi iş alanı içerisinde yer almaktadır. Şehir merkezinde yer alması parkın şehir sakinleri tarafından yoğun olarak kullanılmasına neden olmaktadır.

Foto 33: 15 Temmuz Hürriyet Parkı

Şehirde yeşil alanların en yoğun olarak bulunduğu bölge Bahçelievler Mahallesi'dir. Burada Çorum'un en önemli parkları Gazi Caddesi'nin şehre giriş kısmından itibaren bir biri ardınca sıralanmaktadırlar. Bu parklar Kültür Park (İtfaiye Parkı), Yunus Emre Parkı ve Pir Baba Parkı'dır (Harita: 11). Şehrin Gazi Caddesi'ndeki giriş kesiminde yer alan Kültür Park, yakınında yer alan İtfaiye Müdürlüğü nedeniyle halk arasında "İtfaiye Park" olarak da bilinir. Park içerisinde

koşu yolu, çocuk oyun alanı ve oturma bankları yer almaktadır. Gazi Caddesi'nde yer alan ve Çorum'un en önemli yeşil alanlarından biri olan Yunus Emre Parkı şehir merkezine yakın bir konumda yer alması nedeniyle şehir sakinleri tarafından sıklıkla kullanılmaktadırlar. Eski adı "Hıfzı Veldet Velidedeoğlu" olan Yunus Emre Parkı, yeşil alan ihtiyacı yanında, şehir halkının çeşitli ihtiyaçlarına cevap veren donanımlarıyla dikkat çekmektedir. Her tarafı ağaçlarla çevrili Yunus Emre Parkı, bir taraftan içerisindeki kafeterya, çocuk oyun alanı, koşu yolu ve oturma bankları ile hizmet verirken, diğer taraftan içerisinde yer alan Çorum Belediyesi Yeni Nikâh Salonu ile de şehir sakinlerinin önemli kutlamalarına ev sahipliği yapmaktadır. Hemen bitişiğinde yer alan Atatürk Anıtı'nın bulunduğu alan ise şehirde önemli törenlerin yapıldığı alandır (Foto 34).

Foto 34: Atatürk Anıtı (Yunus Emre Parkı)

Bahçelievler Mahallesi'nde yer alan diğer önemli park ise Pir Baba Parkı'dır. Park, sahip olduğu Sanat Sokağı ile de diğer parklardan ayrılmaktadır. Önceleri Pir Baba Parkı'ndan duvar ile ayrı olan Sanat Sokağı, sonraları parkın içerisine katılarak; el sanatlarının sergilenip satıldığı bir yer olarak faaliyet göstermektedir (Foto 35). Park içerisinde bulunan oturma bankları ve yeme – içme olanaklarıyla halkın sıkça kullandığı yeşil alanlardan biridir.

Foto 35: Pir Baba Parkı'ndaki Sanat Sokağından Bir Görünüm

Şehrin en yeni parkı olan Millet Parkı (eski adı Kent Park) Çepni Mahallesi'nde yer almaktadır (Foto 36). Yakın yıllarda yapımı tamamlanan park, sahip olduğu geniş alanı ile dikkat çekmektedir. Park içerisinde suni bir gölet, kafeteryalar, spor sahaları (basketbol, tenis, futbol), bisiklet- koşu yolu, çocuk oyun alanlar, oturma bankları, seyir kulesi gibi üniteler bulunmaktadır.

Çorum'da mahalle ölçeğinde önem kazanan irili ufaklı parklar da şehrin yeşil alan dokusunun önemli parçalarını oluşturmaktadırlar. Bunlar Ulukavak Mahallesi'ndeki İskilipli Atıf Hoca Parkı, Çepni Mahallesi'ndeki Hıdırlık Parkı, Mimar Sinan Mahallesi'ndeki Bosna Parkı, Kale Mahallesi'nde Aşıklar Tepesi Parkı, Üçtutlar Mahallesi'nde Adil Candemir Parkı ve Mehmetçik Parkı, Buharaevler Mahallesi'nde Manas Parkı'dır. Bu parklar yanında şehir genelinde çocuk oyun alanları ile halı sahalar da mevcuttur. Şehrin stadyumları ise Dr. Turan Kılıççıoğlu Stadyumu (Karakeçili Mahallesi) ile Yeni Çorum Şehir Stadyumu'dur (Çepni Mahallesi).

Foto 36: Millet Parkı (Kentpark)

Çorum'da halkın günübirlik rekreasyon faaliyetleri için kullandıkları yeşil alanlar da mevcuttur. Bunlar Bahabey Çamlığı, Çomar Barajı, Sıklık Tabiat Parkı, Çorum Kent Ormanı ile Çatak Tabiat Parkı'dır. Bu rekreasyon alanlarından Bahabey Çamlığı (Bahçelievler Mahallesi'nde) içerisindeki çam ağacı ormanları sayesinde dikkat çekmektedir. İçerisinde oturma bankları bulunan park, şehir halkının yoğun olarak hafta sonu kullandıkları bir bölgedir.

Çorum – Samsun karayolunun kuzeyinde yer alan Çomar (Çorum) Barajı Mesire Yeri, de baraj kenarındaki oturma bankları ve doğal orman örtüsü ile şehir sakinlerinin hafta sonları en çok rağbet ettiği rekreasyon alanlarından biridir.

Çorum'un rekreasyon alanları içinde Çorum – Samsun kara yolu kenarında, Çorum'a 8 km. uzaklıkta bulunan Sıklık Tabiat Parkı (Foto 37) da bulunmaktadır. 1962 yılında Çorum Orman Müdürlüğü tarafından 380 hektarlık alana 150. 000 çam ağacı dikilerek oluşturulmuştur (Çorum İl Yıllığı, 1967: 232). 2009 yılında tescil edilen Sıklık Tabiat Parkı, içerisinde gözlem kulesi, seyir terasları, çocuk oyun alanları yanında fauna alanları (karaca, ceylan, geyik, yaban keçisi, yaban koyunu) ile şehrin önemli rekreasyonel alanlarındandır (http://siklik.tabiat.gov.tr/).

Foto 37: Sıklık Tabiat Parkı (Çorum – Samsun Karayolu)

Çorum – Samsun kara yolu kenarındaki diğer bir rekreasyon sahası ise Çorum Kent Ormanı'dır. Çorum – Samsun kara yolunun 6 km. uzağında yer alan Kent Ormanı, 117 hektar alana sahiptir. Çorum'un şehre yakın önemli rekreasyon sahalarındandır(https://www.ogm.gov.tr/ekutuphane/Yayinlar/Kent%20Ormanlar%C4%B1.pdf).

Çorum yakınındaki önemli rekreasyon sahalarından biri de Çatak Tabiat Parkı'dır. Şehir merkezine 22 km. uzaklıkta yer alan Çatak Tabiat Parkı, 08. 06. 1984'te Bakanlar Kurulunca Tabiat Parkı olarak kabul edilmiştir. Şehir sakinlerinin çoğunlukla hafta sonu kullandığı Çatak Tabiat Parkı'nın, çam ağaçlarıyla kaplı geniş sahası içerisinde piknik masaları, misafirhane ve içerisine çeşitli hayvanlar (kızıl geyik, karaca, yaban tavşanı, tilki vs.) için oluşturulmuş doğal yaşam ortamına sahip bölümüyle dikkat çekmektedir (www.catak. tabiat.gov.tr).

Çorum'un çeşitli kesimlerinde yer alan mezarlıklar da şehrin yeşil alanlar içerisinde değerlendirilmiştir. Bunlar; Çepni Mahallesi'nde Ulu Mezarlık ile Hıdırlık Mezarlığı, Ulukavak Mahallesi'nde Çiftlik Mezarlığı, Bayat Mahallesi'ndeki Bayat Köyü Mezarlığı ve Bahçelievler Mahallesi'ndeki Şehitlik Mezarlığı'dır.

3.3.1.8. Sanayi Alanları

Çorum'da sanayi alanlarını, sanayi siteleri ve fabrikalar olarak iki grupta ele alabiliriz. Çorum'da sanayi sitelerinin kurulduğu alanlara baktığımızda bunların bir kısmının şehrin merkezi kesiminde bir kısmının ise şehrin kenar kesimlerinde yer aldıkları görülmektedir. Şehrin ilk sanayi sitesini, 1960'lı yıllarda Gülabibey Mahallesi'nde kurulan Bakırcılar Sitesi oluşturmaktadır. Halkın "yukarı sanayi sitesi" olarak adlandırdığı Bakırcılar Sitesi'nde marangozlar, demirciler, bakırcılar, kalaycılar, traktör bakım servisleri, mobilya atölyeleri yer almaktadır. Bakırcılar Sitesi'nden sonra şehirdeki ikinci sanayi sitesi yine şehir içinde 1968'de Çepni Mahallesi'nde kurulan ve halkın "aşağı sanayi sitesi" olarak adlandırdığı sanayi sitesidir. Bu sanayi sitesinde oto elektrik, oto kaporta, oto yedek parça, oto özel servis, oto gaz bakımı, oto klima servisleri yer almaktadır.

Her iki sanayi sitesi, şehrin gelişen sanayi faaliyetlerine cevap vermeyince Mimar Sinan Mahallesi'nde 1972'de Küçük Sanayi Sitesi Kooperatifi kurulmuştur (Tekeli, 2015: 272 – 273). Çorum Sanayi Sitesinin 1988'li yıllarda bitirilmesiyle şehre hizmet vermeye başlamıştır (Foto 38). Günümüzde her iki sanayi sitesi (Aşağı ve Yukarı Sanayi Siteleri) de buraya taşınma süreci içerisindedir.

Foto 38: Çorum Sanayi Sitesi (Mimar Sinan Mahallesi)

Çorum'da fabrikaların bulunduğu alanlar ise Çorum Organize Sanayi Bölgesi, Çorum – Ankara karayolu çevresi, Çorum – İskilip karayolu çevresi ve Çorum – Osmancık karayolu çevresidir (Harita: 11). Bunlar içerisinde en çok fabrika Akkent Mahallesi'ndeki Çorum Organize Sanayi Bölgesi içinde yer almaktadır. Çorum Organize Sanayi Bölgesi'nde gıda, tekstil, mobilya ve orman ürünleri, otomotiv, kimya plastik, kağıt sektörüne ait tesisler faaliyette bulunmaktadırlar.

Çorum Organize Sanayi Bölgesi dışında şehirde fabrikaların bulunduğu diğer alanlardan biri Çorum – Ankara karayoludur. Çorum – Ankara karayolu üzerinde başta gıda endüstrisi olmak üzere metal ve makine sanayiye ait tesisler yer almaktadır. Sanayi faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir diğer önemli karayolu ise Çorum – İskilip karayoludur. Burada ağırlıklı olarak tuğla ve kiremit fabrikaları bulunmaktadır. Ayrıca Çorum – Osmancık yolu çevresinde de az sayıda (kağıt ve hazır beton) fabrika bulunmaktadır.

3.3.1.9. Toplumsal Alanlar

Şehrin kültürel ve sosyal hayatına önemli katkılar sağlayan toplumsal alanlar, şehrin çeşitli kesimlerine dağılmış durumdadır. Bunlar arasında camiler en yaygın olanlarıdır. Başta tarihi camiler olmak üzere şehrin her mahallesinde bulunmaktadır. Tarihi camiler daha çok şehrin merkezi bölgesinde yer almaktadırlar. Bu camilerin en önemlisi Saat Kulesi yakınındaki Ulu Cami (Murad – ı Rabi Cami)'dir.[4] Şehrin diğer tarihi camileri ise Gülabibey Mahallesi'ndeki Han Cami adıyla da anılan Gülabibey Cami ile Evliya Çelebi'nin Defterdar Cami olarak belirttiği Abdülbaki Paşa (Veli Paşa) Cami dir. Bu camiler dışında Çepni Mahallesi'ndeki Çakır Cami, Karakeçili Mahallesi'ndeki İnayetullah Cami, eskiden Mevlevihane ve mescit olarak kullanılan Mevlevihane Mescidi, Kale Mahallesi'nde Çorum Kalesi'nin girişindeki Kale Cami, Kellegöz Cami, Çepni Mahallesi'nde Kubbeli Cami, Hıdırlık adıyla da anılan Süheyb – i Rumi Cami, Yavruturna Mahallesi'ndeki Kulaksız Cami ve Kunduzhan Mahallesi'nde Tabakhane Cami olarak da bilinen Kunduzhan Cami'dir (Dündar, 2004 : 8 - 84).

[4] Evliya Çelebi, ünlü eseri "Seyahatnamesi'nde" Ulu Cami'nin şehirdeki diğer camilerden daha güzel olduğundan bahseder. İnşa kitabesi olmadığı için yapım tarihi bilinmeyen Ulu Cami'nin genel geçer olarak Selçuklular döneminde yapıldığı kabul edilmektedir (Tuluk, 2008: 227).

Günümüzde şehrin sosyal ve kültürel hayatına sinema, tiyatro, müze, sanat galerisi ve kültür merkezleri de katkı sağlamaktadırlar. Çorum'da açılan ilk sinema, 1935 – 1951 yılları arasında faaliyetlerini sürdüren ve mülkiyeti Özel İdare'ye ait olan Şark Sineması'dır. Sonraki dönemde şehirde çok sayıda sinema faaliyet gösterdi. Bunlardan bazıları; Yalçın Sineması (1951 – 1992), Saray Sineması (1966 – 1987), Özgür Sinema (1973 – 1982), 1954'te kurulan Turan Sineması, 1975'li yıllarda birkaç yıl kapalı kalmış ve daha sonra Rüya Sinema olarak birkaç yıl işletilerek kapatılmıştır. Çorum'da Güneş ve Zafer Sinemaları da yazlık sinema olarak işletilmiştir (https://corum.ktb.gov.tr/TR-58726/corum39da-sinema---gazanfer-eryuksel.html).

Günümüzde Üçtutlar ve Karakeçili Mahallesi'nde MB sinema salonları ile Çepni Mahallesi'nde Çorum AHL Park Cinemaximum sinema salonları faaliyet göstermektedirler.

Şehir halkının sosyal yaşantısını renklendiren kurumlardan biri de Karakeçili Mahallesi'nde yer alan Çorum Devlet Tiyatrosu'dur. Şehirdeki sosyal yaşantıya katkı sağlayan toplumsal kurumlar arasında müzeler de yer almaktadır. Bunlar içerisinde en önemlisi Gülabibey Mahallesi Cengiz Topel Caddesi üzerinde yer alan Çorum Müzesi'dir. Çorum'daki diğer müzeler ise Karakeçili Mahallesi'nde yer almaktadır. Bu müzeler Çorum Belediyesi Sanat Galerisi, Resim Müzesi ile 15 Temmuz Şehitleri Müzesi'dir (Harita: 11).

Şehir halkının sosyal yaşantısına katkı sağlayan kurumlar arasında çok amaçlı hizmet veren kültür sanat merkezleri de yer almaktadır. Bu merkezlerin şehir geneline yayılışı şu şekildedir; Akkent Kadın Kültür ve Sanat Merkezi (Akkent Mahallesi), İkbal Kadın Kültür ve Sanat Merkezi (Ulukavak Mahallesi), Mimar Sinan Kadın Kültür ve Sanat Merkezi (Mimar Sinan Mahallesi), Velipaşa Kadın Kültür ve Sanat Merkezi (Kale Mahallesi), Buhara Kadın Kültür ve Sanat Merkezi (Buhara Evler Mahallesi) ile Bahçelievler Kadın Kültür ve Sanat Merkezi (Bahçelievler Mahallesi), Bahçelievler Mahallesinde Mahmut Atalay Gençlik Merkezi, Çepni Mahallesinde Necip Fazıl Kısakürek Gençlik Merkezi, Bahçelievler Mahallesinde Bahçelievler Gençlik Merkezi, Buharaevler Mahallesinde Buhara Kültür Merkezi, Mimar Sinan Mahallesinde Mimar Sinan Gençlik Merkezi, Ulukavak Mahallesinde İkbal Gençlik Merkezi, Akkent Mahallesinde Akkent Gençlik Merkezi.

Kültür merkezleri dışında şehrin toplumsal yaşamına katkı sunan diğer kuruluşlar şunlardır; Bahçelievler Mahallesi'nde Çorum Öğretmenevi, Karakeçili Mahallesi'nde Polisevi, Atatürk Kapalı Spor Salonu, Dr. Turhan Kılıççıoğlu Stadyumu ve Adil Candemir Güreş Eğitim Merkezi, Çepni Mahallesi'nde Çorum Yeni Şehir Stadyumu, Ulukavak Mahallesi'nde Tevfik Kış kapalı spor salonu, Kale Mahallesi'nde Atıl Uzelgün Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezi, Üçtutlar Mahallesi'nde Kamile - Hacı Ahmet Akdağ Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilistasyon Merkezi, Akkent Mahallesi'nde Sevgi Evleri Çocuk Yuvası ve Kız Yetiştirme Yurdu (0 – 18 yaş kız çocukları), Engelsiz Yaşam Bakım Rehabilitasyon Merkezi ve Aile Danışma Merkezi, Mimar Sinan Mahallesi'nde Sevgi Evleri Yetiştirme Yurdu (13 – 18 yaş erkek çocuk), Üçtutlar Mahallesi Çorum Belediyesi Sosyal Tesisi ile Karakeçili Mahallesi'nde Çorum Sanayi Odası Fuar ve Sergi Kompleksi, şehrin diğer sosyal alanlarıdır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ÇORUM'UN EKONOMİK YAPISI

Çorum coğrafi konumu, doğal özellikleri (yüzey şekilleri, toprak yapısı, su kaynakları vb.) ve uygun iklim şartlarıyla bağlantılı olarak eskiden beri tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin ağırlıklı olduğu ekonomik bir yapıya sahipti. Tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle bağlantılı olarak tarihi süreç içinde bölgede ticari faaliyetlerde gelişmişti. Günümüzde Çorum şehri ekonomisi, eskiden olduğu gibi tarım, hayvancılık ve ticaret faaliyetlerinin yanı sıra, Cumhuriyet dönemiyle başlayan sanayi faaliyetlerinin de yer aldığı ekonomik bir yapıya kavuşmuştur. 1960 yılından sonra giderek hız kazanan sanayi faaliyetleri günümüz şehir ekonomisi içinde önemli bir paya sahiptir.

4. 1. Tarım Faaliyetleri

Çorum'da ekonomik hayatın en önemli sektörlerinin başında gelen tarım, ağırlıklı olarak Çorum Ovası'nda gerçekleştirilen bir faaliyettir. Çorum Ovası ve yakın çevresinin sahip olduğu fiziki etkenler (iklim, toprak, su kaynakları vb) sayesinde bölge eskiden beri önemli bir tarımsal üretim merkezidir. Tarımsal faaliyetler, ova ve vadi tabanı düzlüklerinde sulamalı ve kuru tarım, plato düzlüklerinde kuru tarım, dağlık ve tepelik sahalarda ise otlak hayvancılığı şeklinde yapılmaktadır (Şahin, 2004: 64).

Bölgede, akarsu vadileri boyunca dağılış gösteren alüvyal topraklar, Çorum'un en verimli tarım alanlarını oluşturur. Çevre dağlık alanlarda dağılış gösteren kahverengi orman topraklarında (bu topraklar çoğunlukla ağaç ve fundalıklarla kaplıdır, bu ağaçlık alanların tahrip edilmesiyle oluşturulan alanlarda) kuru tarım yapılmaktadır. Bölgedeki kolüvyal topraklarda ise verim düşük olduğundan kuru tarım yapılmaktadır (Şahin, 2004: 50-52).

Tarımsal faaliyetler, Çorum'da en eski zamanlardan beri en önemli ekonomik faaliyet kolunu oluşturmuştur. Daha önceki bölümde de (tarihsel gelişme) belirtildiği üzere Çorum ve yakın çevresini ele geçirmiş devletlerin ekonomik özelliklerinde tarımsal faaliyetler hep ön plandaydı. Nitekim araştırma sahasının en önemli devletini kurmuş olan Hititler'in de ekonomik yapısı içinde tarımsal faaliyetler çok önemliydi (Uluç, 2015: 25). Ancak Çorum'da tarımsal faaliyetlerle ilgili en önemli tarihsel

kayıtlara Osmanlı döneminde rastlanmaktadır. Bu döneme ait en eski veriler 1845 yılı temettuat defterinde yer almaktadır. Çorum'da toprak yapısının kuvvetsizliğine bağlı olarak arazinin bir kısmında tarımsal faaliyet yapılırken; diğer yarısı da sonraki yıl ekilmek üzere dinlendiriliyordu. Bu uygulamaya bağlı olarak araziler, temettuat defterinde "mezrû tarla ile gayr – ı mezrû tarla" olarak belirtilmişti. Bu tanımlamaya göre Çorum ve civarındaki toplam arazi (mezrû tarla / gayr – i mezru tarla) 5524.5 dönüm idi (Korkmaz, 2003: 250 – 251). Pamuk, duhan (tütün) dışında ekili alanlarda yetiştirilen diğer ürünler, temettuat defterlerinde mezrû ve gayr – ı mezrû tarla şeklinde kaydedilmişti. Bu defterlerdeki aşar gelirlerinden Çorum'un ekili alanlarında (mezru tarla) yetiştirilen diğer ürünler ile ilgili bilgiler de yer almaktadır. Bu defter kayıtlarına göre Osmanlı döneminde Çorum'da yetiştirilen ürünler arasında buğday, arpa, burçak, nohut, yulaf, soğan, alef, pirinç, bakla, domates ve kavun yer almaktaydı (Korkmaz, 2003: 252 – 253).

1845 Çorum temettuat defterinde Çorum'daki dikili alanlar içerisinde bağlık sahaların bulunduğuna dair kayıtlar da bulunmaktadır. 1845 temettuat defterine göre Çorum'da 1998 haneden 1309 ailenin bağlık sahası bulunmaktaydı Yine aynı temettuat defterine göre Çorum'daki bağlık sahalar, 995 dönüm idi. Bağlık sahaların en fazla olduğu mevkiler % 45,2 payla Kabaklı mevkisinde (450 dönüm) bulunurken; % 24'lik payla da Ilıca mevkisinde (239 dönüm) bulunuyordu. Aynı temettuat defterine göre bağlık sahaların kayıtlı olduğu diğer mevkiler ise şunlardı: Ayarık, Mürsel, Fetene, Çomar Deresi, Sondol, İbrahim Çayırı, Aşçılar, Develik. Bu temettuat defterine kayıtlı olmayan bazı mevkilerde de bağlık mevkiler bulunmakta idi. Bu mevkiler ise şunlardı: Köpeklik, Çoraklık, Derikuyusu. Ayrıca temettuat defterinde kayıtlı olmayıp sadece sicillerde bulunan diğer bağlık sahalar ise İçeridere, Elmalı, Poyralı ve Kapuönü bağları idi (Korkmaz, 2003: 260-262). Nitekim Evliya Çelebi de Seyahatnamesi'nde Çorum'da bulunan 4300 hanenin tamamının bağlık – bahçelik alanlar içinde yer aldığından bahsetmekteydi (Korkmaz,2003: 260).

Yine 1845 Çorum temettuat defterine göre Çorum'daki dikili arazilerin % 17,6'sını Cehri[5] ziraati yapılan sahalar oluşturuyordu (Korkmaz, 2003: 250).

[5] Cehri bitkisi boyu 1 – 2 metreyi bulan ve üzüme benzeyen meyvelerinden sarı renk boya elde edilen bir ağaççıktır (Korkmaz, 2003: 263).

Osmanlılar döneminde Çorum'a ait zirai kayıtlardan biri de 1907 tarihli Asya ve Afrika – yı Osmanî Ziraat İstatistiği idi. Bu istatistiğe göre; Çorum'da 243142 dönüm ekili arazide 12 çeşit ürün yetiştirilmekteydi. En fazla yetiştirilen ürünler buğday (126000 dönüm), arpa (80000 dönüm) ve yulaftı (24000dönüm). Yetiştirilen diğer ürünler ise darı, mısır, burçak, nohut, fasulye, mercimek, patates, afyon ve tütündü (Korkmaz, 2003: 251 – 252). 1909 Tarım istatistiğine göre ise Çorum ve köylerinde 87483 dönüm bağlık saha mevcut idi (Korkmaz, 2003: 263). 1911 Tarım İstatistiğine göre ise Çorum ve köylerinde 240.630 dönüm ekili ve dikili arazide 24 çeşit ürün yetiştirilmekteydi. Yetiştirilen ürünlerin % 90,1'ini tahıllar, % 4'ünü baklagiller, % 3'ünü patates, soğan, tütün, afyon, sarımsak, % 2,4'ünü bağ ve cehrilik, % 0,5'ini ise meyve bahçeleri oluşturuyordu. Bu tarım istatiğine göre Çorum ve köylerinde en fazla yetiştirilen ürünler buğday (160000 dönüm), arpa (53300 dönüm) ile üzümdü (5000 dönüm). Yetiştirilen diğer ürünler ise yulaf, darı, mısır, afyon, kapluca, keten, kenevir, cehri, nohut, fasulye, mercimek, patates, pancar, havuç, soğan, sarımsak, elma, armut, erik, kayısı ve cevizdir (Korkmaz, 2003: 252 – 253).

Cumhuriyet dönemi sonrasında ise Çorum'da tarımsal duruma ait ilk veriler 1927 yılına ait tarım istatistiklerinden elde edilmektedir. Bu istatistiklerde Çorum'da yetiştirilen tahıl ürünleri, baklagiller ve sanayi ürünleri yanında hayvancılıkla ilgili verilere de yer verilmiştir. Buna göre, geçmişte olduğu gibi cumhuriyetin ilk yıllarında da Çorum'da tahıl tarımının egemen olduğu anlaşılmaktadır. Gerek ekilen alan bakımından gerekse de üretim miktarı bakımından buğday en fazla yetiştirilen üründü. Buğday dışında arpa bölgede yetiştirilen diğer önemli tarım ürünüydü (Tablo 17).

Tablo 17: 1927 Yılı Tahıl Tarımı Üretim Miktarları

Ürünler	Ekilen Alan	Toplam Üretim
Buğday	336 692	10 541 038
Arpa	169 828	3 284 830
Yulaf	8 660	118 434
Mısır	7 598	88 308
Darı	1095	15 917

Kaynak: DİE, 1970

Çorum'da tarımda makineleşme daha Cumhuriyetin ilk yıllarında özendirilmişti. Ancak 1929 yılında dünyada yaşanan ekonomik buhran yetiştirilen ürünlerin fiyatlarında düşüşe neden olmuş ve üründen elde gelir tarım araçlarının yakıt masrafını karşılayamaz hale gelmiştir. Bu nedenle sonraki yıllarda Çorum'da tarımsal faaliyetler geleneksel metotlarla sürdürülmüştür. Ayrıca Cumhuriyetin ilk yıllarında Çorum'da ulaşım faaliyetlerinin yeterince gelişmemiş olması yetiştirilen ürünlerin pazarlara taşınmasına olanak vermediğinden, yetiştirilen ürünler buğday ve arpa ile sınırlı kalmıştı (Tekeli, 2015: 204 – 205).

1950 yılına gelindiğinde Çorum'da tarımsal faaliyetlerde tahıl tarımının egemenliği sürmekteydi. 1950 yılı ziraat sayımı verilerine göre bölgenin en önemli tarım ürünleri yine buğday ve arpaydı (Tablo 18). 4.623 hektar alanda yapılan buğday üretiminden 4.678 ton ürün elde edilmişti. Arpa ise 2.861 hektar alanda üretilmiş ve 3.740 ton ürün elde edilmişti (DİE, 1956).

Tablo 18: 1950 Yılı Tahıl Tarımı Üretim Miktarları

Ürünler	Ekilen Alan (Hektar)	Toplam Üretim (ton)
Buğday	4.623	4.678
Arpa	2.861	3.740
Mısır	295	218
Yulaf	169	178
Fasülye	69	49
Mercimek	46	38
Fiğ	45	39
Nohut	33	16
Çavdar	10	13

Kaynak: DİE, 1956

Çorum'da ekonominin temelini oluşturan tarım sektörü, 1950'lili yıllardan sonra ulaşım alanında ve tarım teknolojilerinde yaşanan yenilikler sonucunda gelişmeye başladı. Çorum'da gelişen ulaşım sistemi, tarımsal ürünlerin pazarlanmasında yerel ölçekten ulusal ve uluslararası pazarlara geçilmesinin önünü açtı. Tarımsal üretimdeki gelişimi sağlayan diğer unsur ise tarımsal teknolojilerin gelişmesi idi. Günümüze kadar gelen bu süreç içerisinde Çorum'da tarımsal teknolojilerin gelişimi bakımından üç dönem ayırt etmek mümkündür. Bunlardan *birinci dönem* 1950'lili yıllardan 1966

yılına kadar olan süreçtir. Bu süreçte Çorum'da traktör kullanımının sayısına bağlı olarak ekilen arazi miktarı artmış ancak modern tarımsal girdilerin (gübre, tarım ilaçları) kullanımı gerçekleşmediğinden tarımsal verimlilikte artış olmamıştır. Diğer bir deyişle bu dönemde sadece traktörlerin sayısı artmıştır. 1966 ile 1976 yılları arasını kapsayan *ikinci dönemde* ise Çorum'da bir yandan tarımsal araçlarının sayıca artışı sürdürülürken, diğer yandan yüksek verimli kültür türleri, gübre ve tarımsal mücadele ilaçlarının kullanımıyla ürün artışı meydana gelmiştir. *Üçüncü dönem* ise 1976 yılında uygulanmaya konulan "Çankırı – Çorum Kırsal Kalkınma" projesinden günümüze kadar olan süreci içine almaktadır (Tekeli, 2015: 239 – 240). Çankırı ve Çorum il topraklarını kapsayan proje ile tarımsal üretimin artırılması ve kırsal kesimdeki yaşam seviyesinin yükselmesi amaçlanmıştı. Projenin amacı, alt yapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi, yoğun bir tarımsal eğitim ve etkin bir kredilendirme faaliyetleriyle kırsal kalkınmayı sağlamaktı. Proje kapsamında çiftçilerin eğitimi sürdürülmüş, 60.000 dolayında üretici aileye 1976'dan 1981 Ağustos ayı sonuna kadar yaklaşık 3 milyar TL. tutarında kısa ve orta vadeli krediler dağıtılmıştı. Yine bu proje kapsamında gübre ve tarım ilacı kullanımının artırılması için çalışmalar hızlandırılmıştı. 1975'te toplam gübre kullanımı 39.000 ton iken, 1980'de 120.000 tona yaklaşmış ve böylece hektar başına kullanılan gübre 16 kilogramdan 49 kilograma yükselmişti. Tarımsal ilaç kullanımı ise 1978'de 78.6 ton iken; 1980'de 247.2 tona yükselmişti. Çankırı – Çorum projesi sayesinde buğday üretimi, proje öncesinde 340.000 ton iken, 1981'de 512.000 tona yükselmiş, baklagil üretimi 5 katına, yem üretimi ise 7 katına yükselmiştir (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 2059).

Günümüzde de Çorum'da tarımsal faaliyetlerin temelini, geçmişte olduğu gibi tahıl tarımı oluşturmaktadır (Foto 39). En çok yetiştirilen tahıl ürünlerini buğday, arpa, yulaf, çavdar, fasulye ve mısır oluşturmaktadır (Tablo 19). Buğday, Çorum'da ekilen alan (354.133 dekar) ve üretim miktarı (77.193 ton) bakımından bölgenin en önemli tahıl ürününü oluşturmaktadır (Tablo 19). Çoğunlukla kışlık buğday olarak ekilen buğday, yetişme koşulları bakımından ekim ayında ekilmekte; hasadı da yerel farklılıklara bağlı olarak haziran ayı sonunda başlayarak temmuz ayı sonuna kadar sürmektedir. Ekonomik karlılığı bakımından yetiştirilen buğday türleri arasında en verimli topraklarda makarnalık buğday, en verimsiz topraklarda Topbaş, orta verimli topraklarda ise ekmeklik buğday ekilmektedir. Diğer bir ifadeyle taban arazilerinde

makarnalık buğday, yamaçlarda ekmeklik ve sırtlarda topbaş ekilmektedir (Şahin 2004: 88 - 89). Buğdayı, ekilen alan ve üretim miktarı bakımından takip eden diğer önemli tahıl ürünleri arpa ve yulaftır. Arpa, 246.151 dekar alanda üretilmekte 46.579 tonluk üretim elde edilmekte, yulaf ise 860 dekar alanda üretilmekte ve 189 tonluk üretim sağlanmaktadır (Tablo 19).

Foto 39: Şehir Çevresinde Yer Alan Tarım Alanları (Akkent Mahallesi)

Tablo 19: Çorum'da Yetiştirilen Tahıllar

Tarım Ürünleri	Ekilen Alan (da)	Üretim (Ton)
Buğday	354.133	77.193
Arpa	246.151	46.579
Yulaf	860	189
Mısır (Dane)	855	567
Çavdar	581	128
Fasulye (Kuru)	200	30

Kaynak: TÜİK, 2020

Çorum'da hayvancılık faaliyetleri için gerekli yem bitkileri de yetiştirilmektedir (Tablo 20). Mısır, fiğ ve yonca Çorum'da yetiştirilen önemli yem bitkilerini oluşturmaktadır. Çorum'da en fazla üretimi yapılan yem bitkisini ise mısır (silajlık) oluşturur. Bu bitkiyi yonca (yeşil ot) ve fiğ (yeşil ot) izlemektedir (TÜİK, 2020).

Tablo 20: Çorum'da Yetiştirilen Yem Bitkileri

Yem Bitkileri	Ekilen Alan (da)	Üretim (Ton)
Mısır Silajlık	13. 000	72.000
Fiğ (Yeşil Ot)	6.000	7. 200
Yonca (Yeşil Ot)	5.980	23.920

Kaynak: TÜİK, 2020

4. 1. 1. Sebze ve Meyve Üretimi

Çorum'da tarımsal faaliyetler içerisinde yer alan sebze yetiştiriciliği iç tüketime yönelik olarak yapılmaktadır. Çorum'da yetiştirilen sebzeler domates, fasulye, hıyar, biber, patlıcan, soğan, pırasa, ıspanak, lahana, bamya, marul, kavun ve karpuzdur (Tablo 21). Bu ürünlerden domates 3.571 dekar alandaki üretimle (11.920 ton) ile başta gelmektedir. Onu 1.202 dekar alan ve 724 ton ile fasulye (taze), 1.156 dekar alan ve 8.792 ton ile hıyar (sofralık) takip etmektedir (Tablo 21).

Çorum'da sebze yetiştiriciliği yanında meyve yetiştiriciliği de iç tüketime yönelik olarak yapılmaktadır. Çorum'da yetiştirilen başlıca meyveler ceviz, üzüm, elma, kiraz, vişne, şeftali, armut, ayva, erik, badem ve kayısıdır (Tablo 22). Ceviz, ekilen alan (9.022 dekar) ve üretim miktarı (1.056 ton) bakımından Çorum'da yetiştirilen en önemli meyvedir. Ceviz dışında üzüm bölgede yetiştirilen diğer önemli bir meyvedir. Üzümün sofralık çekirdekli türü 4.010 dekar alanda (1.114 ton) üretilirken, şaraplık üzüm ise 3.403 dekar alanda üretime (2.521 ton) sahiptir. Çorum'da yetiştirilen meyveler arasında elma da çeşitli türleri ile dikkat çekmektedir. Golden elma türü 672 dekar alanda üretilmektedir (478 ton). Bölgede yetiştirilen diğer bir meyve kirazdır. Toplam 6.625 dekar alanda üretimi (2. 531 ton) yapılmaktadır (Tablo 22).

Tablo 21: Çorum'da Yetiştirilen Sebzeler

Sebzeler	Ekilen Alan (da)	Üretim (Ton)
Domates (Sofralık)	3. 571	11.920
Fasulye (Taze)	1.202	724
Hıyar (Sofralık)	1.156	8.792
Kavun	659	923
Ispanak	605	393
Domates (Salçalık)	450	1.575
Biber (Sivri)	418	268
Marul (Kıvırcık)	379	431
Karpuz	350	630
Patlıcan	255	172
Pırasa	157	173
Barbunya Fasulye (Taze)	150	105
Soğan (Taze)	152	103
Lahana (Beyaz)	100	240
Bamya	80	26

Kaynak: TÜİK, 2020

Tablo 22: Çorum'da Yetiştirilen Meyveler

Meyveler	Ekilen Alan (da)	Üretim (Ton)
Ceviz	9.022	1.056
Kiraz	6.625	2.531
Üzüm (Sofralık Çekirdekli)	4.010	1.114
Üzüm (Şaraplık)	3.403	2.521
Elma (Golden)	672	478
Elma (Diğer)	525	309
Elma (Grannysmith)	405	212
Elma (Amasya)	401	287
Elma (Starking)	392	279
Armut	100	786
Ayva	87	221
Erik	82	736
Badem	74	77
Şeftali	52	608
Vişne	51	174
Kayısı	50	570

Kaynak: TÜİK, 2020

4.2. Hayvancılık

Çorum'da hayvancılık faaliyetleri eskiden beri tarımsal faaliyetlerle birlikte yürütülmekteydi. Günümüzde de hayvancılık Çorum'un önemli ekonomik faaliyetlerinden biri olmayı sürdürmektedir.

Çorum'da hayvancılığın geçmişine ait en önemli izlere Hititler döneminde rastlanmaktadır. Yapılan araştırmalar ışığında Hitit metinlerinde at, katır, eşek, sığır, domuz, kümes hayvanları ve arıcılıkla ilgili bilgilere rastlanmıştır (Memiş, 2013: 262).

Osmanlılar döneminde de Çorum'da hayvancılık faaliyetleri, tarımsal faaliyetlerle beraber yürütülen önemli bir ekonomik faaliyetti. 1845 Çorum temettuat defterine göre şehirde 3.833 tane çeşitli hayvan türleri yetiştirilmekteydi. Bu dönemde Çorum'da yetiştirilen hayvan türleri çeşitli amaçlar için kullanılmaktaydı. Yük taşımacılığında merkep, katır, beygir ve deve kullanılırken, koşum işlerinde öküz ve manda gücünden yararlanılmıştı. Et ve süt tüketimi içinse başta inek olmak üzere çeşitli hayvanlar yetiştirilmekteydi. 1845 Çorum temettuat defterine göre şehirde en çok beslenen büyükbaş hayvan sağmal sığır inekti (843 tane). Çorum'da 1998 haneden 558'inin bir sığır ineği vardı. Çorum'da tarım alanlarının sürülmesi için koşum hayvanları da (kara sığır öküzü, camus öküzü) besleniyordu. 1845 Çorum temettuat defterine göre şehirde 56 hanenin 129 tane kara sığır öküzü bulunurken; 21 hanenin de 45 tane camus öküzü vardı. Çorum'da bağ ve bahçeye gitmek, yük taşımak için de hayvanlar yetiştiriliyordu. 1845 temettuat defterine göre Çorum'da en çok beslenen yük hayvanı erkek merkepti. Çorum'da 778 hane 788 adet erkek merkebe sahipti. Şehirde yük hayvanı olarak yetiştirilen beygir ise 192 hanede 227 tane idi. Beygir, ayrıca şehirlerarası nakliyecilikte de kullanılmakta olup; 192 haneden 12'si de katırcılık denilen nakliyecilik mesleğiyle uğraşıyordu. 1845 temettuat defterine göre Çorum'da yetiştirilen diğer hayvanlar ise şunlardı: Sağmal camus ineği, dölsüz sığır ineği, dölsüz camus ineği, buzağı, düve, tosun, dana, malak, maya merkep, dölsüz merkep, sıpa, kısrak, tay, dölsüz kısrak, katır, esb. (Korkmaz, 2003: 269 - 272).

Osmanlılar döneminde Çorum'da büyükbaş hayvancılığın yanında küçükbaş hayvancılıkta önemli bir ekonomik faaliyet koluydu. 1845 Çorum temettuat defterine göre şehirde 1998 hanede toplam 4.919 tane küçükbaş hayvan yetiştirilmekteydi. Çorum'da en fazla yetiştirilen küçükbaş hayvanlar ise sağmal koyun ve kuzu ile

sağmal keçiydi. İlgili temettuat defterine göre şehirde 240 hanede 1.219 sağmal koyun; 238 hanede de 1.117 tane kuzu yetiştirilmekteydi. Yine aynı temettuat defterine göre şehirde 202 hanede 1.060 sağmal keçi yetiştiriliyordu. Çorum'da yetiştirilen diğer küçükbaş hayvanlar ise şunlardı: oğlak, erkek keçi, dölsüz keçi, erkek koyun, dölsüz koyun (Korkmaz, 2003: 273).

Cumhuriyet döneminde de hayvancılık Çorum'un başlıca ekonomik faaliyet kollarından biri olmayı sürdürdü. Cumhuriyet döneminde hayvancılığa ait ilk verilere 1927 yılında yapılan D.İ.E. verilerinden elde ediyoruz. Bu istatistikte hayvan türleri çeki hayvanları (öküz, eşek, manda, at, kısrak, katır, deve), çiftlik hayvanları (inek, düve, dana, buza, manda ineği, manda düvesi, manda danası, manda boğası), küçükbaş hayvanları (koyun, tiftik keçisi, keçi) ve kümes hayvanları (tavuk, horoz, hindi, kaz, ördek) olarak gruplandırılmıştı. Buna göre Çorum'da çeki hayvanları içinde sayıca en fazla öküz (61 265) (Tablo 23) yetiştirilirken, çiftlik hayvanları içinde en fazla beslenen hayvan inekti (49 299) (Tablo 24). Küçükbaş hayvanlardan en fazla yetiştirilen hayvan koyun (157 838) (Tablo 25) iken; kümes hayvanları içinde ise en fazla tavuk ve horoz (148 600) (Tablo 26) yetiştirilmekteydi (DİE, 1970).

Tablo 23: Çorum İlindeki Çeki Hayvan Sayıları

Hayvanlar	Adet
Öküz	61 265
Eşek	30 631
Manda	12 698
Kısrak	3 394
At	2 944
Kısrak	2 093
Katır (Ester)	801
Deve	480

Kaynak: DİE, 1970

Tablo 24: Çorum İlindeki Büyükbaş Hayvan Sayıları

Hayvanlar	Adet
İnek	49 299
Dana	21 418
Düve	12 495
Manda İneği	8 435
Manda Danası	8 387
Buza	4 560
Manda Düvesi	2 780
Manda Buğası	925

Kaynak: DİE, 1970

Tablo 25: Çorum İlindeki Küçükbaş Hayvan Sayıları

Hayvanlar	Adet
Koyun	157 838
Tiftik Keçi	127 325
Keçi	110 030

Kaynak: DİE, 1970

Tablo 26: Çorum İlindeki Kümes Hayvanları

Hayvanlar	Adet
Tavuk – Horoz	148 600
Hindi	5 559
Kaz	4 079
Ördek	555

Kaynak: DİE, 1970

1950 yılında yapılan Devlet İstatistik Enstitüsü ziraat sayımı neticelerine göre Çorum'da yetiştirilen başlıca hayvanlar küçükbaş hayvanlar (koyun, tiftik keçisi, kıl keçisi) büyükbaş hayvanlar (sığır, manda), çeki hayvanları (öküz, eşek, at, manda öküzü, katır, manda ineği, inek) ve kümes hayvanları (kaz, hindi) olarak gruplandırılmıştı. Buna göre Çorum'da en fazla yetiştirilen küçükbaş hayvan koyun (9 941) (Tablo 27) iken; en fazla yetiştirilen büyükbaş hayvan ise sığırdı (6 965), (Tablo 28). Yine aynı verilere göre çeki hayvanları içerisinde en fazla yetiştirilen hayvan eşek (1 904) (Tablo 29) iken; en fazla yetiştirilen kümes hayvanı da kaz (542) (Tablo 30) idi.

Tablo 27: Çorum'daki Küçükbaş Hayvan Sayıları

Hayvanlar	Adet
Koyun	9 941
Tiftik keçisi	3 398
Kıl keçisi	2 945

Kaynak: DİE, 1956

Tablo 28: Çorum'daki Büyükbaş Hayvan Sayıları

Hayvanlar	Adet
Sığır	6 965
Manda	2 397

Kaynak: DİE, 1956

Tablo 29: Çorum'daki Çeki Hayvanları Sayısı

Hayvanlar	Adet
Eşek	1904
Öküzler (iş hayvanları)	1 486
Eşek (iş hayvanı)	1 471
At	1110
At (iş hayvanı)	647
Manda öküzleri (iş hayvanları)	539
Katır	101
Manda inekleri (iş hayvanları)	74
Katır (iş hayvanı)	66
İnekler (iş hayvanları)	16
Deve	9

Kaynak: DİE, 1956

Tablo 30: Çorum'daki Kümes Hayvan Sayısı

Hayvanlar	Adet
Kaz	542
Hindi	269

Kaynak: DİE, 1956

Çorum'da uzun yıllar boyunca ilkel bir şekilde sürdürülen hayvancılık faaliyetleri, 1976 ile 1982 yılları arasında uygulanan Çankırı- Çorum Kırsal Kalkınma Projesi ve 1985'te başlayıp 1992'de sona eren "Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu" projeleri sayesinde gelişme sağladı. Bu projeler sayesinde hayvan barınakları modern bir hale getirildi. Yaklaşık 2000 ahır ve ağıl yeniden inşa edilip; 1000 ahır da teknik ve hijyenik şartlara kavuştu. D.P.T tarafından uygulanmaya konan "Kaynak Kullanımı Destek Primi" projesiyle de tavukçuluk, yumurtacılık ve hindi üretimi ülke üretiminin % 15'ini karşılar hale geldi (Şahin, 2004: 63 – 64). Sonraki yıllarda kentleşmenin artması yanında Çorum Şeker Fabrikası'nın (şekerin üretilmesi aşamasında ortaya çıkan melasın yem sanayinde kullanılması ve çıkan küspenin de hayvan yemi olarak kullanılması) açılması da şehirdeki besi hayvancılığı faaliyetlerinin artmasını sağlamıştır.

Günümüzde de Çorum'da hayvancılık faaliyetleri, küçükbaş, büyükbaş ve kümes hayvancılığı şeklinde sürdürülmektedir. Çorum'da küçükbaş hayvancılık faaliyetleri koyun ve keçi yetiştiriciliği şeklindedir. Küçükbaş hayvancılıkta et ve kıl üretimi için çeşitli türleri ile koyun (43.430 tane, yerli ve diğer ırklar) ve keçi (10.771 tane, kıl keçisi ve diğer ırklar) yetiştiriciliği yapılmaktadır (Tablo 31). Küçükbaş

hayvancılık ile beraber yürütülen büyükbaş hayvancılıkta et ve süt üretimi önem kazanmaktadır Çorum'da en fazla yetiştirilen büyükbaş hayvan ise süt sığırıdır (32.696 tane). Buzağı ve dana (12.525 tane) ise şehirde en fazla yetiştirilen diğer büyükbaş hayvanlardır (Tablo 32). Ayrıca Çorum'da hayvancılık faaliyetleri içerisinde yük hayvanları (eşek, at ve katır) da yer almaktadır. Yük hayvanları içerisinde 168 adet ile eşek en fazla yetiştirilen türdür (Tablo 33).

Tablo 31: Çorum'da Yetiştirilen Küçükbaş Hayvan Sayıları

Hayvan Türleri	Hayvan Sayıları
Koyun (Yerli ve diğer ırklar)	43.430
Keçi (Kıl keçisi ve diğer ırklar)	10.771
Koyun (Merinos)	3.054
Keçi (Tiftik)	176

Kaynak: TÜİK, 2020

Tablo 32: Çorum'da Yetiştirilen Büyükbaş Hayvan Sayıları

Hayvan Türleri	Hayvan Sayıları
Süt Sığırları	32.696
Buzağı ve Dana	12.525
Kültür Sığır	7.078
Melez Sığır	3.167
Yerli Sığır	101
Manda	35

Kaynak: TÜİK, 2020

Tablo 33: Çorum'da Yetiştirilen Yük Hayvan Sayıları

Hayvan Türleri	Hayvan Sayıları
Eşek	168
At	19
Katır	11
Deve	3

Kaynak: TÜİK, 2020

Çorum'da büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık yanında kümes hayvancılığı da önemlidir. 2020 TÜİK verilerine göre Çorum'da kümes hayvancılığında en fazla yetiştirilen hayvanlar 4.653.000 adetle yumurta tavukçuluğu ile 15.400 adetle kazdır. Ayrıca bölgede hindi, ördek ve beç tavuğu üretimi de yapılmaktadır (Tablo 34) (TÜİK, 2020).

Tablo 34: Çorum'da Kümes Hayvanları Sayısı

Kümes Hayvanları	Hayvan Sayıları
Yumurta Tavukçuluğu	4.653.000
Kaz	15.400
Hindi	2.300
Ördek ve Beç Tavuğu	915

Kaynak: TÜİK, 2020

Çorum'da hayvancılık faaliyetleri içerisinde arıcılık faaliyetleri de yer almaktadır. 2020 TÜİK verilerine göre Çorum'da arıcılık faaliyeti gösteren 90 işletmede 117. 9 ton doğal bal üretimi yapılmaktadır (TÜİK, 2020).

4. 3. Ticaret Faaliyetleri

Çorum'da ticari faaliyetlerin temeli Antik Çağ'a kadar inmektedir. Asurlular, şehir beylerine vergi ödemek koşulu ile ve onların himayesi altında şehir dışına "Karum" ya da "Vabartum" adı verilen pazar mahalleleri kurmuşlardı. Asurlular, bu pazar mahallelerinden birini Hattuşaş'da (Boğazköy) kurmuşlardı (Memiş, 2013: 74 – 75). Asurlular, 200 – 250 merkepten oluşan kervanla Anadolu'nun çeşitli bölgelerine esans, kumaş ve kalay götürüp, karşılığında deri, simli kurşun, gümüş ve altın alıyorlardı. Asurlular, getirilen malların gerek yollarda korunması gerekse de saraylarda depolanmasını sağlayan şehir beylerine mallarından vergiler verirlerdi (Uluç, 2015: 31). Paranın henüz kullanılmadığı Hititler döneminde ise alış veriş, takas esasına göre yapılmakta idi. Mallar, gümüş külçe ve çubuklara göre değiştiriliyordu. Ayrıca Hitit kanun koyucular, yaptıkları kanunlarla tahıl ve hayvan ürünleri, hayvan fiyatları ve dokuma ürünlerinin fiyatlarını belirliyorlardı (Uluç, 2015: 25).

Selçuklular döneminde Çorum'un ticari hayatı gelişmemişti. Çorum, sahip olduğu coğrafi konumuna bağlı olarak Selçuklu dönemindeki kervan yolları üzerinde yer almamaktaydı. Bu dönemde Karadeniz'deki Sinop ve Samsun limanlarına ulaşan kervan yolları, Çorum'un doğu ve batısından geçmekte idi. Nitekim Çorum'da Selçuklular dönemine ait kervansaray inşa edilmediği görülmektedir (Bakırer, 2015: 61).

Osmanlılar döneminde de Çorum, coğrafi konumu nedeniyle dönemin önemli ticaret yollarının uzağında kalmış; bu nedenle ticari hayatı çok fazla gelişememişti.

Buna rağmen bu dönemde Çorum'un ticari hayatına ait ilk kayıtlı bilgilere Fatih Sultan Mehmet döneminde tutulan tahrir defterlerinde rastlanmaktadır. 1455/1456 tahririne göre Çorum'da vergi veren nüfusun 37 farklı ticaret kolunda faaliyet gösterdiği belirtilmiştir. Bu ticaret kolları içinde en kalabalık meslek kollarını 23 kişi ile sofçular oluşturmaktaydı. Onları 17 kişi ile tabaklık ve 15 kişi ile de deri eşyası imalatı oluşturmaktaydı. Tahrir defteri kayıtlarına göre diğer meslekler; 12 kişi boyacı, 6 kişi hayyat (terzi), 9 kişi bez ve ipek tüccarı, 5 kişi külahçı, 1 kişi abacı, 4 kişi kuşakçı olarak faaliyet gösteriyordu (Faraqhı, 2015: 98). Fatih döneminde Çorum'un bölgelerarası ticaretine ait en önemli ilişki ise şehrin İstanbul'un iaşesine katkı sağlamasıydı. Zorunlu satışlar biçiminde olan malların başında ise buğday gelmekteydi (Faraqhı, 2015: 99).

XIX. yüzyılda Çorum'daki ticari faaliyetlere ait ilk bilgilere, 1845 temettuat defterinde rastlanmaktadır. Buna göre şehrin temel geçim kaynağını tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. Bu dönemde Çorum'da küçük ölçekte ticarethaneler (412 dükkan) bulunmaktaydı (Çavdar, 2016: 586). Bu dükkanların 209 tanesi sahipleri tarafından işletilirken, 203'ü kiracılar tarafından işletilmekteydi (Korkmaz, 2003: 308). Yine aynı temettuat defterine göre bu dükkanlar 58 farklı iş kolunda faaliyet göstermekteydiler (Tablo 38). Bunlar içinde 98 adet ile terziler ilk sırada yer alırken, onları 90 adet ile dikici esnafı, 50 adet ile debbağ (derici), 37 adet ile oduncu, 35 adet ile bezzaz, 32 adet ile muytab (kıl dokuma) ve 30 adet ile semerci esnafı izlemekteydi. Aynı kayıtlarda şehirde 191 kişinin ırgatlık (reçberlik) yaptığı, 50 kişinin amelelik, 30 kişinin Teb'alık (Azablık) yaptıkları belirtilmektedir (Tablo: 35) (Çavdar, 2016: 584).

Osmanlı döneminde Çorum'un ticari hacmini mevcut ticari kayıtlar dışında, şehirdeki ticari canlılığın sembolü olan hanlardan da anlamak mümkündür. XVI. yüzyılın ikinci yarısında sayıları dört ya da beş tane olan hanların varlığı burada ticari hayatın önemli olduğunu göstermektedir. Bu hanlar içerisinde en önemlisi 1576 -1577 yılına ait vakıflar listesinde yer alan Kanuni Sultan Süleyman döneminde Çorum'da sancakbeyi Gülabi Bey tarafından yapılan kervansaraydır. Bunun dışında 1595 – 1596 yılında Helvacıoğlu Mahmut Çavuş, Kapan, Kadıasker ve Taceddin Paşa gibi hanlar faaliyet göstermekteydiler. Bu dönemde hanlar ticari kullanımları dışında Osmanlı idaresi altında buğday, arpa, yağ ve bal toplayan görevlilerin deposu olarak da kullanılmaktaydı (Faraqhi, 2015: 98). Bu dönemde hanlar ticari kullanımları dışında

Tablo 35: 1845 Çorum Temettuat Defterine Göre Meslek Grupları

Sıra	İş Kolları	Adet	Sıra	İş Kolları	Adet
01	Irgat (Rençber)	190	30	Leblebici	8
02	Terzi	98	31	Kalaycı	7
03	Dikici	90	32	Bakırcı	7
04	Debbağ (Derici)	50	33	Börekçi	7
05	Amele	50	34	Çerci	7
06	Oduncu	37	35	Nalıncı	6
07	Bezzaz (Manifaturacı)	35	36	Bakkal	6
08	Katırcı Taifesi (Nakliyeci)	35	37	Penbeci (Pamukçu)	6
09	Muytab (Kıl Dokuma)	32	38	Kilimci	5
10	Semerci	30	39	Çulha	5
11	Teb'a (Azab)[6]	30	40	Eskici	5
12	Tüccar	25	41	Kasap	5
13	Kahveci	25	42	Köşger[7]	5
14	Berber	24	43	Tuzcu	5
15	Duhancı (Tütüncü)	20	44	Sıvacı	4
16	Değirmenci	19	45	Tüfenkçi	4
17	Demirci	19	46	Tellak	3
18	Dülger (Marangoz)	19	47	Hallac (Pamuk Atan)	3
19	Manav	17	48	Kazzaz (İpekçi)	3
20	Attar (Baharatçı)	17	49	Kaltakcı[8]	3
21	Muallim – i Sıbyan	16	50	Neccar	2
22	Müderris	15	51	Aşçı	2
23	Saraç	15	52	Kuyumcu	2
24	Helvacı	11	53	Taşçı	2
25	Hizmetkâr	10	54	Urgancı	2
26	Kizir[9]	10	55	Tarakçı	2
27	Keçeci	9	56	Kılıççı	1
28	Haffaf (Kavaf)	9	57	Barutçu	1
29	Nalband	9	58	Tabib	1

Kaynak: Çavdar, 2016: 584 - 585

[6] Teba (Azab): Anadolu'da çiftlik işlerinde çalıştırılmak üzere bir yıllığına tutulan erkek hizmetçi.
[7] Köşger: Ayakkabı tamircisi.
[8] Kaltak: Hayvan üzerinde oturmak için kullanılan eyerin tahta kısımlarına verilen isim.
[9] Kizir: Köy muhtarının kahyası.

Osmanlı idaresi altında buğday, arpa, yağ ve bal toplayan görevlilerin deposu olarak da kullanılmaktaydı (Faraqhi, 2015: 98). Evliya Çelebi ise Seyahatnamesinde XVII. yüzyılda Çorum'da isimlerini belirtmeden 7 hanın varlığından bahsetmekteydi (Korkmaz, 2003: 303).

Çorum'un ticari hayatına ait bilgileri sonraki yıllarda tutulan çeşitli kayıtlarda da rastlanmaktadır. Bunlardan Ankara vilayet salnamelerine göre Çorum'da 1890 -1893 tarihlerinde 7 tane, 1902'de 13 tane, 1907'de ise 6 han faaliyet göstermekteydi (Korkmaz, 2003: 303).

Osmanlılar döneminde Çorum'daki ticari canlılığı açıklayan diğer bir unsur çarşılardı. 16. yüzyılda tutulan vakıf kayıtlarında, vakıflara gelir sağlayan dükkanların kira ücretleri ve bulundukları çarşılar belirtilmekteydi (Faraqhi, 2015: 96). Buna göre 16. yüzyılda Çorum'da bakkallar, ekmekçiler, helvacılar, börekçiler, allaflar, kazzazlar, takkeciler, bezzazlar, hayyatlar, sabbagin, debbağlar, pabuççular, haffaflar, saraçlar, haddadlar, nalbendler ve kuyumcular olmak üzere 17 tane çarşı mevcuttu (Faraqhi, 2015:118). Şeriyye sicillerinde Çorum'daki çarşılar, bazen çarşı bazen de sokak olarak kaydedilmişti. Şeriyye sicillerine göre ise XIX. yüzyılda Çorum'da debbağlar, demirciler, bezzâzlar, helvacılar, kuyumcular, kürekçiler, serçiler, dikiciler, tüfenkçiler, serrâclar, uzunçarşı, kürekçiler, attarlar, semerciler, leblebiciler, tahmis, celeb, tuzcular, eskiciler, mûytâblar, uncular, haffâflar, çarıkçılar, hamidiye, dülger ve bakkâliyan hizmeti veren çarşılar vardı. Bu çarşıların yanında Pazar Mahallesi yakınında Çöplük Çarşısı ya da Çöplük Meydanı denilen yerde de dükkanlar yer alıyordu. Aynı kaynaklara göre Çorum'da un, pekmez ve ekin pazarı olarak üç pazar ismi de yer almaktaydı (Korkmaz, 2003: 306).

Çorum'da Osmanlı dönemi boyunca tarım, hayvancılık ve ticarete dayalı ekonomik yapı, Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam etti (Tekeli, 2015: 229). Cumhuriyetin ilk yıllarında Çorum'da ticareti yapılan en önemli ürün buğdaydı. Çorum'da yetiştirilen Durun (Üveyik) buğdayı ununun irmik ve makarna yapımına çok uygun olması, bu ürünü yurt genelinde rağbet gören tarımsal bir ürün haline getirmişti. Bu buğday türü ve ununun ticareti Karadeniz'de Sinop'tan Hopa'ya, Orta Anadolu'da Ankara'dan Kayseri'ye ve batıda İstanbul'a kadar yayılmıştı. (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 2063). Buğday ticaretinin yaygınlığı ve elde edilen gelirin fazla

olması, şehirde un sanayisinin gelişmesine zemin oluşturmuştu (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 2063).

Çorum'da ticari faaliyetlerine gelişmesine ilişkin önemli kuruluşlardan biri Çorum Ticaret Sanayi Odası'dır. 1913 yılında 12 üyeyle kurulan odanın 1923'te üye sayısı 49'a, 1927 yılında da 69'a yükselmişti. Oda bünyesindeki tüccarlar, bir yandan yörenin afyon, tiftik, dakik, zahire, kereste gibi ürünlerini değerlendirirken; diğer taraftan manifatura, attariye ve hırdavat gibi ürünleri şehir dışından getirerek ihtiyaçları gidermekteydiler (Tekeli, 2015: 211).

Çorum (Çerikli) Ankara kara yolu projesinin 1955 yılında tamamlanmasıyla şehrin ekonomik yapısında ciddi kazanımlar oluştu. 1950 öncesinde sadece Samsun'a bağlı bir şehir olan Çorum'un ülkedeki konumu artık bu kara yolu sayesinde değişti. İlin temel ulaşım eksenini oluşturan bu karayolu, İç ve Güneydoğu Anadolu'yu Merzifon ve Samsun üzerinden tüm Karadeniz şehirlerine ve kasabalarına bağlamaktaydı. Bu yolun gelişmesi ile Çorum'un sebze ve diğer gıda maddelerinin Güney Anadolu'dan temin edilmesi kolaylaşmış; diğer taraftan şehrin ürünlerinin Doğu Karadeniz ve Kuzeydoğu Anadolu şehirlerine pazarlanmasının önü açılmıştı. Kısaca bu karayolunun gelişmesi, yolcu ve yük taşımasında motorlu araçlara geçişini de hızlandırmış; Çorum'un hem kendi hinterlandına hem de ulusal ve pazara erişebilirliğini ucuz ve hızlı kılmıştı (Tekeli, 2015: 235 – 236).

Çorum'da karayolu ulaşımının gelişmesi ile sanayi ürünlerinin pazarlama imkânları da artmıştı. Çorum'da 1957'de faaliyete geçen Çorum Çimento Fabrikası ürettiği ürünleri Ankara, Çankırı, Samsun, Yozgat, Amasya ve Kastamonu illerine göndermekteydi (Tekeli, 2015: 249). 1970'li yıllarda tuğla ve kiremit sanayisinin ürettiği ürünler Marmara (İstanbul, Bolu başta olmak üzere), Karadeniz (Sinop'tan Hopa'ya) ve güneyde Adana'ya kadar pazarlanabiliyordu (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 2061). 1970'li yılların sonunda da il dışına şeker pancarı, buğday, arpa, mercimek, canlı hayvan, fasulye, tiftik ve yapağı gibi tarım ürünleri yanında çimento, un, tuğla – kiremit, bakır eşya ve bisküvi gibi ürünler satılmıştı. 1976'da il dışına satılan ticari malların % 60'ını tarım ürünleri (buğday, arpa vs.) oluşturmakta idi (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 2056 - 2063).

4. 3. 1. Ticaretin Günümüzdeki Durumu

Çorum'da Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım ürünlerinin alınıp satılmasıyla süren ticari faaliyetler, sonraki yıllarda yerel hammaddeyi kullanan sanayi faaliyetleri ile çeşitlenmiştir. Günümüzde Çorum Sanayi ve Ticaret Odası'na bağlı toplam 3.863 ticari kuruluş, şehirde ticaret faaliyetlerini sürdürmektedir (Foto 40) (Tablo 36). Bu kuruluşların 726'sını anonim şirket, 1826'sını limited şirket ve 1311'ini ise özel şahıs kuruluşları oluşturur. Çorum'da faaliyet gösteren ticari şirketler arasında her çeşit gıda perakende ticareti yapan anonim şirketler (154 tane) yanında, her türlü alt yapı, bina, inşaat ve yapım işlerinde faaliyet gösteren limited şirketler (188 tane) ve şahıs firmaları (461 tane) bulunmaktadır (Tablo 36).

Foto 40: OLMUKSAN (Ankara Yolu Üzeri)

Çorum'daki ticari işletmeleri meslek gruplarına göre değerlendirdiğimizde; bakkalların (589 adet) ilk sırada yer aldıklarını onları kahvehane, çay bahçesi ve çay ocağı (316 adet) işletmecileri ile tuhafiye imalatı ve ticaretiyle uğraşan işletmelerin (195 adet) izlediği görülmektedir (Tablo 37).

Tablo 36: Çorum'da Ticari Kuruluşların Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı

Faaliyet Alanları	Anonim Şirket	Limited Şirket	Gerçek Kişi
Tarım ve Tarım Ürünleri	32	72	59
Hayvan ve Hayvansal Ürünler	17	115	23
Tüm Gıda ve Temizlik Mad.	26	101	27
Her Çeşit Gıda Perakende Ticareti	154	24	18
Orman ve Ağaç Ürünleri	9	43	16
Görsel Yazılı Basın Hizmetleri Dijital Ürünler	24	57	43
Kıymetli Metallerin Mücevher Faaliyetleri, Spor, Eğlence ve Hediyelik Amaçlı Ürünler	17	13	29
Tıbbi Ürünler, Itriyat, Sağlık ve Her Türlü Eğitim Hizmetleri	37	137	42
Elektrik, Elektronik Eşya ve Dayanıklı Tüketim Malları	6	44	24
Tekstil, Ev Tekstili ve Deri Ürünleri	54	85	57
Her Türlü Taşımacılık	34	102	43
Her Türlü Taşıtlar ile Aksam ve Parçaların Faaliyeti	22	77	61
Yer Altı Kaynaklarının Çıkartılması, İşlenmesi, Enerji Üretimi Faaliyetleri	59	127	38
Her Türlü İnşaat Malzemeleri ve İnşaat Alt Yapılarına Ait Projelendirme, Elektrik Tesisat, Gaz vb. Bakım Onarım Faaliyetleri	6	86	86
Her Türlü Alt Yapı, Üst Yapı, Bina, İnşaat ve Yapım İşleri	24	188	461
İnşaat Malzemeleri Faaliyetleri	35	89	34
Her Türlü Mimarlık Şehir ve Bölge Planlama ve Yapı Denetim Kuruluşları	5	65	51
Her Türlü Makine Döküm Aksam ve Parçaları	50	176	70
Her Türlü Yiyecek ve İçecek Sunan Yerler ve Konaklama Hizmeti	20	69	18
Finansal Destek Ve Hizmetleri	72	53	33
Hukuk, Mali Müşavirlik, Sigorta Acenteları, Danışmanlık ve Her Türlü Hizmet	23	103	78
Toplam	**726**	**1826**	**1311**

Kaynak: Çorum Ticaret ve Sanayi Odası, 2018

Tablo 37: Çorum'da İş Yeri Türüne Göre İşletme Sayıları

İşyeri Türü	Sayısı
Bakkal	589
Kahve, Çay Bahçesi ve Çay Ocağı	316
Berber	255
Tuhafiye İmalatı ve Ticareti	195
İnşaat Malzemeleri İmalatı ve Ticareti	165
Kuaför	137
Terzilik	108
Kuruyemiş İmalatı ve Ticareti	91
Gıda	86
Oto Yedek Parça Satıcısı	82
Hırdavatçılık	77
Marangoz	71
Tıbbi Malzeme İmalatı ve Ticareti	15

Kaynak: ÇESOB, 2019

4. 3. 1. 2. Ticaret Faaliyetlerinin Dağılışı

Çorum'da ticaret faaliyetlerinin yoğunlaştığı yerler 15 Temmuz Hürriyet Meydanı (Saat Kulesi çevresi), Gazi ve İnönü Caddeleri'dir. Aynı zamanda şehrin merkezi iş alanını da oluşturan bu alanlar dışında, ticari faaliyetlerin şehrin çeşitli bölgelerine yayıldığı görülmektedir (Harita 11).

Şehrin en eski ticaret merkezini 15 Temmuz Hürriyet Meydanı (Saat Kulesi çevresi) oluşturmaktadır. Meydan, şehrin ana arterleri olan Gazi ve İnönü Caddeleri'nin birleştiği merkez nokta özelliğindedir. Bu kesimdeki ticari faaliyetler, ana arterlerin her iki tarafında dağılış gösterir. Saat Kulesi'nin kuzey ve kuzeybatısında yer alan ticari faaliyetler, tarihi Çöplü Çarşısı ile çevresinde yoğunlaşmaktadır. Tarihi Çöplü Çarşısı, trafiğe kapalı dar sokaklar içinde başta ayakkabıcılar arastası olmak üzere, lokantalar, çay ocakları, mefruşatçı ve hırdavatçı dükkanlarından oluşur. Çöplü Çarşısı çevresinde ise çoğunluğunu leblebici dükkanları olmak üzere eczaneler, saat tamircileri, fırıncılar, hırdavatçılar, kasaplar, lokantalar, giyim mağazaları gibi dükkanlar yer alır. Saat Kulesi'nin güney ve güneydoğusu ise şehrin en hareketli kesimlerindendir (Foto 41). Bu kesimdeki ticari alanların bir kısmını trafiğe kapalı dar sokaklar içinde kuyumcu dükkanları (Eğridere Çarşısı), lokantalar, giyim mağazaları ve beyaz eşya mağazaları oluşturur. Yine bu kesimde iş merkezleri (Turgut Özal İş Merkezi) ile büro hizmeti veren çeşitli meslek kollarının (mali müşavir, avukatlık,

çeşitli mühendislik kolları) yer aldığı çok katlı binalar da yer alır. Bu ticaret sahasını çevreleyen caddelerde de ticari faaliyetler yoğunlaşır. Caddeler boyunca geleneksel görünümlü dükkanlar çeşitli alışveriş imkanı (sobacılar, doğramacılar, aliminyumcular, lokantacılar, çay ocakları, berber, mobilyacılar, tuhafiyeciler, marketler) sunmaktadırlar.

Foto 41: Saat Kulesi Çevresindeki Bazı Dükkanlardan Bir Görünüm

Çorum'un ticari faaliyetlerinin yoğunlaştığı diğer yerler Gazi ve İnönü Caddeleri'dir. Şehrin kuzey girişinden Saat Kulesi'ne kadar uzanan Gazi Caddesi, şehrin idari bakımdan önemli kurumların yanında ticari faaliyetlerin de yoğun olduğu bir caddedir. Cadde üzerinde yer alan çoğunlukla beş ve altı katlı binaların (çoğunlukla iş merkezi) çoğu ticarethane olarak kullanılmaktadır. Cadde üzerinde sıralanan binaların alt katlarındaki dükkanlar genellikle alışveriş olanağı sunarken, üst katlar ise büro şeklinde kullanılmaktadırlar. Alt katlarda ticari faaliyet olarak lokantalar, giyim mağazaları, optik mağazalar, eczaneler, kafeteryalar yer alırken; üst katlarda diş hekimleri, avukat, sigorta acentaları vb. kullanımlar yanında çeşitli meslek kollarına

ait odalar (Çorum Makine Mühendisleri Odası Başkanlığı, TÜMSİAD (Tüm Sanayici ve İş Adamları Derneği Çorum Şubesi vs.) bulunmaktadır.

Gazi Caddesi'nin devamını oluşturan İnönü Caddesi, Saat Kulesi'nden şehrin güney çıkışındaki Çevre Yolu Bulvarı'na kadar uzanmaktadır. İnönü Caddesi'ndeki ticari faaliyetler, Saat Kulesi'nden Anitta Otel'in yer aldığı kavşak noktasına (Abide Kavşağı) kadar devam eder. İş merkezlerinin sayıca az olduğu İnönü Caddesi'nde, çeşitli bankalara ait şubeler yanında konaklama hizmetleri (otel, apart hotel) veren kuruluşlar ile araç kiralama şirketleri de bulunmaktadır. Bu caddede de Gazi Caddesi'nde olduğu gibi, bazı binaların alt katlarındaki dükkanlar giyim mağazaları, lokantalar vb. şekilde hizmet vermektedirler.

Merkezi iş alanı dışında şehrin kuzeyinden geçen Çevre Yolu Bulvarı (D 795), sanayi faaliyetleri yanında ticari faaliyetlerin de geliştiği bölgelerden biridir. Çorum'un tek ulaşım hattını oluşturan bu karayolu (Samsun – Ankara) güzergahı boyunca çok sayıda benzin istasyonları, mobilya ve otomobil mağazalarının showroomları, leblebi satan kuruyemişçiler, Traktörcüler Sitesi, Çorum Otogarı, Gıda Toptancıları Sitesi yer alırken; Gıda Toptancıları Sitesinin arkasında yer alan ve Çevre Yolu Bulvarına yakınlığı ile dikkat çeken Nakliyeciler ve Kamyoncular Sitesi, Zahire Pazarı ve Meyve ve Sebze Hali bulunmaktadır (Harita 11).

4. 4. Sanayi Faaliyetleri

Çorum'da Osmanlı döneminde (19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında) yaygın olan imalat faaliyetleri dericilik, dokumacılık, demircilik ve bakırcılıktı. Bunlar içerisinde en eskisi dericilikti. Bu faaliyet, toplanan ham derilerin tabakhanelerde işlenmesi esasına dayanmaktaydı. Şehir merkezi dışında yer alan tabakhanelerde ham derileri işlenerek yarı işlenmiş mamul madde elde edilmekteydi. Bölgede işlenen deri ürünleri (gön (kösele) ve sahtiyan) 20. yüzyılın başlarında Kayseri, Yozgat, Merzifon, Samsun ve Amasya'ya gönderilmekteydi (Aktüre, 2015: 128 – 129). Dericilik dışında bölgenin diğer önemli üretim faaliyetini dokumacılık oluşturmaktaydı. Bu faaliyet atölyelerde değil daha çok evlerde yapılmakta idi. 1907 tarihli Ankara Vilayeti Salnamesine göre Çorum'da yaklaşık 2000 dokuma tezgahı bulunmakta idi. Üretilen ürünler arasında iyi kalitede çamaşırlık bez, İran ve Tosya taklidi şal kuşak, yünden yapılmış aba, siyah

şalvarlık kumaş, kilim ve seccade yer almaktaydı. Şehirdeki dokumacılık faaliyetleri geleneksel olarak 20. yüzyıl ortalarına kadar sürmüştü ve hatta 1940 yılında bile Çorum'da 486 tezgah bulunmaktaydı (Aktüre, 2015: 130 – 131). Ticaret ve Sanayi Odası'nın teşvikiyle 1942 yılında dokumacılar kooperatifi kurulmuştu. Kooperatif ve Ekonomi Bakanlığı işbirliği ile sağlanan desteklerle (her tezgaha 2 adet iplik verilmiş ve elde edilen dokumanın pazarlama işlemi sağlanmıştı) dokumacılık geliştirilmeye çalışılmıştı (Tekeli, 2015: 210).

19. yüzyılda Çorum'daki geleneksel üretim kollarından biri de bakırcılıktı. Hammaddesi Tokat'taki haddehanelerden elde edilen bakırın işlenmesiyle kazan ve tencere başta olmak üzere çeşitli mutfak gereçleri imal edilmekteydi. Bu üretim şehir nüfusunun ihtiyacı yanında şehre yakın kırsal nüfusun da ihtiyacını karşılamakta idi. Ancak 19. yüzyılın sonunda Tokat'taki dökümhanelerin kapatılması, Çorum'daki bakırcılık imalatının da düşmesine neden olmuştu. Bu düşüş sonrasında 20. yüzyılın başında, Çorum sancağının işlenmiş mal üretimi listesinde artık bakırcılık ürünlerinin bulunmaması, şehirde bakırcılık faaliyetinin eski önemini kaybettiğini göstermekteydi (Aktüre, 2015: 131).

20. yüzyılın başlarında Çorum'un önemli üretim kollarından birini de demircilik faaliyeti oluşturmakta idi. O dönemde demirciliğin gelişmesinin ana nedeni Samsun limanından başta tahıl olmak üzere yaş ve kuru sebze ile meyvelerin dış pazarlara gönderilmesiydi. Bu durum bölgedeki tarımsal üretimi arttırmak üzere kullanılan tarım aletlerinin çoğunun demirden yapılmasına neden olmuştur (Aktüre, 2015: 132).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise Çorum'da imalat sanayi, küçük işletmeler halindeydi. Bu işletmeler sanayi tesislerden çok zanaatkar işletmelerini andırıyordu. İşletmelerin önemli bir bölümü de tarım ürünlerini işleyen un değirmenleri ve leblebi imalathanelerinden oluşmaktaydı (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 2061). 1927 yılı DİE verilerine göre Çorum'daki işletme sayısı 518 olup; bu işletmelerde çalışan işçi sayısı ise 1061'di (Tablo 38). Bu dönemde tarım ve hayvancılık sanayisinde 237 işletme (3 tane un fabrikası, diğer tesisler arasında leblebiciler çoğunluktaydı) faaliyet göstermekteydi. Çorum sanayisinin en önemli ve ilk sanayi kuruluşları, tarım ürünlerini işleyen un fabrikalarıydı. Çorum'un ilk un fabrikası 1898'de Rumlar tarafından kurulan Üyük Un Fabrikası'ydı (Tablo 39). 1927 yılı istatistiklerine göre, Çorum'da tarım ve hayvancılık işletmeleri dışında, maden işletme ve makine sanayi

tesisleri (96 işletme), işletme ile dokuma (87 tesis)ve ağaç sanayi mamülleri üreten işletmeler (81 tesis) faaliyet göstermekteydi (Tablo 38), (Tekeli, 2015: 209 - 210).

Tablo 38: Çorum'daki İşletme Sayıları ve İşçi Sayıları

Sanayi Kolları	İşletme Sayısı	İşçi Sayısı
Tarım ve Hayvancılık Sanayi	237	470
Maden İşletme ve Makine Sanayi	96	223
Dokuma Sanayi	87	144
Ağaç Mamulleri Sanayi	81	155
Bina İnşaatı Sanayi	8	41
Çeşitli Sanayi veya Bilinmeyen	4	8
Maden Çıkarma Sanayi	3	8
Kağıt Karton Sanayi	1	10
Kimya Sanayi	1	2
Toplam	518	1061

Kaynak: DİE, 1969

Yine 1927 yılı verilerine göre Çorum'daki diğer işletmeler arasında 1924'te belediyenin kurduğu elektrik üretim merkezi, 1926'da kurulan hızar fabrikası, haftalık çıkarılan Çorum Vilayet gazetesi için kağıt ve karton üreten 1 adet işletme ile 1 adet rakı fabrikası da bulunmaktaydı (Tekeli, 2015: 209 – 210) (Tablo 39).

Tablo 39: 1927'de Çorum'daki Fabrikalar

İşletme İsmi	Kuruluş Tarihi	İşletme Türü	Çevirici Güç
Üyük	1898	Un Fabrikası	Su
Burun Çiftlik	1914	Un Fabrikası	Su
Altın Oluk	1924	Un Fabrikası	Su
Çorum Belediyesi	1924	Elektrik Üretimi	Gaz ve benzinli motor
Hızar	1926	Hızar Fabrikası	Gaz

Kaynak: Tekeli, 2015: 230

Sonraki yıllara Çorum'da sanayi faaliyetleri gelişimini sürdürdü. Şehirdeki ilk modern un fabrikası, 1929 yılında açılan Hatap Un Fabrikası oldu. Bu fabrika teknoloji ve kapasite bakımından kendini geliştirerek günümüzde de üretimine devam etmektedir (Foto 42) (Yılmaz, 2005: 62).

1927 yılında çıkarılan Teşvik – i Sanayi Kanunu sayesinde Çorum'da sanayi alanında gelişmeler yaşandı. 1932 yılında gıda endüstrisine ait 3 işletme; 1933 yılında pamuklu mensucat üreten 1 işletme; 1936'da elektrik üretimi yapan 1 işletme ve 1940 yılında 1 matbaa atölyesi faaliyete geçti (Yılmaz, 2004: 65). 1950 yılı sonrasında tüm

Foto 42: Hatap Un Fabrikası

Türkiye'de olduğu gibi Çorum'da da ulaşım (hızla gelişen karayolu ulaşımı sayesinde) alanında yaşanan gelişmelerin etkisiyle şehrin ulusal ve uluslararası pazarlara erişebilirliği arttı (Tekeli, 2015: 235). Karayollarının gelişmesiyle ham madde ve mamul maddelerin taşınmasının kolaylaşması hem Türkiye'de hem de Çorum'da sanayi faaliyetlerinin gelişmesini sağladı (Özgüç, 1987: 40 – 41). Karayolu ulaşımının gelişmesi 1970'li yıllar sonunda Çorum'da hızlı bir sanayileşme sürecinin başlamasına neden oldu (Tekeli, 2015: 235).

1950 yılından sonra Çorum'da ilk sanayi faaliyetleri modern un fabrikalarının kurulmasıyla gerçekleşmişti. 1954'ten sonra Çorum'da 3 yeni un fabrikası (Yeni Un Fabrikası, Express Un Fabrikası ve Necip Un Fabrikası) faaliyete başladı (Yılmaz, 2005: 16; Tekeli, 2015: 250).

1955 yılında Samsun – Çorum ile Çorum – Ankara karayollarının tamamlanması Çorum sanayisinin gelişiminde önemli rol oynamıştı. Bu karayolları sayesinde Çorum, Samsun yoluyla Orta ve Doğu Karadeniz'e bağlanırken; Ankara yoluyla da Anadolu'nun iç ve güney kesimlerine bağlantı kuruluyordu (Yılmaz, 2005: 16).

Çorum'da sanayi alanında gerçekleştirilen en önemli yatırım 1950 yılı sonrası kamu yatırımı olarak kurulan Çorum Çimento Fabrikası'ydı (Foto 43). 1950'ye kadar daha çok küçük sanayi işletmelerinin faaliyet gösterdiği Çorum'da ilk kez fabrikada

başlamış oldu (Yılmaz, 2005: 16 – 17). Yapımına 1954 yılında Gazi Caddesi'nde başlanan çimento fabrikası, 4 Nisan 1957'de faaliyete geçti (Tekeli, 2015: 249). Fabrikanın hammaddesini oluşturan kil ve kalker alçıtaşı ile traştaşı yakın çevresinden temin edilmekte idi (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 2063). Kurulduğunda 85.000 ton/yıl üretimi olan Çorum Çimento Fabrikası, 1969 yılında 395.000 ton/yıllık bir ek sistemle üretimi 480.000 ton/yıla çıkmıştı. 1992 yılında özelleştirme kapsamında ilk önce Yibitaş ve Lafarge ortaklığına devrildi (Yılmaz, 2002: 136 – 137). Günümüzde Çorum Çimento Fabrikası'nda üretim durmuştur.

Foto 43: Çorum Çimento Fabrikası

Ülkemizde 1960 yılında kurulan DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) ile kalkınma dönemleri başladı. Beşer yıllık süreçle hazırlanan kalkınma planının ilki 1963'de uygulanmaya başlamıştı. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963 – 1967) dönemi içerisinde Çorum'da yedi sanayi kuruluşu, üretime başladı. Özel sektöre ait olan bu sanayi kuruluşlarının beş tanesi taş ve toprak sanayisine ait tesislerden oluşurken; diğer tesisler ise Çorum'da ilk defa metal ana sanayi ile kimya ve plastik eşya sanayisine ait tesislerden oluşmaktaydı (Yılmaz, 2005: 17 - 18). Bu kalkınma döneminde Çorum'da 1964 yılında "Emek Bakır Hadde Fabrikasının" kurulmasıyla modern anlamda metal

ana sanayi kolunda üretim başlamış ve çinko ve bakır levha üretimi yapılmıştı (Yılmaz, 2005: 72). Yine bu kalkınma döneminde metal ana sanayi dışında diğer bir gelişme de ilk defa kimya ve plastik sanayisine ait bir tesisin açılması idi. Bu sanayi kolundaki faaliyetler, 1967'te kurulan "Sönmez Plastik Sanayi" ile başlamıştı. İşletme yıllık 70 bin adet lastik ayakkabı, terlik ve bot üretimi yapmakta idi (Yılmaz, 2005: 78).

1970'li yıllardan itibaren şehirde gelişen tuğla ve kiremit sanayisi, un sanayisinden sonra Çorum'un en önemli sanayi kolu olmuştu (Foto 44). Çorum Çimento Fabrikası'nın kurulması, tuğla ve kiremit sanayisinin de kurulmasına da bir zemin hazırlamıştı (Yılmaz, 2005: 64 - 65). Tuğla ve kiremit üretimi için gerekli hammaddeler olan killi toprak, alçı ve linyitin yakın çevresinden karşılanması ve ulaşım kolaylıkları gibi faktörler Çorum'da bu sanayi kolunun gelişimini sağlamıştı (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 2061). Önceleri harman tuğla üretimi ile başlayan bu sanayi kolunda uzmanlaşma 1955'ten sonra başlamıştı (Tekeli, 2015: 249). 1960'da özel girişimcilerin yatırımlarıyla Çorum'da iki tuğla ve kiremit fabrikası kurulmuştu (Yılmaz, 2005: 64). Bu fabrikalar Yıldız Kiremit (1957) ile Hamoğlu Kiremit (1960) idi (Tekeli, 2015: 251).

Foto 44: Çorum Kiremit Fabrikasından Bir Görünüm

1964 Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre 1964'ten önce Çorum ilinde sayımı yapılan endüstri kolları içerisinde gıda endüstrisi toplam 7 işletme ile önde gelmekteydi (Tablo 40). Çorum ilinde ilk kurulan gıda endüstri dışında diğer endüstri kolu dokuma endüstrisiydi. Çorum ilinde endüstri kolları, 1950 – 1954 dönemleri sonrasında çeşitlenmeye başlamıştır. Çorum ilinde 1964 yılı öncesine kadar toplam 13 işletme bulunmaktaydı. Devletin kurduğu 1 işletme dışında diğer 12 işletme özel girişimciler tarafından kurulmuştu.

Tablo 40: Çorum İlinde Endüstri Kollarına ve Kuruluş Yıllarına Göre İş Yerleri Sayısı (1964 Yılı Öncesi)

Endüstri Kolları	Toplam	1940'dan Önce	1940 1944	1945 1949	1950 1954	1955 1959	1960 1963	Bilinmeyen
Gıda Maddeleri Endüstrisi	7	2	-----	-----	-----	2	2	1
Dokuma Endüstrisi	1	-----	1	-----	-----	-----	-----	-----
Metal dışı Madenlerden Mamul Eşya İmalı	4	-----	-----	-----	1	2	1	-----
Madeni Eşya İmalı	1	-----	-----	-----	1	-----	-----	-----
TOPLAM	13	2	1	-----	2	4	3	1
Devlet	1	-----	-----	-----	1	-----	-----	-----
Özel	12	2	1	-----	1	4	3	1

Kaynak: DİE, 1968

1957'de Çorum Çimento Fabrikası'nın kurulmasından sonra gerek fabrikanın ve gerekse de çimento nakli için gelen vasıtaların makine ile elektrik aksamları ve tuğla ve kiremit imalathanelerinin makine ve tamiratı için uğraşan çeşitli meslek dalları da Çorum'da hızla gelişmeye başlamıştı. Bu gelişiminin sonucu olarak Çorum'da 1960'lı yıllarda birinci küçük sanayi sitesi (Bakırcılar Çarşısı) (Foto 45) marangozlar, bakırcılar, demirciler ve kalaycılar olarak yapılmış; şehirdeki makineleşme ve sanayi faaliyetlerinin gelişmesiyle de 1968'li yıllarda ikinci sanayi sitesi kurulmuştu (Tekeli, 2015: 272 – 273).

Foto 45: Bakırcılar Çarşısı

Birinci Kalkınma Planının başarılı uygulanmasından sonra ülkemizde ikinci kalkınma planı 1968'de uygulanmaya kondu. İkinci kalkınma planında da (1968 – 1972), Çorum'da sanayide çeşitlenme süreci devam etti. Bu dönem içerisinde Çorum'da dokuz yeni sanayi kuruluşu kurulmuştu. Taş ve toprak sanayisi 4, metal ana sanayisi 2, metal eşya sanayisi 2, gıda sanayisinde ise 1 fabrika üretime geçmişti (Yılmaz, 2005: 18 – 19). Bu dönemde Çorum'da gıda endüstrisinde önemli gelişme ilk yem fabrikasının 1969 yılında kurulmasıydı. İnönü Caddesi'nde kurulan Çorum Yem Fabrikası (Foto 46), yılda 24.000 ton/yıl üretim kapasitesine sahip olarak uzun yıllar boyunca üretimi gerçekleştirmişti (Yılmaz, 2005: 62).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planlama Döneminin Çorum sanayisinde en önemli gelişmesi metal eşya ve makine sanayisinde olmuştu. Çorum'da metal eşya ve makine sanayi kolunda ilk üretim 1970'de emaye soba parçalarının imalatı idi (Yılmaz, 2005: 68).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma döneminde gerçekleşen diğer önemli bir gelişme de Çorum'da 1972'de Küçük Sanayi Sitesi Kooperatifi'nin kurulması olmuştu. Bu kalkınma dönemi içinde daha önceki yıllarda yapılmış küçük sanayi sitesinin yeterli

olmaması sebebiyle Mimar Sinan Mahallesi'nde Yeni Sanayi Sitesinin yapılması kararlaştırıldı (Tekeli, 2015: 273).

Foto 46: Çorum Yem Fabrikası

Çorum'daki sanayi faaliyetlerinin gelişiminde önemli bir devre de Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973 – 1977) dönemi olmuştu. Bu dönemin en önemli özelliği, Çorum'un 1972'de kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınması idi. Çorum, bu kapsama alındıktan sonra sanayi yatırımları artmaya başlamış ve sanayi faaliyetlerinde çeşitlenme devam etmişti. Bu dönemde Çorum'da on dokuz yeni sanayi kuruluşu üretime geçmişti. İlk defa makine sanayisinde tesisin kurulduğu bu dönemde gıda sanayisinde 2, taş ve toprak sanayisinde 7, metal eşya sanayisinde 9, orman ürünleri sanayisinde ise 1 sanayi tesisi üretime geçmişti (Yılmaz, 2005: 19 – 20).

Un ile tuğla ve kiremit sanayisine ait işletmelerinin gelişimine bağlı olarak bu sanayi kollarına ait makine ve donanım ihtiyaçların belirmesi, Çorum'da metal eşya ve makine sanayisinin gelişimine zemin hazırlamıştı. Bu sanayi kolundaki başarılı olan ilk girişimler, sonraki yıllardaki yatırımlara teşvik edici olmuştu. Çorum'da metal eşya ve makine endüstrisinin önemli bir bölümünü oluşturan makine ve teçhizat

sanayisinde ilk üretim ise 1973'de başlamıştı. 1974, 1975 ve 1977 yıllarında da Çorum'da makine üreten diğer işletmeler takip etmişti (Yılmaz, 2005: 68 - 70).

Bu dönemde 1975'te gıda endüstrisinde salyangoz, at ve eşek eti, mantar konservesi, kemik unu ve balık unu üretimi yapan Talip Koç Gıda sanayi kurulmuştu. 1987'de üretimin durdurulduğu bu işletmede 350 kişi çalışıyordu ve önemli oranda ihracat yapılıyordu (Yılmaz, 2005: 63).

Bu dönemde orman ürünleri sanayisindeki ilk gelişme ise 1976'da Cezmi Akçe Kontrplak fabrikasının açılması idi. Fabrika, Ankara yolu üzerinde kurulmuş ve yılda 10 bin metreküp kontrplak ve inşaat kerestesi üretimi yapmakta idi (Yılmaz, 2005: 77).

Çorum'da 1970 yılından sonra büyük sanayi kuruluşlarının karayolları üzerinde ve imar planları dışında yerleşimine bağlı olarak tarım alanlarının tahribi, ulaşım bağlantılarının zedelenmesi ve enerji ve alt yapı yatırımlarının dağılması gibi sorunların ortaya çıkması üzerine, sorunları ortadan kaldırmak için Organize Sanayi Bölgesi kurulması kararlaştırıldı (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 2071). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Dönemi içerisinde Çorum'da sanayi alanındaki en önemli gelişme Çorum Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulması olmuştu (Foto 47).

Foto 47: Çorum Organize Sanayi Bölgesi

1976 yılında Çorum Belediyesi, İl Özel İdaresi ve Çorum Ticaret ve Sanayi Odası'nın işbirliği ile Çorum – Ankara karayolunun kuzeyinde Hacıpaşa ve Kadıkırı köyleri arasındaki arazide kurulması girişimlerine başlanmıştı (Yılmaz, 2005: 104).

Çorum'da Organize Sanayi Bölgesi'nde bazı sanayi faaliyetlerinin yer alması, diğer sanayi faaliyetlerini de (metal ana sanayinin, makine ve metal ana sanayisinin yanında yer alması vs.) kendine çekmiştir. Yine sanayi bölgesinde alt yapı, ulaşım, enerji, güvenlik vb. hizmetlerin varlığı birçok sanayi tesislerinin burada yer almasını sağlamıştır (Yılmaz, 2005: 58 – 59).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde (1978 – 1984) de Çorum'da sanayi faaliyetleri gelişimini sürdürdü. 1970'li yılların sonunda her ne kadar sosyal ve ekonomik bunalımlar yaşansa da 1980'de yürürlüğe konulan "24 Ocak Kararları" ile sanayi üretimi ve sanayi ürünlerinin ihracatı teşvik edilerek özel sektöre önemli oranda sermaye aktarımı yapıldı. Çorum bu dönemde de kalkınmada öncelikli iller kapsamında sanayi teşvikleriyle desteklendi. Bu dönemde Çorum'da kimya ve plastik sanayisinde 2, kâğıt ve ürünleri sanayisinde 1, gıda sanayisinde 2, taş ve toprak sanayisinde 5, metal ana sanayisinde 2, metal eşya sanayisinde 2 fabrika üretime geçmişti (Yılmaz, 2005: 20 - 21). Bu dönemde kağıt sanayisinde ilk üretim 1978'de Çopikas Kağıt ve Oluklu Mukavva Kutu Sanayi A.Ş.'nin kurulmasıyla gerçekleşmişti. Çorum'da çok ortaklı olarak kurulmuş fabrikada yıllık 12500 ton kapasite ile kağıt üretimine başlanmıştı (Yılmaz, 2005: 76).

1980 Devlet İstatistik verilerine göre Çorum'da toplam 59 sanayi işletmesi yer almaktaydı. Bu işletmelerden 3'ü devlete, 56 sanayi işletmesi de özel sektöre aitti (DİE, 1982).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde (1985 – 1989) Çorum'da sanayi faaliyetlerine yapılan yatırımlar hızlanmış, özel sektörün desteklenmesiyle bu dönemde Çorum'da otuz yeni sanayi tesisi üretime başlamıştı. Metal eşya ve makine sanayisinde 9, gıda sanayisinde 7, taş ve toprağa dayalı sanayisinde 5, orman ürünleri sanayisinde 4, kağıt ve ürünleri sanayisinde 2 ve dokuma ve giyim sanayisi, metal ana sanayisi ve kimya ve plastik eşya sanayisinde ise 1'er işletme üretime başladı (Yılmaz, 2005: 21 - 22).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma döneminde (1990 – 1995) de Çorum'da sanayi faaliyetleri gelişimini sürdürdü. Bu dönemde Çorum'da 47 yeni sanayi tesisi daha üretime başladı. Kurulan sanayi tesislerinin önemli bir bölümünü metal eşya ve makine sanayisi oluşturmakta idi. Önceleri un ve tuğla kiremit fabrikalarına makine ve teçhizat üretimi yapan bu işletmeler bu dönemde yurt dışına yönelik üretime başladılar. Gıda 10, taş ve toprak sanayisi 9, metal eşya sanayisi 17, dokuma giyim 3, orman ürünleri 6, kâğıt ve ürünleri ile kimya plastik sanayileri de 1 işletme ile üretime başladı (Yılmaz, 2005: 22 - 24 - 25). Bu dönemdeki en önemli gelişme Çorum'da Çimento Fabrikası dışında diğer kamu yatırımı olan Çorum Şeker Fabrikası'nın 1992 yılında kurulması oldu (Foto 48). Ankara Yolu üzerinde kurulan Çorum Şeker Fabrikası, 316 kişiye iş olanağı sağlayarak yıllık 314.000 ton şeker üretimiyle faaliyetlerini sürdürdü. Fabrikanın kurulması bölgede şeker pancarının üretim alanlarını arttırdı (Yılmaz, 2002: 145). Ayrıca şeker fabrikasının atık maddelerini oluşturan küspe ve melasın hem ucuz oluşu, hem de besin değerinin yüksek oluşu Çorum'da besi hayvancılığının gelişimine yol açtı (Çoban, 2003: 84). 2018'de özelleştirilen Çorum Şeker Fabrikası halen faaliyetini sürdürmektedir.

Bu dönemde Çorumda yaşanan diğer önemli bir gelişme ise Çorum Sanayi Sitesinin Mimar Sinan Mahallesi Yaydığın Kırı mevkiinde faaliyete geçmesi oldu. Bu sitenin faaliyete geçmesi ile Çorum'da dağınık halde bulunan birçok işletme buraya taşındı (Yılmaz, 2005: 102 - 103).

Foto 48: Çorum Şeker Fabrikası

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma döneminde (1996 - 2000) de Çorum'da sanayi faaliyetleri gelişimini sürdürdü. Bu dönemde 51 yeni sanayi tesisi üretime başladı. Sanayi tesisleri içerisinde önceki dönemde olduğu gibi metal eşya sanayisi 20 tesisle önde gelmekteydi. Bu dönemde gıda sanayisi 7, taş ve toprak sanayi 6, kimya ve plastik sanayi 5, dokuma giyim sanayi 5, kâğıt ve ürünleri sanayi 4 ve metal ana sanayi 2, orman ürünleri sanayi 2 kuruluş üretime başladı (Yılmaz, 2005: 23 - 24).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma döneminde (2001 - 2005) ise Çorum'da 4 yeni sanayi tesisi daha üretime başladı. Bu dönemde gıda, taş ve toprak, dokuma ve giyim ile kâğıt ve ürünleri sanayisinde birer tesis üretime başladı (Tablo: 41) (Yılmaz, 2005: 24).

Tablo 41: Çorum'da Yıllara Göre Kurulan Sanayi Tesisleri

Sanayi Kolları	1929 1962	1963 1967	1968 1972	1973 1977	1978 1984	1985 1989	1990 1995	1996 2000	2001 2002
Gıda	3	-----	1	2	2	7	10	7	1
Taş Toprak	3	5	4	7	5	5	9	6	1
Metal Ana	-----	1	2	-----	2	1	-----	2	-----
Metal Eşya	-----	-----	2	9	2	9	17	20	-----
Dokuma Giyim	-----	-----	-----	-----	-----	1	3	5	1
Orman Ürünleri	-----	-----	-----	1	-----	3	6	2	-----
Kağıt Ürünleri	-----	-----	-----	-----	1	2	1	4	1
Kimya Plastik	-----	1	-----	-----	2	2	1	5	-----
TOPLAM	6	7	9	19	14	30	47	51	4

Kaynak: Yılmaz, 2005: 25

Günümüzde Çorum'da faaliyet gösteren başlıca sanayi kolları; gıda, taş ve toprağa dayalı sanayi, metal eşya ve makine sanayisi, tekstil (dokuma ve giyim eşyası sanayi), kağıt ve kağıt ürünleri sanayi, orman ürünleri ve mobilya sanayi, otomotiv sanayi ile kimya – plastik sanayidir (Tablo 42) (ÇSO, 2020).

Günümüzde Çorum'un en önemli sanayi kolu 121 fabrika ile *makine döküm sanayidir* (Tablo 42). Bu endüstri kolunda komple un ve yem fabrikaları makineleri ile aksamları imalatı, muhtelif makine yedek parça imalatı, otomotiv yan sanayi parçaları imalatı, tarım makinaları ve aksamları imalatı, çeşitli sanayi kollarına ait

fabrika makineleri ve aksamı, çelik kontrüksiyon bina, saç kesim ve şekillendirme, çelik ve pik dökümü, levha bakır, alimünyum külçe döküm, karbon çelik, paslanmaz çelik üretimi, geri dönüşüm makinaları imalatını içeren faaliyetleri kapsamaktadır (ÇSO, 2020).

Tablo 42: Çorum'daki Sanayi Kolları ve İşletme Sayıları

Sanayi Kolu	İşletme Sayısı
Makine Döküm	121
Gıda	65
Toprak Sanayi	32
Tekstil	20
Kimya – Plastik	19
Otomotiv	13
Orman Ürünleri ve Orman Sanayi	11
Kağıt Sanayi	9

Kaynak: ÇSO (Çorum Sanayi Odası), 2020

Gıda sanayi, faaliyette olan 65 fabrika ile şehrin en önemli ikinci sanayi kolunu oluşturmaktadır (Tablo 42). Bu sanayi kolunda un ve un mamulleri (un, kepek, irmik, makarna), süt ve süt ürünleri, et ürünleri (küçükbaş ve büyükbaş hayvancılık kesimi ile işlenmesi ve dondurulması), yumurta tavukçuluğu ve yumurta üretimi, şeker üretimi ile tabldot yemek imalatını içeren faaliyetleri kapsamaktadır. Ayrıca şehirde karma yem üretimi yapan tesisler mevcuttur (ÇSO, 2020).

Gıda sanayinin ardından 32 fabrika ile *toprak sanayi* önem kazanmaktadır (Tablo 42). Bu sanayi kolunda üretim yapan fabrikaların çoğu kiremit ve tuğla üretimi gerçekleştirirken, az sayıda (5 fabrika) fabrika bordür, kilitli taş parke, vitrifiye seramik ürünleri üretimi, mıcır ve muhtelif taş tozu üretimi (beton ve asfalt agregası), topraktan imal edilmiş dekoratif ürünler üretimi gerçekleştirmektedir (ÇSO, 2020).

Çorum sanayisi içerisinde *tekstil* sanayisi de 20 fabrika ile gelişim içerisindedir (Tablo 42). Bu sanayi kolunda bay ve bayan gömlek imalatı, hazır giyim ürünleri ile muhtelif konfeksiyon üretimi yapılmaktadır (ÇSO, 2020).

Çorum'da *kimya ve plastik sanayisinde* 19 tesis bulunmaktadır (Tablo 42). Bu sanayi kolunda medikal cihazlar ve ekipmanları, oksijen, karbondioksit yangın söndürme cihazları dolumu, pvc kapı ve pencere üretimi, pvc kapı ve pencere doğrama, alüminyum doğrama imalatı, kolonya, genel temizlik ürünleri üretimi,

plastik ürünleri (klozet kapağı, torba poşet, boru, mobilya büro, oturma grupları plastik aksesuarları) üretimi yapılmaktadır (ÇSO, 2020).

Metal eşya ve makine sanayinin alt kolunda yer alan *otomotiv* (oto aksamı ve yedek parça sanayi) alt sanayi kolu Çorum'da oto radyatör ve kalorifer imalatı, karoser, damper üretimi, motor ve şanzuman dişlisi ve muhtelif makine ile otomobil servis hizmetleri faaliyette bulunmaktadır. Bu sanayi koluna ait Çorum'da 13 işletme yer almaktadır (Tablo 42) (ÇSO, 2020).

Mobilya ve orman ürünleri sanayisinin hammaddesini oluşturan ormanlık sahaların geniş yer tuttuğu Çorum'da bu sanayi kolu gelişme halindedir (Yılmaz, 2005: 77). Çorum'da 11 fabrikanın faaliyet gösterdiği bu endüstri kolunda, kontrplak ve kereste üretimi, ahşap palet, ahşap sandık, ahşap kapı, pencere ve mutfak dolabı üretimi yapılmaktadır (Tablo 42) (ÇSO, 2020).

Çorum'da *kağıt sanayisinde* 9 fabrika bulunmaktadır (Tablo 42). Bu sanayi kolunda oluklu mukavva kutu, saman flutin kağıt ile ofset baskılı krome karton üretimi yapılmaktadır (ÇSO, 2020).

Çorum'da yukarıda sözü edilen sanayi kollarına ait üretim faaliyetleri dışında mermer üretimi (plaka mermer, mermer merdiven), hazır beton, kuyumculuk (altın bilezik, alyans yüzük), ısı yalıtım malzemeleri üretimi, inşaat malzemeleri (kum, çakıl, mıcır) üretimi ile linyit kömürü üretimini kapsayan 34 işletme bulunmaktadır (ÇSO, 2020).

4. 4. 1. Sanayi Faaliyetlerinin Dağılışı

Çorum'da sanayi faaliyetlerinin dağılışı incelendiğinde, bu faaliyetlerin ana kara yolları çevresinde (Ankara yolu, İskilip yolu, Osmancık yolu), sanayi siteleri (Çepni Mahallesindeki eski sanayi sitesi, Mimar Sinan Mahallesindeki sanayi sitesi), organize sanayi bölgesi ve şehrin çeşitli bölgelerinde (Bakırcılar Çarşısı) yer aldıkları görülmektedir (Harita: 11).

Çorum'da sanayi faaliyetlerinin en yoğun olduğu bölge Çorum Organize Sanayi Bölgesi'dir. Çeşitli sanayi kollarının üretim yaptığı Organize Sanayi Bölgesi'nde sanayi kuruluşlarının büyük çoğunluğunu makine ve döküm sanayisine ait (52 fabrika) fabrikalar oluşturur. Bu sanayi kolunu gıda sanayisi (21 fabrika), tekstil sanayisi (14 fabrika), kimya – plastik sanayisi (8 fabrika), mobilya ve orman ürünleri (6 fabrika),

taş ve toprağa ait sanayi (4 fabrika), otomotiv sektörü (2 fabrika) ile kağıt sanayisi (2 fabrika) izler. Organize Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren diğer fabrikalar ise şunlardır: Isı yalıtım malzemeleri üretimi 3 fabrika, blok ve plaka merme üretimi yapan 2 fabrika, altın ve gümüş üretimi yapan 2 fabrika, izalatör, seramik boru ile orta gerilim sigortası 1 fabrika, cam ve ayna rodaj işlemleri (ısıcam, temperli cam, ayna kesme) 1 fabrika, plastik ve metal hurdası üretimi yapan 1 fabrikadır (Harita 11).

Çorum'da sanayisi kuruluşlarının en yoğun olarak bulunduğu diğer bölge ise Ankara Yolu üzeri ve yakın çevresidir. Ankara yolu çevresindeki sanayi kuruluşlarının büyük bir çoğunluğunu gıda endüstrisine (23 fabrika) ait sanayi kuruluşlar oluşturmaktadır. Bu kesimdeki diğer sanayi kolları ise makine ve döküm sanayi (15 fabrika), toprak sanayi (7 fabrika), otomotiv (6 fabrika), tekstil (2 tane), mobilya ve orman ürünleri sanayi (2 fabrika), kimya ve plastik sanayi (2 fabrika), kağıt ve kağıt ürünleri sanayi (1 fabrika) ile preslenmiş ambalajların geri dönüşümü, lpg tüp dolum (2 fabrika), oksijen gazı dolumu, hazır beton imalatı (2 fabrika) ile organik tavuk gübresi üretimi gibi farklı üretime sahip 7 fabrika faaliyet göstermektedir.

Çorum'da sanayi faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir diğer ana yol ise İskilip Yolu yakın çevresidir. Bu kesimde faaliyet gösteren kuruluşların büyük kısmını taş ve toprağa ait sanayi kuruluşları (14 fabrika) oluşturmaktadır. Bu kesimde ayrıca gıda sanayisine ait 5 fabrika faaliyet göstermektedir (Harita: 11).

Çorum'da sanayi faaliyetlerinin en az dağılış gösterdiği kesim Osmancık yolu çevresidir. Çorum'un bu kesiminde kağıt sanayisine ait 2 fabrika, hazır beton üretimi yapan 2 fabrika faaliyet göstermektedir (Harita 11).

Çorum'un ilk sanayi bölgesini oluşturan Bakırcılar Çarşısı, günümüzde giderek azalan üretim faaliyetlerine sahiptir. Bu kesimde traktör bakım servisleri, marangozlar demirciler, bakırcılar ile mobilya atölyeleri yer almaktadır.

Çepni Mahallesi'nde yer alan sanayi sitesi de günümüzde giderek azalan bir üretim yapısı içinde oto elektrik, oto kaporta, oto yedek parça, oto gaz bakımı ile oto klima servisleri ile faaliyetlerini yürütmektedirler. Gerek bu sanayi sitesi ve gerekse de Bakırcılar Çarşısı günümüzde Çorum Sanayi Sitesi'ne taşınma süreci içerisindedirler.

Mimar Sinan Mahallesi'nde bulunan Çorum Sanayi Sitesi, şehrin en önemli sanayi sitesidir. Bu sanayi sitesinde oto yedek parçacıları, demir çelik, oto bakım

servisleri, hırdavatçılar, oto döşemeciler, jeneratör satış ve servisçileri, kaynak atölyeleri, makine sanayisi, mermer granit atölyeleri, mobilya ve orman ürünleri imalatı yer almaktadır (https://www.corumsanayisitesi.com/).

4. 5. Ulaşım Faaliyetleri

Çorum, sahip olduğu coğrafi konumuyla tarihi dönemler boyunca önemli yolların uzağında kalmıştır. Egemenliğinde kaldığı Hititler dönemi başta olmak üzere diğer devletler döneminde de tarihi öneme sahip yolların her zaman uzağında kalmıştır. Aynı durum Çorum'un Türkler'in egemenliğine geçtiği dönemlerde de sürmüştür. Selçuklular döneminde Çorum, işlek bir yol güzergahında bulunmuyordu. Bu dönemde Karadeniz'deki Sinop ve Samsun'a giden kervan yolları, Çorum'un doğusundan ve batısından geçiyordu (Harita 12). Çorum'un batısından geçip Sinop'a ulaşan yol, Ankara, Çankırı, Kastamonu ve Taşköprü üzerinden bağlanmakta idi. Çorum'un doğusundan geçip Samsun'a bağlanan yol ise Kırşehir, Yozgat, Turhal, Amasya ve Ladik üzerinden bağlanıyordu (Bakırer, 2015: 61).

Osmanlılar döneminde de Çorum önemli bir ulaşım noktası değildi (Harita 13). Bu dönemde İstanbul'a giden ana yollar Çorum'un kuzey ve güneyinden geçmekte idi. Çorum'un kuzeyinden geçen ana yol, Malatya, Sivas, Tokat, Amasya, Osmancık, Tosya, Düzce ve İzmit üzerinden İstanbul'a bağlanmakta idi. Çorum'un güneyinden geçen ana yol ise Malatya, Sivas, Yozgat, Ankara, Beypazarı, Geyve, İznik ve İzmit üzerinden İstanbul'a bağlanmakta idi.

19. yüzyılın ikinci yarısında Samsun yeni bir bölgesel merkez haline gelmişti. Bu dönemde Samsun Limanını İç Anadolu ile Doğu Anadolu'ya bağlayan iki yol güzergâhı gelişmişti. Çorum, bu güzergâhlardan Samsun, Merzifon, Yozgat, Kırşehir ve Kayseri'ye bağlanan İç Anadolu güzergâhı üzerinde bulunmakta idi. Bu yol sayesinde (yol güzergâhında yer alan diğer yerleşmeler gibi) Çorum ürettiği tarımsal ürünleri Samsun Limanı'na gönderme şansını elde etmiş ve şehirsel gelişim hız kazanmıştı. Sonraki yıllarda şehirde sanayi faaliyetlerinin gelişmesi de yine bu yol ve Samsun Limanı bağlantısı sayesinde mümkün olabilmiştir (Tekeli, 2015: 197 - 198).

Yine 19. yüzyıl sonlarında ulaşım faaliyetlerinde arabalar yanında hayvanlar da nakliye için kullanılmaktaydı. Taşımacılık faaliyetlerinde arabalar yanında develer, eşekler ve katırlar da kullanılmaktaydı. 19. yüzyılın son çeyreğinde Çorum'da 12 – 13

Harita 12: Selçuklular Döneminde Kervan Yolları

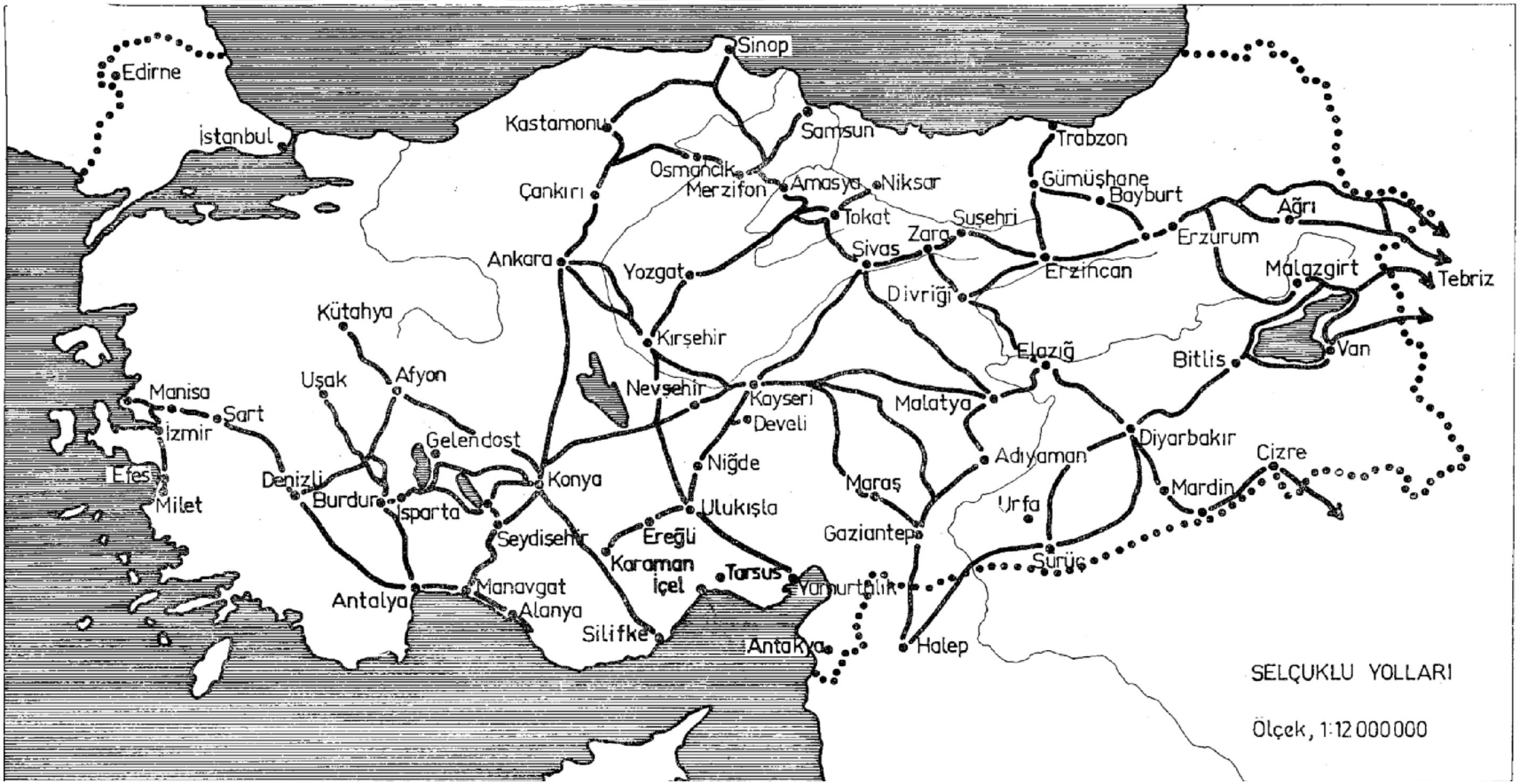

Kaynak: Cumhuriyetin 50. Yılında Karayollarımız, 1973

Harita 13: Osmanlılar Döneminde Anadolu'da Ulaşım Ağı

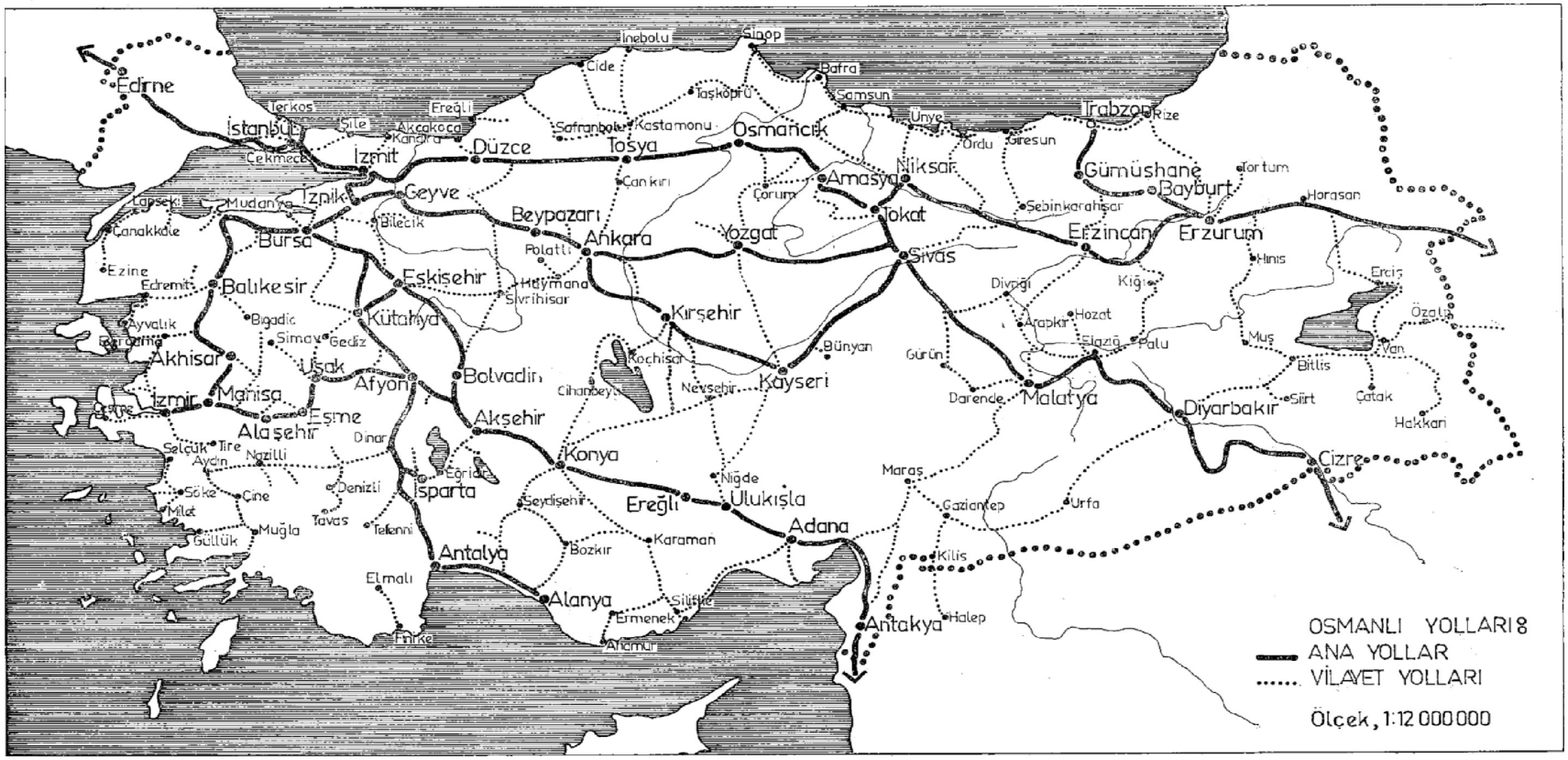

Kaynak: Cumhuriyetin 50. Yılında Karayollarımız, 1973

arabacı dükkânı, araba imal etmekteydi. İmal edilen arabalar, kullanım özelliklerine göre yaylı ve yaysız olarak iki grupta üretiliyordu. Yaylı olan arabalar, yolun sarsıntısından az etkilendiği için hem insanların hem de hassas ürünlerin (yumurta vs.) nakliyatında kullanılıyordu. Çorum'da ulaşım faaliyetleri, Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1946 yılına kadar bu şekilde devam etti (Foto 49). Arabalar şehirlerarası yolculuklara güvenlik nedeniyle büyük gruplar (örneğin 100 araba) halinde çıkıyor ve aynı yerde konaklanıyorlardı. Hayvanlarla yapılan taşıma faaliyetlerinde ise develer 12, eşek ve katırlar ise 10 – 15 hayvandan oluşacak katarlarla yolculuk yapıyordu. Bu dönemde Çorum ile Samsun arası arabalarla ulaşım yaz mevsiminde 4 gün; kış mevsiminde ise 9 gün sürmekte idi (Tekeli, 2015: 200 - 201).

Foto 49: Çorum Saat Kulesi Çevresindeki Arabalar

Kaynak: Yiğit, 2017: 14

Cumhuriyet döneminde Çorum'daki ulaşım faaliyetleri ilk olarak Ankara'nın başkent seçilmesinden etkilenerek gelişti. O yıllarda Çorum Ankara'ya bağlı olan bir sancak merkeziydi ve Yozgat yoluyla Ankara'ya bağlanılıyordu. Ankara'nın başkent ilan edilmesinden sonra, Çorum'u Ankara'ya bağlayan Sungurlu yolu açıldı (Tekeli, 2015: 198). Bu durum Çorum'daki ulaşım faaliyetlerinin gelişmesine katkı sağladı. Sonraki yıllarda uygulamaya konulan devlet politikalarıyla ülkede demiryolu ulaşımın geliştirilmesi için yatırım programları uygulamaya konuldu (Tekeli, 2015: 198).

Bu dönemde Çorum, devletin demiryolu yatırım programında doğrudan yer almıyor, demiryollarına ancak birkaç istasyonla bağlanabiliyordu. Bu demiryolu istasyonlarına bağlanmak için de yeni karayollarının inşa edilmesi ya da eski karayollarının iyileştirilmesi gerekiyordu. Nitekim bu dönemde Çorum'a en yakın demiryolu istasyonu olan Çerikli istasyonuna (Ankara – Kayseri hattı) ulaşmak için Çerikli – Çorum karayolu yenilendi. Çorum'a yakın diğer demiryolu istasyonu ise Amasya (Samsun – Sivas) demiryolu istasyonu idi. Bu istasyona ulaşmak için de kullanılan Çorum - Amasya arasındaki 93 km.'lik şose yol daha kaliteli hale getirildi (Tekeli, 2015: 198 – 199).

Çorum'da ulaşımda motorlu araçların kullanımı 1930'ların başında mümkün olmuştur. Çorum'da 1931 yılında 1 motorsiklet, 24 otomobil ile 10 kamyon vardı (Tekeli, 2015: 225). Yine 1930'lu yıllarda kamyonlara ilk karoserler yaptırılarak yolcu ve yük taşımacılığı yapılmıştı. Bu araçlarla Samsun'a ulaşım iki güne inmişti. 1945'li yıllarda Çerikli ile Çorum arasında düzenli seferler yapan otobüs şirketleri faaliyete başladı (Tekeli, 2015: 202 – 203).

1948'de Çorum'u, Ankara ve diğer şehirlere bağlayan Ankara - Kırıkkale - Çerikli karayolu bir devlet yolu olarak ihaleyle inşa edildi (Tekeli, 2015: 200). 1955'de tamamlanan bu yol şehrin ana ulaşım eksenini oluşturarak İç ve Güney Anadolu'yu Merzifon ve Samsun üzerinden tüm Karadeniz şehirlerine bağladı. Bu yol sayesinde Çorum, 1950 yılı öncesinde Samsun'a bağlı bir şehir olmaktan kurtuldu (Tekeli, 2015: 236).

Diğer taraftan gelişen karayolu bağlantısı yolcu ve mal taşımacılığının motorlu araçlara yapılmasını mümkün kıldı. Böylece Çorum'un ürettiği mallar ülkenin çeşitli pazarlarıyla buluşma fırsatını elde etti (Tekeli, 2015: 235).

Çorum'un ilk terminali ise 1950'lili yıllarda, günümüzde Çepni Mahallesi'nde bulunan Velipaşa Hanı'nda (o dönem için uygun konumuyla) faaliyete başladı. Velipaşa Hanı, o dönem şehirlerarası gidecek arabalar yanında köylere ve diğer ilçelere giden motorlu arabaların, at ve eşekle ile yapılan yolculukların da hareket merkezi idi (Foto 50) (Ilıca, 2000: 516). Çorum'da karayolunun gelişimiyle beraber

Foto 50: Veli Paşa Hanı (1940'lı Yıllar)

Kaynak: Yiğit, 2009: 143

motorlu araçların sayısında da artış oldu. Taşıma hizmeti vermesi sebebiyle kamyon, kamyonet, minibüs ve otobüs gibi araçların gibi araçların sayısı, otomobile göre daha fazla idi (Tekeli, 2015: 237). 1950'den 1980'e kadar Çorum'da motorlu araçların artışına bağlı olarak otobüs ve kamyon taşımacılığı da gelişti. Çorum'da ilk otobüs firmaları (Celal Güçlü firması gibi) 1950'den sonra ortaya çıkmaya başladı. 1960'a gelindiğinde Çorum Belediyesi günümüzde Gülabibey Mahallesi'ndeki Türk Telekom Müdürlüğü ile Sosyal Güvenlik İl Müdürlüğü binalarının bulunduğu yerde şehir otogarını faaliyete başlattı (Foto 51). Şehir otogarının kurulmasıyla şehirlerarası seyahat yapan otobüs firmaları, yerel şirketlerin otobüsleri ve şehre yakın ilçeler ile çevre köylere olan ulaşımı gerçekleştiren minibüsler sayesinde Çorum'da yolcu taşımacılığı da gelişmeye başladı. 1976'da şehir otogarı yetersiz olmaya başlayınca yeni bir otobüs terminali yapılması kararlaştırıldı ve Çepni Mahallesi Akşemseddin

Caddesi'nde belediye tarafından yapılan yeni terminal binası 1983'te faaliyete başladı (Foto 52). Yeni terminalde cami, kahvehane, dükkanlar, birim terminaller, kapalı garaj, ilçe terminaller ile leblebiciler çarşısı yer almaktaydı (Tekeli, 2015: 263).

Foto 51: Çorum Eski Otogarı

Kaynak: Yiğit, 2017: 58

Foto 52: Çorum Otobüs Terminali (Akşemseddin Caddesi)

Sonraki yıllarda bu otogar da yetersiz gelince Çepni Mahallesi Çevre Yolu Bulvarı üzerinde 2015 yılında modern bir otobüs terminali faaliyete geçirildi (Foto 53). İşlek bir karayolu üzerinde yer alan şehirlerarası otobüs terminali içinde şehirlerarası ve ilçelere hizmet veren birimler yer almaktadır. Şehirlerarası terminalden başta İstanbul, Ankara, Samsun olmak üzere diğer şehirlere günlük seferler düzenlenirken; ilçe terminalinden ise Çorum'un her ilçesine günlük seferler düzenlenmektedir.

Foto 53: Yeni Çorum Şehirlerarası Otobüs Terminali

Günümüzde Çorum'un en önemli ulaşım aksını 1955'te tamamlanan Samsun – Çorum ile Çorum – Ankara karayolları oluşturmaktadır. Günümüzde D 795 adıyla bilinen ve şehrin kuzeyinden geçen bu karayolu Çorum'un ticari ve sanayi faaliyetlerinin gelişmesinde çok önemli rol üstlenmiştir. Bu karayolu sayesinde Çorum, hem ilçelerine hem de diğer şehirlere kolaylıkla bağlanabilmektedir (Tablo: 43 - 44) (Harita 14).

Çorum'a en yakın demiryolu ise Amasya'da bulunmaktadır. Ancak yakın yıllarda tamamlanması beklenen Samsun – Çorum – Ankara hızlı demiryolu projesi ile şehrin ulaşım faaliyetlerinin çeşitlenmesi hedeflenmektedir. Çorum'a en yakın havaalanları ise Merzifon (Amasya) ile Samsun havaalanlarıdır.

Tablo 43: Çorum'un İlçelere Olan Uzaklıkları

İlçeler	Uzaklık (km)
Alaca	52
Bayat	83
Boğazkale	87
Dodurga	42
İskilip	56
Kargı	106
Laçin	29
Mecitözü	37
Oğuzlar	68
Ortaköy	57
Osmancık	59
Sungurlu	72
Uğurludağ	66

Kaynak: https://corum.ktb.gov.tr/TR-58763/ulasim.html

Tablo 44: Çorum'un Bazı Şehirlere Olan Uzaklığı

Şehirler	Uzaklık (km)
İstanbul	614
Ankara	240
Amasya	92
Kayseri	277
İzmir	824
Samsun	172
Tokat	178
Yozgat	104

Kaynak: https://corum.ktb.gov.tr/TR-58763/ulasim.html

Çorum'da kent içi ulaşım faaliyetleri çok önceleri başlasa da kent içindeki ulaşımın belirli bir düzen içinde yürütülmesi 3 Mayıs 1964'te belediyenin kent içi otobüs işletmesini kurulması ile olmuştur. Kent içi ulaşım 1965'te 14 otobüs ile 3 hat üzerinde başlamış, daha sonra Çorum Çimento Fabrikası'nın personelinin taşınması ve yaz mevsiminde şehir çevresindeki bağlara da servis hizmeti verilerek sürmüştür. Sonraki yıllarda belediye taşımacılığı gelişimini sürdürmüş, 1980'de Binevler hattının da eklenmesiyle hat sayısı da 8'e çıkmıştı. Belediyenin ulaştırma hizmeti 1981'de Samsun, Alaca ve Cemilbey yolları üzerindeki (yaklaşık 18 – 27 km. uzaklıktaki) köylere kadar ulaşmıştır (Tekeli, 2015: 265).

Harita 14: Çorum ve Yakın Çevresinin Ulaşımını Sağlayan (D 795) Kara Yolu

Kaynak: Çorum İl Özel İdaresi, 2020

Günümüzde ise şehir içi ulaşım faaliyetleri, Çorum Belediyesi tarafından oluşturulmuş şehir içi ulaşım ağıyla yapılmaktadır. Şehir içi ulaşım ağının merkezini Saat Kulesi oluşturmaktadır. Şehir içi ulaşım hizmetleri, Çorum Belediyesine ait otobüsler ile halk otobüsleri tarafından her gün tüm mahallelere düzenli seferlerle sağlanmaktadır (Tablo 45). Diğer yandan şehir içi ulaşımı tamamlayan diğer unsur

Tablo 45: Çorum Şehir İçi Otobüs Ulaşım Hat İsimleri

Hat İsimleri	
1 - A	Mimar Sinan – Buhara
2 - A	Terminal – HİTÜ Erol Olçok Eğt. ve Arşt. Hastanesi – Bahçelievler
3 - A	Saat Kulesi – Söğütlüevler – İkbalkent
3 – B	Saat Kulesi – İbrahim Çayırı – İkbalkent
3 – C	Saat Kulesi – Bayat Köyü – İkbalkent
3 – D	Saat Kulesi – İkbalkent – Bayat Gediği
3 – E	Saat Kulesi – Gülşehir – Bayat Gediği
3 – F	Saat Kulesi – İbrahim Çayırı – Mutlukent
4 – A	Terminal – HİTÜ Erol Olçok Eğt. ve Arşt. Hastanesi – H.B.V. Külliyesi
4 – B	Terminal – HİTÜ Erol Olçok Eğt. ve Arşt. Hastanesi – Sülüklüevler
4 – C	Saat Kulesi – M. Akif Ersoy Cad. – Dumlupınar
4 – D	Saat Kulesi – Lozanevler – Çoraklık
4 – E	Saat Kulesi – Ata Caddesi – Dumlupınar
5 – A	Buhara – Kent Meydanı - Mimar Sinan
6 – A	Kubbeli Cami – Organize Sanayi
7 – A	Binevler – Saat Kulesi
8 – A	Çorum Sanayi – HİTÜ Erol Olçok Eğt. ve Arşt. Hastanesi – İkbalkent
8 – B	Mimar Sinan – HİTÜ Erol Olçok Eğt. ve Arşt. Hastanesi – İkbalkent
9 – A	Sağlık Müdürlüğü – HİTÜ Erol Olçok Eğt. ve Arşt. Hastanesi – Akkent
10 – A	HİTÜ Erol Olçok Eğt. ve Arşt. Hastanesi – Milönü
11 – A	İktisat Fakültesi – HİTÜ Erol Olçok Eğt. ve Arşt. Hastanesi – Kuzey Kampüs
11 – B	Sağlık Müdürlüğü – HİTÜ Erol Olçok Eğt. ve Arşt. Hastanesi – KYK Yurtları – Terminal
11 – C	Yurtkur – HİTÜ Erol Olçok Eğt. ve Arşt. Hastanesi – Kuzey Kampüsü
12 – A	Saat Kulesi – Bağcılar
13 – A	Saat Kulesi – HİTÜ Erol Olçok Eğt. ve Arşt. Hastanesi – Kafkasevler
14 – A	HİTÜ Erol Olçok Eğt. ve Arşt. Hastanesi – Karşıyaka
15 – A	Saat Kulesi – Kapaklı
16 – A	Yurtkur – HİTÜ Erol Olçok Eğt. ve Arşt. Hastanesi – İkbalkent Kampüsü
17 – A	Saat Kulesi – Slimkent

Kaynak: http://ulasim.corum.bel.tr/TransportationPlan

arasında ticari taksiler de bulunmaktadır. Şehrin değişik kesimlerinde bulunan taksi durakları (39 adet) sayesinde şehir içi ulaşıma katkı sağlamaktadır (https://corum.bel.tr/hizmetrehberi/taksi-duraklari).

Çorum'a bağlı köylerle ulaşım ise her gün düzenli bir şekilde minibüslerle sağlanmaktadır.

4. 6. Turizm Faaliyetleri

Anadolu'nun en eski yerleşim alanlarından biri olan Çorum, sahip olduğu tarihi ve kültürel çekicilikleri yanında doğal güzellikleriyle de turizm açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Başta Çorum Kalesi olmak üzere, camileri, kilisesi, konakları, müzesi, tarihi binaları (belediye binası, taş mağaza, hanlar, mektep, kütüphane) ve şehir merkezini süsleyen saat kulesiyle Çorum, kültür turizmi açısından çok çeşitli kaynaklara sahiptir. Ayrıca şehir ve çevresinde yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen pek çok eser Çorum Müzesi'nde sergilenmektedir.

Çorum'un en önemli turizm çekiciliğini, şehrin en eski tarihi eserlerinden biri olan *Çorum Kalesi* oluşturmaktadır (Foto 54). Ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmemekle beraber Danişmendliler ya da Selçuklular döneminde yapıldığı düşünülmektedir. Şehrin güneyinde, yükseltisi az olan bir tepe üzerinde yer alan Çorum Kalesi, eşkenar dörtgen biçimindedir. Kalenin kuzeyinde büyük kapı yer alırken, güneyinde daha küçük bir kapı bulunmaktadır. Kalenin dört köşesinde yer alan burçlar silindirik; duvar yüzeylerindeki burçlar ise dikdörtgen biçimlidir (Tuluk, 2008: 222 – 224).

Yakın zamana kadar kale içinde yıkık ve virane bir görüntüye sahip olan evler ve sokaklar, Çorum Belediyesi tarafından gerçekleştirilen "Çorum Kalesi Restorasyon Çalışması" adlı projeyle restore edilmeye başlanmıştır. Bu sayede tarihi kale ve yakın çevresi şehrin kültür hayatını zenginleştirmek adına yeniden düzenlenecektir (https://corum.bel.tr/kale-icinde-yikim-calismasi-basladi/).

Çorum'un diğer önemli tarihsel çekicilikleri arasında camiler ve kilise de bulunmaktadır. Sahip olduğu merkezi konumu ile *Ulu Cami* (Murad – ı Rabi), Çorum'daki en eski camilerindendir (Foto 55). Yapım kitabesi olmayan Ulu Cami'nin ahşap minber üzerinde bulunan H. 706 / M. 1306 tarihi, caminin yapılış tarihi olarak kabul edilmiş olsa da minberin bu camiyle birlikte mi yapıldığı yoksa başka bir

Foto 54: Çorum Kalesi (Kale Mahallesi)

Foto 55: Ulu Cami (Çöplü Mahallesi)

camiden mi getirildiği yönünde şüpheler de yer almaktadır (Ilıca, 2006: 37). Tarihi cami, Selçuklu Sultanlarından III. Alaaddin Keykubat zamanında Hayrettin adlı bir usta tarafından yaptırılmıştır. Cami, günümüze gelene kadar Sultan Alaaddin Cami, Cami – i Kebir, Murad – ı Rabi Cami (Dördüncü Murat Cami) ile Ulu Cami gibi çeşitli isimlerle anılmıştır (Ilıca, 2006: 37). Tarihi cami değişik dönemlerde tamir ve onarımlarla özgün yapısını kaybetmiştir. III. Murat döneminde Mimar Sinan tarafından tamir edilen Ulu Cami, IV. Murat zamanında tekrar inşa edilerek Murad – ı Rabi ismini almıştır. 1786 ile 1793 yıllarındaki depremlerle büyük hasar gören tarihi cami, 1810 yılında Abdülfettah Bey tarafından tekrar inşa edilirken; son olarak da 1910 yılındaki (son cemaat yeri ile doğu yönündeki minaresinin eklenmesi) onarımı ile günümüze ulaşmıştır (Dündar, 2004: 95 - 96). Şehrin merkezinde avlu içinde yer alan Ulu Cami'nin batı, doğu ve kuzey yönlerinde giriş kapıları bulunmaktadır. Tarihi cami 1306 yılına ait ahşap minberi, on iki ahşap sütun üzerinde yer alan kubbesi, çift katlı son cemaat yerleri ve iki minaresiyle şehrin önemli simgeleri arasındadır (Dündar, 2004: 99).

Ulu Cami dışında Çorum'da yer alan diğer tarihi camilerin önemli bir bölümü Osmanlı dönemine aittir. Bu camilerden Gülabibey ve Kubbeli Camileri, şehrin tek kubbe örtülü camileri olarak dikkat çekmektedirler. "Han Cami" olarak da bilinen *Gülabibey Cami* (Foto 56) Çorum'un Osmanlı döneminden kalma en eski camisidir. Yapım tarihi bilinmeyen caminin Çorum'da 1567 – 1571 yılları arasında sancak beyi olan Gülabibey tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir. Gülabibey Mahallesi'nde yer alan ve çeşitli onarımlardan geçen tarihi cami, oldukça küçük kare bir mekanın tek kubbeyle örtüldüğü sade bir mimariye sahiptir (Tuluk, 2008: 229 – 233).

Çorum'daki diğer tarihi camiler ise Karakeçili Mahallesi'nde İnayetullah Cami, Mevlevihane Mescidi, Çepni Mahallesi'nde Çakır Cami, Kubbeli Cami, Suheyb – i Rûmi (Hıdırlık) Cami, Gülabibey Mahallesi'nde Abdülbaki Paşa (Veli Paşa) Cami, Yavruturna Mahallesi'nde Kulaksız Cami, Kunduzhan Mahallesi'nde Kunduzhan Cami ve Kale Mahallesi'nde Kale Cami ve Kellegöz Cami'dir.

Çorum'un tarihi yapıları içinde camiler dışında tarihi bir kilise de yer almaktadır. *"Eski Kilise"* olarak bilinen yapı Çepni Mahallesi'nde yer almaktadır (Foto 57). Tek katlı olan tarihi kilisenin birtakım onarımlardan geçtiği, moloz taş, sarı düzgün kesme taş ile tuğlanın düzensiz bir şekilde duvarları oluşturmasından anlaşılmaktadır.

Günümüzde harap bir biçimde olan kilisenin turizme kazandırılması için çalışmalara hız verilmelidir (Tuluk, 2008: 248).

Foto 56: Gülabibey Cami (Gülabibey Mahallesi)

Foto 57: Eski Kilise Binası (Çepni Mahallesi)

Çorum'daki tarihi camiler ve tarihi kilise dışında konaklar da kültürel turizmin önemli kaynakları arasında yer almaktadırlar. Şehrin geleneksel mimarisinin yansıtan bu yapıların bir kısmı restore edilerek günümüzde farklı amaçlarla (resturant, kültür merkezi vb.) kullanılmaktadırlar. Bu konaklardan bazıları Katipler Konağı (Karakeçili Mahallesi), Hanoğlu Konağı (Yavruturna Mahallesi) ve Veli Paşa Konağı (Foto 58) (Kale Mahallesi)'dır.

Foto 58: Veli Paşa Konağı (Kale Mahallesi)

Çorum'da kültürel turizmin çekicilikleri arasında geçmişte çeşitli amaçlarla (han, ticarethane, çarşı, mektep, hamam, belediye binası) kullanılmış tarihi binalar da yer almaktadır. Bu tarihi binalardan *Veli Paşa Hanı*, şehrin en önemli anıtsal yapıtlardan biridir (Foto 59). 19. yüzyılın sonlarında inşa edilmiş tarihi yapı genel itibari ile Osmanlı şehir içi han özelliği gösterir (Tuluk, 2008: 240 – 241). 1000 m²'lik bir alan kaplayan tarihi han, başlangıçta yolcu hanı, sonraki yıllarda da depo, otel, kargo binası ve terminal olarak çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. İki katlı olarak inşa edilmiş tarihi hanın ön caddeye bakan köşk bölümü ise üç katlıdır. Geniş bir avluya sahip Veli Paşa Hanı'nın alt katında kahvehane, ahır ve samanlık yer alırken; üst

katında da otel hizmeti veren yatak odaları (35 tane), bekçi odası, ocaklık ve depo bulunmaktadır. 1929 yılında çıkan yangında büyük tahribata uğrayan tarihi han, Şevket Veli Paşa tarafından aslına uygun bir şekilde tekrar inşa edilmiştir. Ancak tarihi han 1980 yılından itibaren bir gıda firmasına kiralanmış ve asli özelliğini kaybederek market olarak kullanılmıştı (Ilıcalı, 2000: 512 – 513 - 518 – 519). Günümüzde ise Veli Paşa Hanı, tekrar eski mimari özelliğine kavuşması için Çorum Belediyesi restore çalışmalarını sürdürmektedir.

Foto 59: Veli Paşa Hanı (1980'li Yıllar)

Kaynak: Yiğit, 2009: 144

Çorum'da han örneğine sahip diğer tarihi bina ise *Taşhan'dır*. Kunduzhan Mahallesi'nde yer alan tarihi han, günümüzde asli özelliğini kaybetmiştir (Foto 60). Osmanlı şehir içi han özelliğine sahip tarihi yapı, iki kattan oluşmaktadır. Taş – tuğla almaşık bir duvar örgüsüne sahip Taşhan'ın zemin katında 6 yuvarlak tuğla kemerli 6 dükkan ile hanın avlusuna açılan bir giriş boşluğu vardır. Taşhan'ın ikinci katında ise zemin kattaki pencerelerle aynı biçim ve boyutta 9 pencere 9 han odasına açılmaktadır. Tarihi yapı, geçmişte bir dönem cezaevi olarak da kullanılmıştır (Tuluk, 2008: 241).

Günümüzde ise hanın alt katında hırdavatçılar ile tarım ilaçları satan dükkanlar yer almaktadır.

Foto 60: Taşhan (Kunduzhan Mahallesi)

Çorum'da eski ticarethaneler de şehrin önemli tarihi binaları olarak dikkat çekmektedir. Bu ticarethanelerden ilki *Taş Mağaza'dır* (Foto 61). Çepni Mahallesinde yer alan Taş Mağaza, 1900 yılında kumaş ticareti ile uğraşan Şükrü Efendi ile babası Mehmet Efendi tarafından dört katlı olarak inşa edilmiştir. 1913 yılındaki büyük çarşı yangınında tümüyle yok olan tarihi bina, 1914 yılında aynı bina sahipleri tarafından zemin katı dışında tümüyle yeniden ve iki katlı olarak tekrar inşa edilmiştir (Tuluk, 2008: 246).

Çorum'daki diğer eski ticarethane ise Veli Paşa Hanı'nın yanında yer alan *Taş Bina'dır* (Foto 62). Çepni Mahallesi'nde yer alan tarihi bina iki kattan oluşmaktadır. Yuvarlak kemerli üç pencerenin yer aldığı taş ve tuğla örgülü ikinci katın orijinal olmadığı tarihi binanın asıl özgün bölümü zemin kattır. Düzgün sarı kesme taşlardan inşa edilmiş zemin kat, ortada yuvarlak kemerli bir giriş kapısı ile bu kapının her iki tarafındaki yuvarlak kemerli iki pencereden oluşur (Tuluk, 2008: 248).

Foto 61: Taş Mağaza (Çepni Mahallesi)

Foto 62: Taş Bina (Çepni Mahallesi)

Çorum'da eski ticarethaneler yanında *Eskiciler ve Dikiciler Çarşısı* da, şehrin ticari geçmişini açıklayan önemli kültür turizm öğelerindendir. Osmanlı döneminden günümüze kadar gelen tarihi arasta, dar bir sokak içerisinde karşılıklı dükkanlardan oluşur. Çepni Mahallesi'nde yer alan tarihi arasta günümüzde birkaç ayakkabı tamirci dükkanları dışında atıl durumda bulunmaktadır.

Çorum'un eğitim geçmişini yansıtması bakımından dikkat çeken tarihi binası ise günümüzde Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi olarak kullanılan *İstiklal Mektebi'dir.* Çöplü Mahallesi'nde yer alan tarihi bina, Mutasarrıf Nurettin Bey tarafından inşa edilmiştir. Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, Ulu Cami'nin kuzeyindeki "Edep Mektebi İptidaisi" adlı taş bina ile Süleyman Fevzi Paşa Medrese ve Kütüphanesinin ahşap binalarının yıkılarak yerine "Sanat Mektebi" olarak inşa edildi. Tarihi okul, Milli Mücadele yıllarında Muallim Mektebi olarak kullanılırken; Cumhuriyet'in ilanından sonra ise İstiklal Mektebi olarak kullanıldı. Geç dönem Osmanlı yapısı olan tarihi okul, bodrumla birlikte üç katlı olup; pencere sövelerinde, kat silmelerinde ve köşe taşlarında düzgün kesme sarı kumtaşı ile moloz taş örgülü olarak inşa edilmiştir (Tuluk, 2008: 246).

Çorum'da Osmanlı döneminden kalma en önemli eserler arasında tarihi hamamlar da yer alır. 2000'li yılların başında tamamen ortadan kalkan Çavuş Hamamı dışında şehirdeki diğer hamamlar Ali Paşa Hamamı, Tacettin Paşa Hamamı ile Güpür Hamamı'dır (Tuluk, 2008: 235). Kayıtlarda "Eski Hamam" ya da "Beyler Çelebi Hamamı" olarak geçen *Güpür Hamamı,* Üçtutlar Mahallesi'nde yer almaktadır. Günümüzde atıl durumda bulunan tarihi hamamının ne zaman yapıldığı ise bilinmemektedir. Ancak geçmiş zamanda tutulmuş bir belgede 1530 yılında hamamın açık olduğu ve Ulu Cami'ye 10.500 akçe gelir temin ettiği belirtilmektedir. Çifte hamam olarak yapılan tarihi bina, moloz taş duvar ile inşa edilmiştir. Özgün olan yapısında hiç pencere olmadığı Güpür Hamamının erkekler bölümünün soyunmalık ve bayanlar bölümünün sıcaklık mekanları kubbe ile kapalı iken; diğer tonoz ve kubbe örtüleri ise toprakla gömülü durumdadır (Ilıca, 2002: 319 – 322 – 323).

Çorum'da günümüzde kullanılan tarihi hamamlar içinde en büyük olanı *Ali Paşa Hamamı* ya da *Yeni Hamam'dır*. Şehrin anıtsal yapılarından birini teşkil eden Ali Paşa Hamamı, klasik Osmanlı Hamamı çizgilerini taşır. Yeniyol Mahallesi'nde yer alan tarihi hamamın ne zaman inşa edildiği belli değildir. Doğu – batı ekseninde dikdörtgen

şeklinde uzanan Ali Paşa Hamamı, çifte hamam olarak yapılmıştır. Tarihi hamamın uzun kenarı boyunca uzanan erkekler ve kadınlar bölümünün girişleri farklı sokaklarda yer alır. Tarihi hamamın erkek ve kadın bölümleri, batıdan doğuya doğru kubbe ile örtülü geniş bir soyunmalık, tonoz ve kubbe ile örtülü bir ılıklık ve her bir köşede halvetlerin yer aldığı kubbeli bir sıcaklık bölümünden oluşur (Tuluk, 2008: 236).

Çorum'da kullanılan diğer tarihi hamam ise *"Tacettin Paşa Hamamı"* ya da yaygın adıyla bilinen *"Paşa Hamamı'dır."* Kunduzhan Mahallesi'nde yer alan Paşa Hamamı, çifte hamam tipindedir. 1484 yılında Tacettin İbrahim Paşa bin Hacı Bey (Tacizade) tarafından inşa edilen hamam, moloz taş örgülü ve kirpi saçaklıdır. Tarihi hamamın kare planlı erkekler bölümünün soyunmalık bölümü kubbe ile örtülü, doğu – batı yönünde uzanan ılıklık bölümü iki küçük kubbe ile örtülü iken; dikdörtgen şeklindeki sıcaklık bölümü ise kubbe ve tonozlarla örtülüdür (Tuluk, 2008: 237).

Çorum'un Cumhuriyet dönemdeki tek mimari eseri, günümüzde Çorum Belediyesi binası olarak hizmet veren eski *Milli Kütüphane Binası'dır* (Foto 63). Yeniyol Mahallesi'nde yer alan Milli Kütüphane Binası, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Tevhid – i Tedrisat Kanununun kabulünden sonra şehirde kapatılan medreselerden kalan kitaplar ile diğer kütüphanelerdeki kitapları birarada toplayacak bir kütüphane ihtiyacını karşılamak için 3 Ağustos 1925 tarihinde iki katlı olarak inşa edildi. Düzgün kesme sarı taşlarla inşa edilmiş tarihi bina dikdörtgen bir şekle sahiptir. Dikdörtgenin uzun kenarı boyunca uzanan koridorun her iki katında yer alan odalar birbirleriyle ilişkisiz planlanmıştır. Diğer bir deyişle binanın iç kesiminde her iki katını birbirine bağlayan bir merdiven yoktur. Zemin kattaki girişler binanın her iki dar kenarından sağlanırken; üst kattaki girişler ise binanın doğu kenarındaki çift merdivenden sağlanır (Tuluk, 2008: 252 - 253). 1950'lili yıllarda Adliye Sarayı'nda çıkan yangın sonrası, adliye hizmetlerin yürütüldüğü bina 1960 yılı eylül ayından itibaren de Çorum Belediye binası olarak hizmet vermektedir (https://corum.bel.tr/corum/tarihi-mekanlar/#15).

Şehrin kültürel çekicilikleri arasında müzeler de yer almaktadır. Bunların en önemlisi *Çorum Müzesi*'dir. Gülabibey Mahallesi'nde yer alan ve geç dönem Osmanlı mimarisine sahip olan tarihi yapı, 17 Aralık 1916 yılında inşa edilmiş olup; günümüze gelene kadar çeşitli tarihler arasında farklı kullanımlarla hizmet vermiştir (Foto 64). Tarihi yapı ilk olarak 1916 – 1925 yılları arasında "Emrâz – ı Umumiye Hastanesi"

Foto 63: Çorum Belediyesi Binası (Yeniyol Mahallesi)

Foto 64: Çorum Müzesi (Gülabibey Mahallesi)

olarak kullanılırken; 1925 – 1933 yılları arasında "Ziraaat Mektebi", 1933 – 1940 yılları arasında "Sıhhat Mektebi", 1942 – 1967 yılları arasında "Sanat Mektebi", 1967 - 1975 yılları arası "Ticaret Lisesi", 1975 - 1982 yılları arası "Makine Yüksek Okulu", 1982 - 1984 yıllara arasında ise "Atatürk Lisesi" ve "Akşam Ortaokulu" olarak kullanılmıştı. Akşam Ortaokulunun Gazipaşa İlkokuluna taşınmasıyla boş kalan müze binası, 1988 yılında geçirdiği yangınla büyük zarar görmüştür. 2003'de de restore edilerek Çorum Müzesi'ne dönüştürülmüştür (Tuluk, 2008: 244). İki katlı binadan oluşan müze binası, arkeolojik ve etnografik teşhir salonlarından oluşmaktadır. Alt katta arkeolojik kazılardan elde edilen çeşitli medeniyetlere ait eserler sergilenmektedir. 18 Mayıs 2008'de hizmete başlayan etnografya salonunda ise Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait geleneksel Türk sanatına ait örnekler sergilenmektedir (İpek, 2008: 259 - 262).

Şehrin önemli tarihi çekiciliklerinden biri de halk arasında "Çan Saati" olarak adlandırılan *Çorum Saat Kulesi*'dir (Foto 65). Günümüzde Yeniyol Mahallesi'nde bulunan Saat Kulesi, Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa tarafından yaptırılmıştır. Şehrin ana caddelerinin birleştiği merkez noktada yer alan Saat Kulesi, güneye bakan giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre 1894'de inşa edilmiştir. Yüksekliği 27.5 metre olan kulenin sekizgen bir kürsü üzerinde yükselen çokgen bir gövdesi ve daire şeklinde bir şerefesi bulunmaktadır (Tuluk, 2008: 238).

Çorum, tarihi ve kültürel çekicilikleri yanında doğal ortamlarda sunduğu rekreasyonel çekicilikleriyle de dikkat çekmektedir. Bu çekicilikler arasında en önemlileri şehir sakinlerinin çoğunlukla hafta sonu kullandıkları mesire yerleridir. Şehrin çeşitli bölgelerine dağılmış halde bulunan bu alanlarının en önemlileri Sıklık Tabiat Parkı, Çorum Kent Ormanı, Çatak Tabiat Parkı, Çorum Barajı, Bahabey Çamlığı ile Millet Parkı'dır.

Sıklık Tabiat Parkı (Çorum – Samsun kara yolu üzerinde yer alır), Çorum'un en çok tercih edilen rekreasyon alanını oluşturmaktadır. Çorum Belediyesi tarafından işletilen park, hafta içi yerel halk yanında Amasya, Merzifon ve Samsun gibi yakın illerden gelenler tarafından tercih edilirken, hafta sonu Çorumlular tarafından yoğun olarak tercih edilmektedir. Park içerisinde doğal çam ağaçları içinde oluşturulmuş kameriyeler, piknik alanları, çocuk oyun grupları, botanik bahçesi, Çorum'u tepeden izleme olanağı veren seyir terasları, izci kampları etkinlikleri için ayrılmış sahaları ve

yabani hayvanları (geyik, karaca, ceylan, yaban keçisi, tavşan) yetiştirme alanları ile ilgi çekmektedir.

Foto 65: Çorum Saat Kulesi (Yeniyol Mahallesi)

Çorum – Samsun karayolu çevresinde yer alan diğer rekreasyonel alan ise Çorum Kent Ormanı'dır. Çorum – Samsun karayolunun 6. kilometresinde yer alan Çorum Kent Ormanı, şehrin çoğunlukla hafta sonu dinlenme alanı olarak tercih ettiği rekreasyonların alanlarındandır. 117 hektar alanlık bir sahada, çeşitli ağaç türleri (meşe, kızılçam, sedir, sarıçam, göknar, akasya, dişbudak, kuşburnu, cehri, ahlat, kızılcık) ile çeşitli hayvanların (tavşan, tilki, yılan, kertenkele, kaplumbağa, domuz, sincap ve çeşitli kuş türleri) yetişme alanlarına sahiptir. Kent Orman içerisinde kamelyalar, yağmur barınakları, çocuk oyunları, yürüyüş yolu, mini basketbol sahası, 1500 m. koşu yolu ile küçük bir dere yer alır (https://www.ogm.gov.tr/ekutuphane/Yayinlar/Kent%20Ormanlar%C4%B1.pdf).

Çorum'un rekreasyon ve turizm amacıyla değerlendirilen bir diğer tabiat parkı ise *Çatak Tabiat Parkı*'dır (Foto 66). Çam ağaçlarıyla kaplı geniş ormanlık sahada kurulu parkın içinde kameriyeler, bir misafirhane, çeşitli hayvanların yaşadığı (geyik, karaca, yaban tavşanı, tilki vs.) doğal bir barınma alanı bulunmaktadır (www.catak.tabiat.gov.tr). Şehir sakinlerinin çoğunlukla hafta sonu kullandığı Çatak Tabiat Parkı, şehrin önemli rekreasyon sahalarındandır.

Foto 66: Çatak Tabiat Parkı

Çorum'da rekreasyon amacıyla kullanılan alanlardan biri de şehrin kuzeydoğusunda yer alan *Çomar Barajı*'dır (Foto 67). Şehrin içme suyu ihtiyacı için Çomar Deresi üzerine kurulmuş Çomar Barajı çevresindeki ağaçlarla kaplı alan, şehir sakinlerinin yaz aylarında en çok rağbet ettikleri rekreasyon alanıdır.

Foto 67: Çomar Barajı

Çorum'un önemli rekreasyon alanlarından biri de şehrin doğusunda yer alan *Bahabey Çamlığı*'dır (Foto 68). Şehir merkezine yakın (eski Hitit Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesi arkası) olması nedeniyle şehir halkı tarafından sıkça kullanılır. Adını eski belediye başkanı Baha Çorbacıoğlu'dan alan Bahabey Çamlığı, sahip olduğu doğal çam ağaçlarıyla kaplı, içerisinde oyun alanı ile oturma banklarından oluşmaktadır. Bahabey Çamlığı, çoğunlukla şehir halkının hafta içi ve hafta sonu kullandığı önemli dinlenme alanıdır.

Çorum'un merkeze yakınlığı ile dikkat çeken rekreasyonel sahası ise *Millet Parkı'dır.* Çepni Mahallesi'nde yakın yıllarda inşa edilen Millet Parkı (Eski Adı Kent Park), sahip olduğu geniş sahası içerisinde suni bir göleti, oturma bankları, seyir kulesi,

kafeteryası etrafında yer alan çeşitli spor alanları (futbol, basketbol, tenis), bisiklet – koşu yolu, çocuk oyun alanları ile şehrin en kompleks yapılı rekreasyonel sahasıdır. Millet Park, şehir sakinleri tarafından çoğunlukla hafta sonu kullanılan önemli şehir içi rekreasyonel sahasıdır.

Foto 68: Bahabey Çamlığı

Çorum yakınlarında yer alan Hamamlıçay Köy Termal Tesisi de şehir halkının yararlandıkları önemli bir şifa kaynağıdır. Şehrin tek termal kaynağını oluşturan termal tesiste iki tane açık iki tane de kapalı havuz, hamam ve sauna yer almaktadır (http://www.corumhakimiyet.net/aktuel/hamamlicay-koy-termal-tesisleri-ne-1-milyon-tl-lik-yatirim-h1490.html).

Çorum'da turizm faaliyetlerinin geliştirmek için son yıllarda konaklama tesislerinin sayısında da artışlar olmuştur. Şehrin başlıca konaklama tesislerini otel, pansiyon ve kamu misafirhaneleri oluşturmaktadır. Çorum'daki en yaygın konaklama tesisleri otellerdir. Şehrin değişik kesimlerinde yer alan oteller, kültür bakanlığı ve belediye denetiminde işletilmektedir. Çorum'da turizm işletme belgeli otel sayısı 5 (Tablo 46), belediye işletme belgeli otel sayısı 16 (Tablo 47), belediye işletme belgeli

pansiyon sayısı 8 (Tablo 48), belediye işletme belgeli kamu misafirhanesi ise sayısı ise 4'tür (Tablo 49). Çorum'da belediye işletme belgeli oteller (16 tane) konaklama tesisleri bakımından en önde gelirken; bu konaklama tesislerini belediye işletmeli pansiyonlar (8 tane), turizm işletme belgeli oteller (5 tane) ile belediye işletmeli kamu misafirhanesi (4 tane) izlemektedir. Çorum'daki konaklama tesislerinin (otel, pansiyon, misafirhane) büyük bir kısmı Çepni ve Gülabibey Mahalleleri'nde bulunmaktadır. Konaklama tesisleri içerisinde sadece turizm işletme belgeli bir otel 5 yıldızlı (Foto 69) iken; turizm işletme belgeli diğer otellerde 4, 3 ve 2 yıldızlıdır. Çorum'da belediye işletme belgeli konaklama tesislerinde en fazla yatak sayısı otellerde (150 yatak) bulunurken; pansiyonlarda en fazla 96; kamu misafirhanelerinde ise en fazla 63'tür.

Tablo 46: Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesisleri

Tesisin Adı	Sınıfı	Yatak Sayısı
Anitta Otel	5	434
Dalgıçlar Otel	4	152
Mavi Otel	3	56
Otel Pithana	2	63
Hotel Kolağası	2	62

Kaynak: https://corum.ktb.gov.tr/TR-58718/turizm-isletme-belgeli-tesisler.html

Tablo 47: Belediye İşletme Belgeli Konaklama Tesisleri (Otel)

Tesisin Adı	Yatak Sayısı
Beyaz Apart	150
Armina Termal Otel	130
Büyük Otel	130
Real Residance Pansiyon	80
Şirin Otel	68
Evim Otel	65
Sera Otel	65
Hitit Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi DÖSE İşletmesi	60
Hattuşili Otel	52
Nezih Otel	48
Atalay Otel	34
Oba Otel	40
Kayra Apart	33
Şirin Apart Otel	33
Güccan Otel	30
Çorum Palas Otel	24

Kaynak: Çorum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Verileri, 2020

Tablo 48: Belediye İşletme Belgeli Konaklama Tesisleri (Pansiyon)

Tesisin Adı	Yatak Sayısı
Bilge Pansiyon	96
Özdoğanlar Apart	96
Feyzan Pansiyon	85
Grandpark Pansiyon	63
Yeni Yuvam Kız Pansiyonu	50
Nikonya Apart Otel	45
Nadide Apart	40
İnci Apart	38

Kaynak: Çorum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Verileri, 2020

Foto 69: Anitta Otel (Çepni Mahallesi)

Kaynak: https://www.anittahotel.com/anitta-otel-vizyon

Tablo 49: Belediye İşletme Belgeli Konaklama Tesisleri (Kamu Misafirhaneleri)

Tesisin Adı	Yatak Sayısı
Öğretmenevi ve Akşam Sanat Okulu Müdürlüğü	63
Çorum Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü	16
DSİ 54. Şube Müdürlüğü Misafirhanesi	15
Çorum Orman İşletme Müdürlüğü Misafirhanesi	12

Kaynak: Çorum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Verileri, 2020

Rekreasyonel faaliyetler ve kültürel çekiciliklere sahip Çorum, aynı zamanda yakın çevresindeki önemli kültürel zenginlikleri ile de önem kazanmış tarihi bir şehirdir. Nitekim Çorum ve yakın çevresi, geçmişte Hitit uygarlığının önemli merkezi olmuştur. Dolayısıyla bu uygarlıktan günümüze ulaşmış arkeolojik buluntular da Çorum ve yakın çevresinin önemli kültürel mirasını oluşturur. Bu kültürel mirasını günümüzde sergileyen en önemli alan ise *Boğazköy – Alacahöyük Tarihi Milli Parkı'dır.* Milli Park, Çorum'un Boğazkale ilçesinde yer almakta olup; il merkezine 86 kilometre uzaklığındadır (http://bogazkoy.tabiat.gov.tr). Toplam 2634 hektar alana sahip olan milli park, 1986 yılından beri UNESCO'nun "Dünya Kültür Mirası Listesinde" yer almaktadır. Milli Parkta bulunan çivi yazılı tablet arşivlerde 2001 yılından itibaren UNESCO'nun "Dünya Belleği Listesinde" yer almaktadır. Akadça ve Hititçe olan tabletler, kanunlar, antlaşmalar ve yazışmalar yanında dini ve edebi metinlerden oluşmaktadır (ÇED, 2016: 58 – 59). Milli park içerisindeki yer alan başlıca tarih eserler ise şehir surları, Aslanlı Kapı, Yer Kapı ile Yazılıkaya'dır (http://bogazkoy.tabiat.gov.tr). Bu milli parkının oluşturduğu kültürel çekiciliklere bağlı olarak oluşan yerli ve yabancı turist akışı Çorum'daki turizm hareketliliğine önemli katkılar sağlamaktadır.

Çorum'da turizm potansiyelinin geliştirilmesinde büyük öneme sahip turizm acenteleri de hizmet vermektedir (Tablo 50). Acenteler, şehrin rekreasyonel ve kültürel çekiciliklerinin yurt içi ve yurt dışında tanıtımı ile turizm kaynaklarına olan taleplerin karşılanmasında önemli bir rol oynamaktadırlar. Çorum'da hizmet veren acente sayısı 26'dır.

Tablo 50: Çorum'daki Seyahat Acenteleri

Seyahat Acenteleri
Aniş Turizm
Asıltur
Ay – Bike Turizm
Çavuşoğlu Turizm
Çorum Hac – Umre – Fuarcılık Turizm
Çorum Stsıla Turizm
Ekrem Turizm
Enn Turizm
Genç Medya ETS Tur
Hisar Turizm
İntegral Turizm
Mitoden Turizm
Nazar Turizm
Nikonya Turizm
Öz&El Turizm
YBT 19 Turizm
YGT Medya Travel
Yudum Turizm
Tatil Saati Turizm
Umre Turizm
Tatil İndex Seyahat
Ahenk Turizm
Akit Turizm
Şef 19 Turizm
Sortie Turizm
Hattuşa Turizm

Kaynak: https://corum.ktb.gov.tr/TR-58720/seyahat-acenteleri.html

Çorum'da konaklama türlerine göre turist sayıları incelendiğinde; 2003'te Çorum'da turizm işletme belgeli tesislerde kalan yerli turist sayısı 41.610 iken; yabancı turist sayısı ise 2.653'dir. 2003 yılında belediye işletme belgeli tesislerde kalan yerli turist sayısı 14.684 iken yabancı turist sayısı ise 585'dir. 2018 yılına gelindiğinde ise Çorum'da turizm işletme belgeli tesislerde kalan yerli turist sayısı

41.901, yabancı turist sayısı ise 1.844 olmuştur. 2018'de Çorum'da belediye işletme belgeli tesislerde kalan yerli turist sayısı 144.536 iken; yabancı turist sayısı ise 2.285'dir olmuştur (Tablo 51).

Tablo 51: Çorum'da Konaklama Türüne Göre Kalan Turist Sayıları (2003 – 2018)

Yıllar	Turizm İşletme Belgeli Tesisler			Belediye İşletme Belgeli Tesisler		
	Yerli	Yabancı	Toplam	Yerli	Yabancı	Toplam
2003	41.610	2.653	44.263	14.684	585	15.269
2004	46.954	3.147	50.101	14.608	518	15.126
2005	50.633	3.017	53.650	11.893	422	12.315
2006	54.699	2.456	57.155	9.890	469	10.359
2007	50.558	3.518	54.076	8.825	144	8.969
2008	56.058	3.631	59.689	8.923	221	9.144
2009	53.990	3.592	57.582	28.685	621	29.306
2010	65.609	2.785	68.394	26.192	354	26.546
2011	67.245	3.066	70.311	47.114	1.128	48.342
2012	71.382	2.795	74.177	44.843	822	45.665
2013	88.234	2.491	90.725	53.049	1.021	54.070
2014	82.626	1.789	84.415	95.062	2.766	97.828
2015	50.571	2.860	53.431	50.571	2.860	53.431
2016	53.463	1.208	54.671	119.091	1.963	121.054
2017	52.742	1.818	54.560	158.550	2.322	160.872
2018	41.901	1.844	43.745	144.536	2.285	146.821

Kaynak: https://corum.ktb.gov.tr/TR-258564/istatistikler.html

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çorum ve yakın çevresi Anadolu'nun bilinen en eski yerleşim sahaları arasında yer almaktadır. Çorum, tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin egemenliğinde kalmasına rağmen, coğrafi konumu sayesinde önemli yolların uzağında olmuş ve sönük bir yerleşme merkezi olarak varlığını sürdürmüştür.

Çorum kendi adını taşıyan ovanın doğu kesiminde yer almaktadır. Kabaca üçgen bir şekle sahip olan Çorum Ovası, kuzey kesiminde sıradağlarla çevriliyken, güneye doğru genişlemektedir. Ovanın jeolojik özellikleri açısından çeşitli dönemlere ait yapılara sahiptir. Bu yapılar içinde Kuaterner döneme ait alüvyon yapılar geniş yer tutmaktadırlar. Günümüzde bu oluşumlar yerleşme (Çorum şehri ve diğer yerleşmeler) ve tarım alanları olarak değerlendirilmektedirler.

Uzun yıllar boyunca bir tarım şehri olarak gelişimini sürdüren Çorum'da 1927'de yapılan nüfus sayımına göre 60. 869 kişi yaşamakta iken; 1950 yılı sonrası sanayi faaliyetlerinin başlamasıyla Türkiye genelinde sanayi faaliyetlerine bağlı olarak gerçekleşen kırdan kente göç hareketi Çorum'da da yaşanmış ve şehrin nüfusu 100.000'i geçmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kırsal nüfusun genel nüfus içinde yüksek olduğu Çorum'da, kırdan şehre olan göçler sayesinde şehir nüfusu giderek artmıştır. Çorum'da nüfus artışını sağlayan özellikleri sıralamak gerekirse; Çorum'un idari merkez olması, 1955 yılında Çorum – Ankara, Çorum – Samsun karayolunun açılması (D 795) ve sanayi yatırımlarının artmasıyla yaratılan iş olanaklarının kırsal nüfusu şehir merkezine çekmesidir. Bu gelişmeler sayesinde Çorum'da şehirsel nüfus ilk kez 1985 yılında kırsal nüfusun önüne geçmiştir. Çorum'un nüfusunu artmasında kırsal alanlardan gelen nüfus yanında, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Balkan ülkeleri başta olmak üzere Osmanlı İmparatorluğun farklı bölgelerden gelen göçmenlerin bir kısmının bu bölgeye yerleştirilmesinin de katkısı olmuştur. Çorum dışardan aldığı göçeler yanında kendisi de dışarıya göç veren bir şehir olmuştur. Ekonomik nedenlerle Çorum'dan Avrupa ülkelerine (Almanya, Fransa, Hollanda) göçler yaşanmıştır.

Çorum şehri ve yakın çevresinde tarih öncesine ait yerleşim izlerine rastlansa da, şehrin ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemektedir. Osmanlı İmparatorluğu salnamelerine göre Çorum Kalesi, şehrin ilk nüvesini oluşturmaktadır. Sonraki dönemlerde yerleşmenin Çorum Kalesi dışına çıkarak yayıldığı anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında 11 mahalleye sahip olan Çorum, 1950'li yıllardan sonra ulaşım (Çorum – Ankara ile Çorum – Samsun karayollarının açılması) ve sanayi faaliyetlerinin yaygınlaşmasıyla artan nüfusun ihtiyaçları için oluşturulan yeni yerleşim alanlarıyla mekânsal (15 mahalle) olarak büyümüştür. İlk olarak şehrin doğusunda Bahçelievler Mahallesi'nin oluşturulması ile başlayan alansal büyüme, daha sonra Mimar Sinan, Buharaevler, Akkent ve Bayat gibi yeni mahallelerinin oluşturulmasıyla devam etmiştir. Şehirsel gelişme, yeni mahalleler yaratma yanında şehrin eski mahallelerindeki (Ulukavak, Üçtutlar, Gülabibey, Kale, Çepni) geniş boş alanların da şehirsel kullanımlar için dönüştürülmesine neden olmuştur.

Çorum sahip olduğu konum itibarıyla tarih boyunca önemli ticaret yollarının uzağında kalması ve sınırlı kaynakları ile ekonomik yapı bakımından içe kapanık bir şehir olmuştur. Şehrin ekonomik yapısı içinde uzun yıllar boyunca tarım ve hayvancılık en önemli iki faaliyet olmuştur. Çorum Ovası'nın verimli toprakları tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin gelişmesini sağlamıştır. Tarımsal üretim içinde tahıl tarımı en önemli faaliyet olmuştur. Yetiştirilen başlıca tahıllar buğday, arpa, yulaf, çavdar, fasulye ve mısırdır. Ayrıca hayvancılık faaliyetleri için mısır (silaj), fiğ ve yonca üretimi de yapılmaktadır. Çorum'da iç tüketime yönelik sebze ve meyve yetiştiriciliği de yapılmaktadır. Üretimi en çok yapılan sebzeler; domates, fasulye, hıyar olurken, ceviz, elma, üzüm üretimi en çok yapılan meyvelerdir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında geleneksel olarak sürdürülen tarım faaliyetleri, 1950'lili yıllardan sonra ulaşım faaliyetlerinin gelişmesi ve tarım teknolojilerinde gerçekleşen yeniliklerle daha da gelişmiştir. Ulaşım sistemlerinin gelişmesi, tarım ürünlerinin yerel pazarlar yanında ulusal ve uluslararası pazarlara da ulaştırılmasını sağlamıştır. Tarım teknolojilerinde yaşanan gelişme ile tarım ürünlerinin verim ve miktarında artış olmuştur.

Çorum'da tarımsal faaliyetlerle birlikte yürütülen hayvancılık faaliyetleri de öteden beri şehir ekonomisinin en önemli sektörlerinden biri olmuştur. Daha çok küçükbaş ve büyükbaş hayvancılığı şeklinde gerçekleşen faaliyet kapsamında koyun, keçi ve sığır yetiştirilen başlıca türlerdir. Şehirde ayrıca kümes hayvancılığı da yapılmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında daha ilkel koşullarda gerçekleştirilen hayvancılık faaliyetleri, sonraki yıllarda uygulamaya konulan tarımsal kalkınma projeleri (Çankırı – Çorum Kırsal Kalkınma Planı, Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu, Kaynak Kullanımı Destek Primi) sayesinde önemli gelişmeler kaydetmiştir.

Kalkınma planları çerçevesinde Çorum'da faaliyete geçen Çorum Şeker Fabrikası'nın da hayvancılık faaliyetlerinin gelişmesine katkısı olmuştur.

Çorum'da ticari faaliyetler tarihi dönemler içinde sürdürülmüş; Asurlular döneminde Hattuşaş'ta kurulan Karum (Vabartum) adı verilen pazar alanları mevcuttu. Hititler döneminde gerileyen ticari faaliyetler, Selçuklu ve Osmanlılar döneminde şehrin önemli yol kavşaklarında bulunmayışı nedeniyle pek gelişememiştir. İşlek ticari yolların uzağında olmasına rağmen Osmanlılar döneminde Çorum'da ticari faaliyetler sürdürülmekteydi. Bu dönemde ticari faaliyetlerin temelini hayvancılık ürünlerinden elde edilen ham maddelerin işlenmesiyle oluşturulan debbağ (derici), muytapın (kıl dokuma) yanı sıra odunculuk, semer üreticiliği oluşturmaktaydı. Çorum'da bu meslek kollarına ait çarşılar yanında bedestenler (kapalı çarşı) ve hanlar da önemli ticaret mekanları arasında yer almaktaydı. Çorum'un diğer ticari faaliyetleri arasında bölgede üretilen tarımsal ürünlerin pazarlanması da yer almaktaydı. Osmanlı Döneminde sürdürülen bu faaliyetler Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam etmiştir. Bölgede ticareti yapılan en önemli tarımsal ürün olan buğday (Üveyik), bölgede faaliyete geçen un fabrikalarında işlenerek önce komşu illere, 1950 yılı sonrasında Çorum – Ankara ile Çorum – Samsun karayollarının açılması ile ülkenin çeşitli yerlerine ulaştırılarak ticareti yapılmıştır. 1950 sonrası şehirde gelişen sanayi faaliyetleri sayesinde çeşitli sanayi ürünleri (tuğla - kiremit, un ve un mamülleri, süt ve süt ürünleri, yem) de şehirde ticareti yapılan ürünler arasına girmiştir. Günümüzde Çorum'un ticari faaliyetleri arasında çeşitli endüstri kuruluşlarının (anonim, limited, özel şirketler) yanı sıra farklı meslek kollarına ait çok sayıda iş yeri (2 187) de faaliyet göstermektedir.

Çorum'un ekonomik faaliyetleri arasında sanayi faaliyetleri de önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Dönemi'nde dericilik, dokumacılık, demircilik, bakırcılık gibi imalat faaliyetlerine dayanan üretim, Cumhuriyetin ilk yıllarında küçük işletmeler (dokuma tezgahları) ve az sayıdaki un fabrikalarıyla sürmüştür. Şehirde sanayi faaliyetlerindeki asıl gelişme ise 1950 yılı sonrasında Ankara – Çorum ve Samsun – Çorum karayollarının açılması ile olmuştur. 1954'te devlet tarafından kurulan Çorum Çimento Fabrikası ile başlayan sanayileşme faaliyetleri, 1960'lı yıllarla birlikte Türkiye genelinde, sanayiyi geliştirmeyi hedefleyen kalkınma planlarına uygun olarak sürdürülmüştür. Beşer yıllık kalkınma dönemleri çerçevesinde devlet yanında çok

sayıda özel sektör kuruluşu da Çorum'da yatırım gerçekleştirmiştir. Bu süreçte Çorum'da taş ve toprak (tuğla kiremit fabrikaları), dokuma ve giyim, metal eşya, makine, kimya, plastik, gıda, kâğıt - kâğıt ürünleri ve orman ürünleri gibi çeşitli sanayi kuruluşlarına ait tesisler faaliyete geçmiştir. Çorum'da sanayi faaliyetlerinin yaygınlaşmasında, 1972'de Çorum'un kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınması ve 1976'da Çorum Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulmasının da büyük katkısı olmuştur. 1992'de şehrin tarımsal yapısını desteklemek için kurulan Çorum Şeker Fabrikası'nın da şehrin ekonomik yapısı üzerinde olumlu etkileri olmuştur. Günümüzde şehirdeki sanayileşmenin sembolleri olan Çorum Çimento Fabrikası kapatılmışken, Çorum Şeker Fabrikası ise özelleştirilmiş olarak faaliyetini sürdürmektedir. Sanayi tesislerinin bir kısmı şehir genelinde dağınık bir şekilde yer alırken, bir kısmı da şehrin belli bölgelerinde oluşturulan küçük sanayi sitelerinde toplu halde faaliyetlerini sürdürmektedirler.

Çorum, tarihi boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapmasına rağmen, coğrafi konumu itibarıyla önemli ulaşım yollarının uzağında kalmıştır. Bu durum Çorum Türk egemenliğine geçtikten sonra, özellikle Osmanlı Döneminde XIX. yüzyılın ikinci yarısında Samsun limanını İç Anadolu'ya bağlanan yol güzergâhında (Samsun – Merzifon – Çorum – Yozgat – Kırşehir – Kayseri) yer almasıyla biraz olsun değişmeye başlamıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Çorum, devletin ülke çapında gelişmesine önem verdiği demiryollarına ancak karayolları ile bağlanabilen bir yerleşme durumundaydı. Şehirde ulaşım alanında en önemli gelişme 1950 yılı sonrasında inşa edilen Çorum – Samsun ve Çorum – Ankara karayolu güzergahlarının faaliyete başlaması olmuştur. Bu karayollarının inşası, şehrin ulaşım sorunlarını çözmesi yanında şehrin ekonomik yapısı ve mekânsal kullanımı üzerinde de etkili olmuştur. Çorum – Samsun ve Çorum – Ankara karayolları şehir içi ulaşım yanında şehrin ülkenin diğer bölgeleriyle ulaşımının da kolaylaşmasına neden olmuştur. Ulaşım kolaylıklarının artması ile şehrin ekonomik yapısı (tarım, ticaret ve sanayi) da değişmeye başlamıştır. Şehrin ekonomik yapısındaki değişikliklerin yarattığı iş olanakları yakın bölgelerdeki nüfusun şehre göç etmesine ve şehrin nüfusunun artmasına neden olmuştur. Artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için de şehrin mekânsal kullanımında (yeni mahalleler oluşturularak) değişiklikler meydana gelmiştir. Mekansal kullanımda

yaşanan değişikliklerin önemli bir kısmı Çorum – Samsun ve Çorum – Ankara karayolları güzergahları boyunca gerçekleşmiştir. Yapımı devam eden hızlı demiryolu projesinin (Samsun – Çorum – Kırıkkale) yakın yıllarda tamamlanması ile şehrin ulaşım olanakları daha da artacaktır. Ayrıca şehirde hava ulaşımını geliştirmek için çalışmaların (hava alanı yer seçiminin yapılmış olması gibi) sürdürülüyor olması, şehrin yakın gelecekte hava ulaşım olanaklarına da sahip bir yerleşme olarak gelişmeye devam edeceğini göstermesi açısından önemlidir.

Çorum tarihi ve kültürel zenginlikleriyle turizm faaliyetleri açısından da dikkat çeken bir şehirdir. Başta Çorum Kalesi olmak üzere şehrin sembolü tarihi saat kulesi, camileri, kilisesi, tarihi konakları ve müzeleriyle şehir turizmin geliştirilmesi için çeşitli kaynaklara sahiptir. Şehir merkezindeki çekicilikleri yanında, Çorum'un yakınındaki tarihi ve kültürel açıdan çok önemli arkeolojik alanların (Alacahöyük) varlığı da şehrin turizm faaliyetleri açısından gelişmesine katkı sağlamaktadır. Günümüzde daha çok günübirlik ziyaretler şeklinde gerçekleşen turizm faaliyetlerinin, güçlendirilmiş turizm alt yapısı ve tanıtım kampanyalarıyla geliştirilmesi için çalışmalar hızlandırılmalıdır. Bu doğrultuda Çorum'un sahip olduğu turizm kaynaklarının değerlendirilmesini içeren turizm planlamalarının yapılması çok önemlidir. Ayrıca Çorum'da atıl durumda olan pek çok tarihi konağın ve kilisenin restorasyonlarının yapılarak, şehrin kültürel mekanları olarak kullanımının sağlanması da hem turizm hem de rekreasyonel açıdan şehrin kültürel yaşamının zenginleşmesine katkı sağlayacaktır. Bu sayede hem şehir halkı için hem de şehri ziyarete gelenler için yeni rekreasyon alanları yaratılmış olacaktır.

Çorum bir yandan şehirsel açıdan hızla gelişirken, diğer yandan şehirleşmenin yarattığı bazı olumsuzlukları da yaşayan bir şehir konumundadır. Bu olumsuzlukların başında çevre sorunları gelmektedir. Özellikle sanayi faaliyetlerinin yaygınlaşmasıyla şehirde hava kirliliği başta olmak üzere pek çok sorun ortaya çıkmıştır. Örneğin şehrin yakınlarında yer alan tuğla ve kiremit fabrikalarının üretim esnasında meydana gelen hava kirliliği, Çorum'un dikkati çeken önemli bir çevresel sorunu olarak ortaya çıkarmaktadır. Yine sanayi tesislerinin bazılarının baca filtrelerinin olmaması ya da var olanlarının çeşitli nedenlerle filtrelerini kullanmamaları da şehirdeki hava kirliliğini artırmaktadır. Sanayi tesislerin bazılarının (şeker fabrikası gibi) ise yerleşim alanlarının yakınında olmaları, kirliliğin halk sağlığını tehlikeye atan boyutlara

erişmesine neden olmaktadır. Bu tür olumsuzlukların önüne geçebilmek için sanayi tesislerinin etkili bir şekilde denetlenmeleri son derece önemlidir.

Çorum'da hava kirliliğine etki eden bir diğer önemli faktör ise araçlardan çıkan egzoz gazlarıdır. Taşıt trafiğine bağlı olarak oluşan hava kirliliğini önlemek için, şehir içi ulaşımda tramvay ve metro gibi ulaşım sistemlerinin yaygınlaştırılmasının kirliliği önlemeye yardımcı olacağına şüphe yoktur.

Çorum'un hava kirliliği dışındaki ikinci önemli çevre sorununu su kirliliği oluşturmaktadır. Şehirde su kirliliğinin en büyük boyutta yaşandığı yer Derinçay Deresi'dir. Fabrika atık sularının yeterince arıtılmadan bu dereye verilmesi kirliliğinin en önemli nedenini oluşturmaktadır. Fabrika atık suları dışında akarsuyun çevresindeki tarım alanlarında, üretim aşamasında aşırı gübre ve kimyasal ilaç kullanımı da su kirliliğine neden olmaktadır. Derinçay Deresi'ndeki su kirliliğini önlemek için fabrikaların arıtma tesislerine sahip olmalarının sağlanması yanında tarımsal üretimi gerçekleştiren çiftçilerin de çevre konusunda duyarlılıklarının artırılmasına yönelik eğitim faaliyetlerine ağırlık verilmesi yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

Akarsu, İ: **"Çorum Bölgesinin Jeolojisi"** , Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni, Cilt: 7, Sayı:1, 1959, Ankara.

Aktüre, S: **"19. Yüzyılda ve 20. Yüzyıl Başında Çorum",** Çorum Tarihi 5.Hitit Festival Komitesi, Çorum Belediyesi Kültür Yayını, İkinci Basım, 2015.

Akyel, S. ve Özdemir, K: "**1844 (1260 H.) Tarihli Çorum Sancağı Müslüman Nüfus Defterine Göre Çorum Şehrinin Demografik Yapısı"**, History Studies, International Journal of History, Yıl: 2015, Cilt:7, Sayı:1.

Aydın, M: **"Çorum'da Eğitim (1870 – 1907)"** Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Cilt III, 2008.

Aylar, F: **"Çorum'un Genel Coğrafya Özellikleri",** Coğrafyası, Tarihi, Kültürü ve Edebiyatıyla Çorum, Çorum Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Yayın No: 2, 2008.

Aylık Deprem Raporu: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Deprem Dairesi Başkanlığı, Nisan, 2010.

Bakan, M: **"Cumhuriyet Döneminde Sağlık Alanındaki Gelişmeler",** Coğrafyası, Tarihi, Kültürü ve Edebiyatıyla Çorum,

Çorum Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Yayın No: 2, 2008.

Bakan, M: **"Cumhuriyet Döneminde Kentteki Sosyo – Kültürel Değişim",**Coğrafyası, Tarihi, Kültürü ve Edebiyatıyla Çorum, Çorum Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Yayın No: 2, 2008.

Bakırer, Ö: **"Bizans Danişmend Selçuklu ve Beylikler Döneminde Çorum"**, Çorum Tarihi 5.Hitit Festival Komitesi, Çorum Belediyesi Kültür Yayını, İkinci Basım, 2015.

Bulduk, Ü: **"16. Yüzyılda Çorum Sancağı – I, (Çorum Sancağının Osmanlı İdare Teşkilatındaki Yeri)"**, OTAM (Ankara Üniv. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, sayı: 3, 1992, sayfa: 129 – 167.

Bulduk, Ü: **"16. Yüzyılda Çorum Sancağı – II: Dirlikler"**, OTAM (Ankara Üniv. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, sayı: 6, 1995, sayfa: 39 – 50.

"Cumhuriyetin 50. Yılında Karayollarımız": Bayındırlık Bakanlığı, Karayolları Genel Müdürlüğü, Yayın No: 213, Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası Ankara, 1973.

Çakar, M. ve Keskin, E: **"Osmanlı'dan Günümüze Şehir Gelişiminde Çarşının Önemi ve Çorum Örneği",** Uluslararası

Cumhuriyet'ten Günümüze Şehir ve Şehircilik, 02 – 04 Kasım 2012 – Çorum, Ankara, 2014.

Çanlı, M: **"Ankara, Kastamonu, Sivas Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Çorum (1869 – 1908), "** Kayseri, Ormat Matbaa, 2013.

Çavdar, N: **"19. Yüzyıl Ortalarında Çorum Sancak Merkezinde Nüfus ve Ekonomi (H.1260-1261/M.1844-1845 Tarihli Temettüat Defterlerine Göre) "** Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu, 28 – 30 Nisan. Bildiriler Kitabı, 2. Cilt, 2016.

ÇED: **"Çorum İli 2016 Yılı Çevre Durum Raporu"**, Çorum Valiliği, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Çorum, 2017.

ÇED **"Çorum İli 2018 Yılı Çevre Durum Raporu"**, Çorum Valiliği, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Çorum, 2019.

Çoban, A: **"Tarıma Dayalı Sanayinin Beşeri ve Ekonomik Bakımdan Hızlı Değişim Sürecine Etkileri Üzerine Bir Örnek: Suluova"** , Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt: 23, Sayı: 3, 2003.

Çoban, A: **"Çorum'un Nüfus Coğrafyası Özellikleri"**, Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı: 33, 2016, s. 410 – 438, İstanbul.

Çorum Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği : Çorum Esnaf ve Sanatkarlar Birliği Verileri, 2019.

Çorum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü: Turizm Verileri, 2020.

Çorum İl Yıllığı: 1967

Çorum İl Yıllığı: 1973

Çorum Sanayi Odası: Çorum Sanayi Odası Verileri, 2018 – 2020.

Dağlıoğlu, H. T: "**Onuncu Asırda Çorum",** Çorumlu, Çorum Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Komitesi, Yıl:1, 29 Birinciteşrin 938, Sayı: 7, Birinci Basım, 2009, Çorum.

Demirtaş, R: **"14 Ağustos 1996 Salhançayı (Çorum – Amasya) Depremi",** TMMOB, JMO, Haber Bülteni, 96/3, 1996, s.13 – 16.

DİE: Devlet İstatistik Enstitüsü, 1927 Tarım Sayımı Verileri, Yayın No: 614, Ankara, 1970.

DİE: Devlet İstatistik Enstitüsü, 1950 Ziraat Sayımı Neticeleri, Yayın No: 371, Ankara, 1956.

DİE: Devlet İstatistik Enstitüsü, 1927 Sanayi Sayımı, Yayın No: 584, Ankara, 1969.

DİE: Devlet İstatistik Enstitüsü, 1964 Sanayi ve İşyerleri Sayımı: İmalat Sanayi, Yayın No: 548, Ankara, 1968.

DİE: Devlet İstatistik Enstitüsü, 1980 Genel Sanayi ve İş Yerleri Sayımı, Yayın No: 1012, Ankara, 1982.

DMİGM: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Verileri (1960 – 2016).

Doldur, H: "**Tarımdan Sanayiye Bir Ova Şehri: Adapazarı"**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2003.

Doldur, H: **"Burhaniye Bir Zeytincilik ve Sayfiye Yerleşmesi"**, Çantay Kitabevi, 2014, İstanbul.

Dündar, A: "**Çorum Cami ve Mescitleri"** , Aydın Web Ofset, Birinci Basım, 2004, Ankara.

Erel, Y: "**Çorum Merkez Kazası Monografyası",** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bitirme Tezi, 1961 – 1962.

Faraqhı, S: **"Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahatine Kadar Çorum",** Çorum Tarihi 5.Hitit Festival Komitesi, Çorum Belediyesi Kültür Yayını, İkinci Basım, 2015.

Gürbüz, A: **"16 – 17. Yüzyıllarda Çorum Kalesi"**, Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu, Çorum Belediyesi Kültür Yayını, II. Cilt, 2008.

Gülersoy, A. E: "**Çorum Merkez İlçede Arazi Kullanımının Zamansal Değişimi (1987 – 2011) ve Çevresel Etkileri "**Ankara Üniversitesi, Türk Coğrafya Araştırma ve Uygulama Merkezi, Coğrafi Bilimler Dergisi, 2, 2013, s.169 – 194, Ankara**.**

Göney, S: **"Şehir Coğrafyası I"**, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 91, 3. Baskı, İstanbul, 1995.

Ilıca, A: "**Çorum Ulu Cami ve Vakıfları"** Matsa Basımevi, Ankara, 2006, Birinci Baskı.

Ilıca, A: "**Çorum'da Tarihî Bir Yapı: Veliyyüddin Paşa (VeliPaşa) Hanı ve Vakfiyesi"**, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 9, 2000.

Ilıca, A: **"Tarihi Mirasımızdan Bir Örnek: Çorum Güpür Hamamı ve Vakfiyesi"** , Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002/I, ss. 316 – 343.

İpek, Ö: **"Çorum'daki Müzeler",** Coğrafyası, Tarihi, Kültürü ve Edebiyatıyla Çorum, Çorum Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Yayın No: 2, 2008.

Kanbur, A. ve Kanbur, E: **"Eğitim Kurumlarında Örgütleme Süreci ve Çorum Medreseleri Açısından Değerlendirilmesi"**,

Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyomu, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Cilt III, 2008.

Kara, A: **"Osmanlı Teşkilat Yapısı İçerisinde Çorum Sancağı"**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, II. Baskı, 2008, İstanbul.

Kara, A: **"XIX. Yüzyılda Çorum'da Göçmenlerin Yerleştirilmesi ve Yaşanan Sorunlar"** , Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/6, 2013, p.333 – 344, Ankara, Turkey.

Kaştan, Y: **"Çorum'da Eğitimin Cumhuriyet Dönemi Tarihi Gelişimi"** Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Cilt I, 2008, Çorum.

Kekin, E. ve Çakar, M: **"Osmanlı'dan Günümüze Şehir Gelişiminde Çarşının Önemi ve Çorum Örneği"**, Uluslararası Cumhuriyet'ten Günümüze Şehir ve Şehircilik, 02 – 04 Kasım 2012 Çorum, Salmat Mat. San. Tic. Ltd. Şti., Ankara, 2014.

Ketin, İ: **"1 / 500 000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası Sinop Paftası"**, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1962.

KHGM: **"Çorum İli Arazi Varlığı"**, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İl Rapor No: 19, Ankara, 1994.

Kodal, T: **"Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımında Çorum Vilâyeti'nin Nüfus Özelliği" ,** Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 1, Sayfa: 233- 258, Elazığ, 2009.

Korkmaz, Ş: **"Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (Tanzimat – II. Meşrutiyet)"** Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, 2003, Ankara.

Korkmaz, Ş: **"Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Çorum'da Eğitim ve Kültür Hayatı",** Türkiye Sosyal Araştırmaları Dergisi, s. 135- 150, 2004.

Korkmaz, Ş: **"Çorum'da Nüfus ve Göç Hareketleri",** Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu (Tebliğler – Müzakereler) Çorum 01 – 03 Ekim 2004, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın ve Matbaacılık ve Ticari İşletmesi, Çorum, 2006.

Köseoğlu, N: **"Çorum'un 350 Yıl Evvelki İle Bugünkü Mahalle Adları Hakkında Bir Araştırma (1)"** , Çorumlu Dergisi Yıl: 1 Birinci ve İkinci Kanun 939, Sayı: 9 – 10, s: 296 – 304, Çorumlu 15 Nisan

1938, 1. Cilt, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Birinci Basım, Çorum, 2009.

Memiş, E: **"Eskiçağ Türkiye Tarihi, En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar"**, Ekin Basın Yayın Dağıtım, 2013, Bursa, 12. Baskı.

Metin, R: **"Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Çorumlu Kazasında (Nefs – i Çorumlu) Teşekkül Eden Mahalleler"**, The Journal Of Academic Social Science Studies, Sayı: 26, s. 289 – 300, France, 2014.

Özgüç, N: **"Türkiye'de Sanayi Faaliyetlerinin Gelişmesi, Yapısı ve Dağılışı"**, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi, 1987, Sayı: 2, s. 35 – 70.

Özgüç, N. ve Erol, T. **"Beşeri Coğrafya İnsan Kültür Mekan",** Çantay Kitabevi, İstanbul, 1998.

Özüdoğru, A: "**Çorum'da Kütüphanecilik"**, Coğrafyası, Tarihi, Kültürü ve Edebiyatıyla Çorum, Çorum Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Yayın No: 2, 2008.

Söylemez, M: **"Ankara Vilayet Salnâmelerine Göre Osmanlı'nın Son Döneminde Çorum"**, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dergisi, 2007/2c.6, sayı.12, s. 7 – 40, Çorum.

Şahin, S: "**Türkiye'de Tuğla – Kiremit Sanayiinin Genel Görünümü ve Çorum İli Örneği"**, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 2, 2001, s.19-41.

Şahin, K: "**Çorum Ovası ve Yakın Çevresinin İklim Koşulları İle Tarımsal Faaliyetler Arasındaki İlişkiler",** Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2004, Ankara.

Şahin, H. H: "**Çorum Nüfus Defterleri (1837 – 1844)",** Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2012, Ankara.

Tekeli, İ: **"Bizans Danişmend Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum",** Çorum Tarihi, 5. Hitit Festivali Komitesi, Çorum Belediyesi Kültür Yayını, İkinci Basım, 2015.

Tekeli, İ: **"1923 – 1950 Döneminde Çorumdaki Gelişmeler",** Çorum Tarihi, 5. Hitit Festivali Komitesi, Çorum Belediyesi Kültür Yayını, İkinci Basım, 2015.

Tekeli, İ: **"1950 – 1980 Döneminde Kentin Faaliyetlerindeki Gelişmeler",** 5. Hitit Festival Komitesi, Çorum Belediyesi Kültür Yayını, İkinci Basım, 2015.

Temuçin, E: **"Aylık Değişme Oranlarına Göre Türkiye'de Yağış Rejimi Tipleri"**, Ege Coğrafya Dergisi, Cilt:5, Sayı:1, 1990.

Timor, A: **"Orta Büyüklükteki Şehirler ve Lüleburgaz Örneği"**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1992.

Timor, A: **"Orta Büyüklükteki Şehirler ve Taşıdıkları Önem"**, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi, Sayı:5, 1997, İstanbul.

Tuluk, Ö. İ: **"Çorum'da Selçuklu Dönemi Mimari Yapı Kültürü"**, Coğrafyası, Tarihi, Kültürü ve Edebiyatıyla Çorum, Çorum Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Yayın No: 2, 2008.

Tuluk, Ö. İ: "**Çorum'da Osmanlı Dönemi Mimari Yapı Kültürü"**, Coğrafyası, Tarihi, Kültürü ve Edebiyatıyla Çorum, Çorum Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Yayın No: 2, 2008.

Tuluk, Ö. İ: **"Çorum'da Cumhuriyet Dönemi Mimari Yapı Kültürü"**, Coğrafyası, Tarihi, Kültürü ve Edebiyatıyla Çorum, Çorum Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Yayın No: 2, 2008.

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu, 1927 – 2020 Nüfus Sayımı Verileri, Ankara.

Tümertekin, E: **"Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirsel Fonksiyonlar"**, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları No:72, İstanbul, 1973.

Uluç, S: **"Çorum ve Çevresi",** Çorum Tarihi 5.Hitit Festival Komitesi, Çorum Belediyesi Kültür Yayını, İkinci Basım, 2015.

Uzuneminoğlu, H: **"Samsun Bir Uygulamalı Şehir Coğrafyası",** İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1992.

Yılmaz, M: **"Çorum İlinde Endüstri"** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002.

Yılmaz, M: **"Çorum İlinde Endüstrinin Tarihsel Gelişimi"** Coğrafi Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, s. 57 – 71, 2004.

Yılmaz, A: **"Çorum Sanayi"** Samsun, Etüt Yayınları 1. Basım, 2005.

Yılmaz, M. ve Şahin, S: **"Cumhuriyet Döneminde Çorum İlinde Nüfus Gelişimi"** Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyomu, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Cilt III, 2008.

Yiğit, İ: **"Tarihe Işık Tutan Çorum Fotoğrafları"**, Çorum Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Birinci Baskı, 2009.

Yiğit, İ: **"Çorum Geçmiş Zaman Halleri III"**, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2010, Çorum.

Yiğit, İ: **"Geçmişten Günümüze Çorum 1910 - 2017"**, Ankara Okulu Basın Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti., Birinci Baskı, 2017, Ankara.

Yurt Ansiklopedisi: Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982.

Yüceşahin, M. M. ve Özgür, E. M: **"Türkiye Kentlerinin Kentleşme Düzeylerinin Demografik, Ekonomik ve Sosyal Değişkenlerle Belirlenmesi"**, Ankara Üniversitesi Türk Coğrafya Araştırma ve Uygulama Merkezi, Coğrafi Bilimler Dergisi, Sayı:2, Cilt: 6, 2008, Ankara.

İNTERNET KAYNAKÇA

https://asterweb.jpl.nasa.gov/gdem.asp 23.12.2015

http://www.tbmyo.hitit.edu.tr/tr/detay/genelbilgiler 22. 07. 2017

http://www.tip.hitit.edu.tr/tr/detay/tarihce 22.07.2017

http://www.corumkutup.gov.tr/TR,103130/sube-kutuphanelerimiz.html 31. 07. 2017

https://www.corumsanayisitesi.com/ 15. 08. 2019

http://catak.tabiat.gov.tr/ 01. 03. 2021

https://corumghh.saglik.gov.tr/TR,46254/tarihcemiz.html. 25.07.2020

https://corumadsm.saglik.gov.tr/TR,47783/tarihcemiz.html 26. 07. 2020

https://corumism.saglik.gov.tr/TR,37497/merkez-1-nolu-bagli-asmler.html 26.07.2020

http://ulasim.corum.bel.tr/TransportationPlan 27.02.2021

https://www.ogm.gov.tr/ekutuphane/Yayinlar/Kent%20Ormanlar%C4%B1.pdf (s. 34 – 35) 30.12.2020

https://www.anittahotel.com/anitta-otel-vizyon 30.12.2020

https://corum.ktb.gov.tr/TR-58720/seyahat-acenteleri.html 30.12.2020

https://corum.ktb.gov.tr/TR-58763/ulasim.html 30.12.2020

https://corum.ktb.gov.tr/TR-258564/istatistikler.html 30.12.2020

https://corum.bel.tr/corum/tarihi-mekanlar/#15 30.12.2020

https://corum.bel.tr/kale-icinde-yikim-calismasi-basladi/ 30.12.2020

http://siklik.tabiat.gov.tr/ 31.12.2020

https://corum.bel.tr/hizmetrehberi/taksi-duraklari/ 02.01. 2021

https://corum.ktb.gov.tr/TR-58718/turizm-isletme-belgeli-tesisler.html 04.01. 2021

http://www.corumhakimiyet.net/aktuel/hamamlicay-koy-termal-tesisleri-ne-1-milyon-tl-lik-yatirim-h1490.html 13.01.2021

https://corumeah.saglik.gov.tr/TR,28402/tarihcemiz.html 17. 02. 2021

https://corum.ktb.gov.tr/TR-58726/corum39da-sinema---gazanfer-eryuksel.html 18.02. 2021

http://bogazkoy.tabiat.gov.tr/ 02.03.2021

https://www.hitit.edu.tr/genel-bilgi 01.06.2021

ÖZGEÇMİŞ

İlk, orta ve lise öğrenimini Zile'de tamamladı. 1995 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya (İÖ) bölümünü kazandı. 1999 yılında Coğrafya bölümü ile aynı yıl İlköğretim Sınıf Öğretmenliği Ek Program Sertifikasını bitirdi. 2002 yılında İstanbul'a sınıf öğretmeni olarak atandı. 2010 yılında "Zile'de Şehirsel Gelişme" adlı yüksek lisans tezini tamamladı. 2011 yılında İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bölgesel Coğrafya Ana Bilim Dalı'nda doktora programına kabul edildi. 2021 yılında "Çorum'da Şehirsel Gelişme ve Mekansal Değişim" adlı doktora tez çalışmasıyla mezun oldu.